

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

NİL'İN PAYLAŞILMASI MESELESİ:
HİDRO-DİPLOMASİ BAĞLAMINDA MISIR, SUDAN VE
ETİYOPYA REKABETİNİN KOLONYAL KÖKENLERİ (1882-
1964)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
OSMAN KAĞAN YÜCEL

ŞUBAT 2020

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

NİL'İN PAYLAŞILMASI MESELESİ:
HİDRO-DİPLOMASİ BAĞLAMINDA MISIR, SUDAN VE
ETİYOPYA REKABETİNİN KOLONYAL KÖKENLERİ (1882-
1964)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
OSMAN KAĞAN YÜCEL

DANIŞMAN
PROF. DR. AHMET KAVAS

ŞUBAT 2020

İMZA SAYFASI

Osman Kağan YÜCEL tarafından hazırlanan “Nil’in Paylaşılması Meselesi: Hidrodiplomasi Bağlamında Mısır, Sudan ve Etiyopya Rekabetinin Kolonyal Kökenleri (1882-1964) başlıklı bu yüksek lisans tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

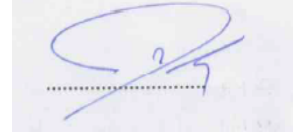
JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı:

[Prof. Dr. Ahmet KAVAS]

Kurumu: İstanbul Medeniyeti Üniversitesi

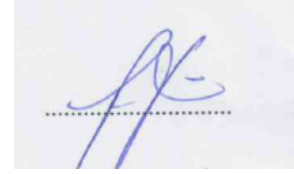
İMZA

Üyeler:

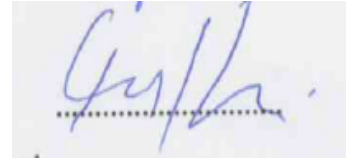
[DR. Öğretim Üyesi Fatmanil DÖNER]

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

[DR. Öğretim Üyesi Abdullah ÖZDAĞ]

Kurumu: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 25/02/2020

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Osman Kağan YÜCEL

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı taahhüt ederim.

Prof. Dr. Ahmet KAVAS

ÖNSÖZ

Bu çalışmada günümüzde Afrika kıtasının önemli problemlerinden Nil Nehri paylaşım sorununun kolonyal kökenleri irdelenmiştir. Ülkemizde bu konu hakkında yapılan çalışmaların eksikliği göz önüne alınınca bu araştırmanın büyük bir eksikliği kapatacağında şüphe yoktur. Fakat bu çalışma insanın tabiatı gereği gözden kaçan ve sehven yapılan hatalardan da münezzehtir.

Bizleri Afrika çalışmalarına yönlendiren samimiyeti ve içtenliğiyle bu hiçbir desteği esirgemeyen, bu tezin sonlanma aşamasında Senegal Büyükelçisi olduğu haberini büyük bir sevinçle aldığımız danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Kavas'a şükran borçluyum. Ülkemizin en önemli Afrika uzmanlarından birinin himayesinde Afrika çalışmak, kıta hakkında derin ve engin bilgilerinden yararlanmak öğrencilik hayatım boyunca yaşadığım en büyük onurdur.

Bu tezin oluşma aşamasında beni yüreklendiren, katkı ve eleştirileri ile beni yönlendiren hocalarıma ayrıca İstanbul Medeniyet Üniversitesi'ndeki yüksek lisans eğitimim boyunca deruni bilgilerinden istifade ettiğimiz tüm akademisyenlere teşekkürü bir borç bilirim.

Öğrencilik hayatım boyunca maddi/manevi hiçbir desteği esirgemeyen, anne ve babama şükran borçluyum. Yine Afrika çalışmaları vesilesiyle tanıdığım ve bu tezin oluşma aşamasında katkılarıyla desteklerini esirgemeyen Hasan Aydın, Kaan Devecioğlu ve Afrika Koordinasyon ve Eğitim Merkezi araştırmacılarına da ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Osman Kağan Yücel

İstanbul, 2020

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: OSMAN KAĞAN YÜCEL

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 29. 07.1988, İstanbul

Elektronik Posta: osmankaganyucel@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Anadolu Üniversitesi İlahiyat	2010
	Bahçeşehir Üniversitesi Yeni Medya,	2015
Yüksek Lisans	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı	2020

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2014-2015	Turkuvaz Medya Grubu	İnternet Editörü
2016-2018	İstanbul Büyükşehir Belediyesi	Editör
2018- Devam ediyor	Afrika Koordinasyon ve Eğitim Koordinatör	
Yrd	Merkezi	

YABANCI DİLLER

İngilizce	(İleri)
Arapça	(Orta)
Rusça	(Başlangıç)

ÖZET

Yücel, Osman Kağan

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ahmet Kavas

Şubat, 2020. 127 sayfa

Dünya üzerinde bulunan 200’den fazla nehir iki veya daha fazla ülke tarafından kullanılmaktadır. Bu bakımdan Afrika kıtası hem sınır aşan suların sayısı bakımından hem de bu suların paylaşımı konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle başı çekmektedir. Kıta özelinde bu durumun başlıca sebepleri arasında kolonyalizm sürecinde kıtanın doğal sınırlarının ortadan kaldırılması, sınırların sömürgeci ülkelerin siyasi ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda oluşturulması gelmektedir. Bununla birlikte daha da önemli bir nedeni Avrupalı kolonyal güçlerin kendi çıkarlarını gözeterek sistematize ettiği emperyal su politikalarıdır. Nil Nehri üzerindeki günümüzdeki Mısır, Sudan ve Etiyopya arasındaki anlaşmazlık bu bakımdan önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Günümüzde Afrika kıtasında belli başlı büyük problemlerin arka planında kolonyalizmin bıraktığı mirası gözlemlemek mümkündür. Nil Nehri Havzası’nda su temelli problemlerin gerek tarihi süreç içerisinde gerekse günümüzdeki yansıması da kolonyalizm ile doğrudan bağlantılıdır. Britanya’nın Nil Nehri’nde araçtan amaca evrilen siyasetinin sonucunda oluşan hidropolitik konseptin, Mısır ve kısmen Sudan merkezli olması sömürgecilik öncesi ve sonrası dönemde Nil hidropolitiğinin bu ülkeler lehine şekillenmesini beraberinde getirmiştir. Bu durum Nil Nehri sularının mevzubahis olduğu anlaşmalar ile taraf ülkeler Mısır ve Sudan arasındaki su paylaşımlarıyla günümüzdeki tartışmaların temelini oluşturmuştur.

Bu çalışmada Nil Nehri’ndeki günümüz su paylaşım sorunlarının kolonyal kökenleri üzerine durulmuştur. Mısır’ın havzada hidrohegemon konuma getiren faktörler, Britanya’nın izlediği hidro emperyal politikalar, bu süreç boyunca ve sonrasında yapılan anlaşmalar ile günümüz Nil statükosunun oluşumu irdelenmiştir.

Ayrıca kıtada bağımsızlığını kazanan ülkelerin Nil'deki statükoya karşı ilk tepkilerine yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Mısır, Sudan, Etiyopya, Nil Nehri, Nil Havzası, Kolonyalizm

ABSTRACT

Yücel, Osman Kağan

Master Thesis, Department of International Relations

Supervisor: Prof. Dr. Ahmet Kavas

February, 2020. 127 page

More than 200 rivers in the world are used by two or more countries. In this respect, the African continent leads the way both in terms of the number of transboundary waters and the disagreements on the sharing of these waters. Among the main reasons for this situation in the continent are the elimination of the natural borders of the continent in the process of colonialism and the creation of the borders in the direction of the political and economic interests of the colonial countries. An even more important reason, however, is the imperial water policies that European colonial powers systematize with their own interests. The dispute between Egypt, Sudan and Ethiopia on the Nile River is an important example in this regard.

Today, it is possible to observe the legacy of colonialism on the background of major problems in the African continent. The reflection of water-based problems in the Nile River Basin, both within the historical process and today, is directly related to colonialism. The fact that the hydro political concept formed as a result of Britain's politics evolving from the vehicle in the Nile River, was centered in Egypt and partly Sudan, brought about the formation of the Nile hydro politics in favour of these countries before and after the colonial period. This has been the basis of current discussions with the agreements in which the Nile River waters are present, and the water shares between the countries, Egypt and Sudan.

This study focuses on the colonial origins of today's water sharing problems in the Nile River. Factors that brought hydro hegemonic position in Egypt's basin,

hydro imperial policies followed by Britain, agreements made during and after this process and the formation of today's Nile status quo are examined.

Keywords: Egypt, Sudan, Ethiopia, Nile River, Nile Basin, Colonialism

İÇİNDEKİLER

Sayfa

İMZA SAYFASI.....	I
BİLDİRİM.....	II
ÖNSÖZ.....	III
ÖZGEÇMİŞ.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
TABLolar.....	IX
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. AFRIKA KITASININ SU KAYNAKLARI VE NİL NEHRİ'NİN YAPISI....	16
1.1. Afrika'nın Hidrografik Yapısı.....	16
1.1.1. Göller.....	17
1.1.2. Nehirler.....	19
1.1.3. NİL Nehri.....	24
1.1.3.1. NİL Nehri'nin Kolları.....	29
1.1.3.2. Beyaz NİL.....	33
1.1.3.3. Mavi NİL.....	34

1.1.3.4.	Atbara
Nehri.....	35
1.1.3.5. Nil'in Kaynağı Meselesi, Keşifler ve Kolonyalizm.....	36
İKİNCİ BÖLÜM	
2. NİL NEHRİ PAYLAŞIM SORUNUNUN KOLONYAL KÖKENLERİ.....	46
2.1. Britanya Nil Politikalarının Oluşum Süreci.....	46
2.2. Britanya'nın Mısır'ı İşgali ve Nil Havzası'nda Britanya Hakimiyetinin Başlaması.....	51
2.3. Nil Havzasında İngiliz Hakimiyetinin Tesisi ve Hidro Emperyalizmin Yükselişi.....	58
2.4. Garstin Planı, Nil'in Tanzim ve Islah Projeleri.....	66
2.5. Nil Havzası'nda Hidro Diplomasi: Kolonyal Perspektif.....	71
2.6. 1929 Nota Teatisi ve Nil Hidropolitikine Etkisi.....	73
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3. İNGİLİZ NİL HAKİMİYETİNİN GERİLEMESİ VE MISIR HEGEMONYASI: HİDROPOLİTİK TRANSFORMASYON.....	77
3.1. Post Kolonyal Dönem Sonrasında Nil Havzasında Genel Durum.....	77
3.2. 1959 Antlaşması ve Mısır'ın Nil Hegemonyasını Pekiştirmesi: Post Kolonyal Perspektif.....	83
3.3. Etiyopya'nın Nil Politikası ve İtirazları.....	91
3.4. Nyerere Doktrini Çerçevesinde Nil'e Kıyıdaş Ülkelerin Reaksiyonları: Tanzanya Örneği.....	95
SONUÇ	
.....	97
KAYNAKÇA.....	100

EKLER.....	107
-------------------	------------

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Nil Nehri'nin Afrika'nın önemli nehirleri ile karşılaştırması.....	20
Tablo 2. Nil Nehri'nin diğer nehir sistemleri ile karşılaştırması.....	25
Tablo 3. Nil Havzası ülkelere göre yıllık yağış oranı.....	28,29
Tablo 4. Nil Nehri'nin Alt Havzaları.....	30, 31
Tablo 5. Nil Havzası'nın Sulak Alanları.....	33
Tablo 6. Mısır, Sudan ve Etiyopya'nın tahmini nüfus artışları.....	94

KISALTMALAR

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
BM	:Birleşmiş Milletler
GERD	:Büyük Etiyopya Rönesans Barajı
NBI	:Nile Basın Initiative
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TECCONILE	:Nil Nehri'nin �evresel Konumu ve Gelişimini Deestek Komitesi

Giriş

Dünya üzerinde hiçbir su kaynağı Nil Nehri kadar efsanelerde yer almamış, tarihi kaynaklara konu olmamıştır. Yeryüzünün en önemli su kaynağı olmasının yanı sıra şahit olduğu tarihi olaylara, şahsiyetlere, uygarlıklara, devletlere kadar Nil Nehri insanoğlunun hem tarihi hafızası hem de önemli bir su kaynağı olması nedeniyle tarihte önemini korumuş günümüzde de korumaya devam etmektedir. Fakat son iki yüzyıl boyunca Nil Nehri ve havzasında yaşanan gelişmeler yeryüzünün ve Afrika kıtasının antik nehrindeki tarih yazımını değiştirdiği gibi, muhataplarını içinden çıkılmaz bir anlaşmazlığın içine sürüklemiştir. Nil Nehri'nin sıra dışı hikayesi Avrupa'da ortaya çıkan kolonyalizm hareketinin bir sonucu olarak Afrika'nın Batılı sömürgeci güçler tarafından *talán hareketi* başlayan ve post-kolonyal dönemde Etiyopya'nın Nil üzerinde inşa ettiği Hedasi veya daha bilinen ismiyle Rönesans Barajı inşaatı arasındaki dönemde tarihte hiç olmadığı kadar tartışmaların içine itmiştir. Afrika'da başlayan de-kolonizasyon süreci ile birlikte Nil, bir süredir su çatışması ve diplomasisi ikileminde uluslararası ilişkiler alanının en hararetli gündem başlıklarından birini teşkil etmiştir. Bu yönden su-iktidar, nehir emperyalizmi, kolonyal müdahalecilik bağlamında incelenmesi gereken bir alandır. Ayrıca son yıllarda dillendirilen su savaşları ve hidro-diplomasi gibi tezat teşkil eden iki vaka ile de incelenmesi gereken bir konudur.

Su, insanoğlunun yaşamını idame ettirmesi için bugünü ve geleceği için hayati, artan dünya nüfusu, kentleşme ve ulusal sınırların keskinleşmesinin bir sonucu olarak politik ve stratejik bakımdan en öncelikli doğal kaynak olarak öne çıkmaktadır. Suyun insanoğlu için bu denli önemli bir kaynak olması tarihi seyir içinde su kaynaklı çatışma ve rekabetlere neden olmuştur. Dünyadaki su oranına nazaran epey az miktardaki tatlı su kaynaklarının insanlık dolayısıyla devletler için önemi göz önüne alındığında kısa veya uzun vadede su kaynaklı çatışmaların yaşanabileceği öngörüsü hâlâ gündemdedir.

Su çatışması tezi, petrol sonrası dünya için ortaya atılmış sünî bir tartışma konusu mu, yoksa realiteye dayanan esaslı bir sorun mu tartışması devam etmektedir.

Siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve jeopolitik uzmanları konunun hidro-diplomasi kanalıyla çözüleceğini savunanlar ile halihazırda rekabetin devam ettiği bir alan olarak sıcak çatışmaya dönüşeceğini savunanlar arasında ikiye bölünmüş durumda. Su çatışması tezini emperyalist ve kolonyal düşüncenin izdüşümü olarak telakki edenler olduğu gibi, konuya akademik perspektiften bakan çatışma veya iş birliği tezlerini objektif olarak değerlendiren görüşler de mevcuttur. Su çatışması öngörüsünün günümüz Ortadoğu ve Afrika ülkelerindeki uluslararası su kaynakları üzerinde yaşanacağı konusunda üst düzey yetkililer ve siyasetçiler tarafından son 30 yıllık süreçte verilen demeçler konunun önemini arttırmış, konu hakkında yapılan çalışmalar bu bölgelerdeki su sorunlarını uluslararası ilişkiler, tarih ve hukuk alanları çerçevesinde yoğunlaştırmıştır.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği görevinde bulunmuş Kofi Annan, Boutros Boutros Gali ve Ban ki Moon'un olası su savaşı ve çatışması konusunda yaptıkları açıklamalar hiç şüphesiz bu isimlerin bulundukları makamları nedeniyle ciddiye alınmıştır. 1985 yılında BM Genel Sekreteri Boutros Boutros Gali, Ortadoğu'da bir sonraki savaş nedeninin politik anlaşmazlıklar değil, su temelli yaşanacağı öngörüsünde bulunmuştur. BM'nin Afrikalı Genel Sekreteri Kofi Annan ise, temiz su kaynakları üzerindeki rekabetin su savaşı ve çatışmasına dönüşebileceğini dile getirmiştir. Daha yakın tarihte BM Genel Sekreterliği görevini yürüten Ban ki Moon da su kıtlığının ekonomik ve sosyal kazanımlara karşı tehdit oluşturduğunu suyun çatışma ve savaşa neden olabilecek en kuvvetli kaynak olduğunu vurgulamıştır. Bu noktada dikkat edilebilecek bir husus su ile ilişkili çatışma öngörülerinin hemen hemen önemli bir kısmının Ortadoğu ve Afrika ülkelerinde olmasının tahmin edilmesidir. Bunun başlıca sebepleri arasında bu bölgelerdeki kolonyal idarelerin izlediği politika ve hidro-politik amaçlar vardır.

Su çatışması ve rekabeti konusunda en detaylı çalışmalardan biri Peter H. Gleick ve Matthew Heberger'in (2014) hazırladığı Su Çatışma Kronolojisi'dir. Gleick ve Heberger bu çalışmalarında tarihte su kaynaklı çatışma ve rekabetin kapsamlı bir kronolojisini yapmışlardır. Bu çalışmada çatışma türleri dört ayrı kategoride incelenmiştir. Su kaynaklarının veya su sistemlerinin devlet ve uluslar

tarafından askeri amaçlı kullanımı; suyun devlet veya uluslar tarafından askeri hedef haline gelmesi; siberterör, terör ve iş çatışma ihtimalinde su kaynaklarının ve su sistemlerinin hedef haline gelmesi; su kaynaklarının ve su sistemlerinin ekonomik ve sosyal kalkınma bağlamında anlaşmazlığın başlıca sebebi olmasıdır. (Gleick & Heberger, 2014)

Bu bağlamda tarihte ilk su kaynaklı anlaşmazlık MÖ. 2450-2400 arasında Sümer şehir devletleri Lagaş ve Umma arasında yaşanmıştır. Bu çatışma Gu'edena bölgesinde iki şehir arasında sulama suyu anlaşmazlığıyla başlamıştır. Lagaş Kralı Urbama, yaptırdığı kanal ile suyun yönünü değiştirmiş ve rakip şehir Umma'yı su kaynağından mahrum bırakmaya çalışmıştır. Daha sonraki yıllarda Umma şehrinin tüm su kaynakları by-pass edilmiştir. (Hatami & Gleick, 2010) Lagaş ve Umma arasındaki su krizi Gleick ve Heberger'in sınıflandırmasına göre suyun askeri amaçlarla bir silah olarak kullanılması kategorisine girmektedir. Tarihte suyun askeri hedef olmasının en göze çarpan örneği Roma-Galya arasındaki savaşta yaşanmıştır. Roma Kralı Sezar Galya Savaşı'nda Uxellodunum Kuşatması esnasında şehrin su kaynaklarına saldırı emri vermiş ve şehri susuz bırakarak uzun süre kuşatmayı sürdürmüştür. (Gleick & Heberger, 2014) Günümüzde suyun kullanımı çevresinde gerçekleşen tartışmaların aksine tarihte yaşanan anlaşmazlıkların önemli bir bölümü nehir, göl gibi su yolları üzerinde ticaret ve ulaşım güzergâhı ekseninde yaşanmıştır. İspanyolların, Hollanda ekonomisine zarar vermek için Ren Nehri güzergahında gemi trafiğini engellemesi bu duruma verilebilecek örneklerdendir. Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere su, savaş ve rekabetin seyrini değiştirebilecek şekilde araçsallaştırılmış başka bir tabirle silah olarak kullanılmıştır. Fakat asıl önemli olan insan hayatı ve devletlerin sürdürülebilirliği açısından suyun bir meta olarak çatışma, rekabet ve diplomasinin başlıca kaynağı olarak öne çıkmasıdır.

Ülkeler arasında su çatışması, rekabeti ve diplomasinin (hidrodiplomasi) günümüzdeki izdüşümlerini anlamak ve daha sistematik bir şekilde ele almak için tarihte su kaynakları etrafında kurulmuş, gelişmiş uygarlıkları su kullanımı, su ve iktidar arasındaki bağlantıyı kavramak bakımından önemlidir. Bu bakımdan Alman kökenli Amerikalı tarihçi Karl August Wittfogel'in *Hidrolik Medeniyet* kavramı ve

bazı önemli hidrolik medeniyetlerden bahsetmek isabetli olacaktır. Karl August Wittfogel Oriental Despotism adlı kitabında (1967) tarıma ve dolayısıyla suya bağlı her medeniyetin geniş çaplı merkezi bir su sistemine ihtiyaç duyduğunu, tarım ürünlerinin veriminin artması için ‘sulama’, ve korunması için taşkın kontrolüne ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Wittfogel’e göre hidrolik medeniyetlerdeki sulama sistemi, azımsanmayacak kadar önemli derecede merkezi bir kontrol ile mümkün olmuş, böylece hükümet temsilcilerinin iktidarı tekelleştirdiğini, ekonomiye ve bürokratik yapıya egemen olmuştur.¹ Wittfogel kitabında bu tezi güçlendirmek için bazı örnekler vermiştir. Bunlar arasında, Mısır, İndus (Harappa), Çin (Hueng Ho) ve Mezopotamya medeniyetleri vardır.

Dünya tarihinde ortaya çıkan önemli uygarlıklar su kaynakları etrafında hayat bulmuş, su havzaları çevresinde insanlık tarihinin en önemli devletlerinin ve medeniyetlerinin temelleri atılmıştır. Bu medeniyetlerin yükselmesi ile çevrelerindeki zengin su kaynaklarının varlığı tesadüfi bir durum değil aksine paralellik gösteren tarihi bir vakadır. Bu kapsamda su havzalarında kurulan ve gelişen dört önemli hidrolik medeniyetten bahsetmek söz konusudur. Mezopotamya olarak bilinen bölgede kurulan ilk uygarlıklar suyun hayati önemi nedeniyle su kaynaklarına yakın havzalarda kurulmuşlardır. Fırat ve Dicle Nehirleri Mezopotamya bölgesinde ortaya çıkan medeniyetlerde dominant olan iki önemli nehir sistemidir. Günümüz Türkiye sınırları içinde doğan Fırat ve Dicle, Suriye ve Irak sınırlarından geçerek İran Körfezi’nden denize dökülür. Mezopotamya’nın etimolojisinin de Grekçe ‘iki nehir arasındaki yer’ olması bölgenin hidrolik önemini vurgular mahiyettedir. Nil Havzası’nın bir bölümünü de kapsayan şekilde bölgeye ‘bereketli hilal’ denmesi de bu bağlamda değerlendirilebilecek, bölgede kurulan-gelişen medeniyetlerin sulama ve tarımdaki öncülükleri, zamanına göre teknolojik gelişmelere önayak olması su ve medeniyet bağlamında önemlidir. Yılda en az bir kere su taşkını yaşayan Fırat ve Dicle nehirleri, çevresinde teşekkül eden yerleşim yerlerine ve tarıma elverişli toprakları nedeniyle insanlık tarihi açısından önemli hidrolik medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Karl. A. Wittfogel Oriental Despotism: A Comparative Study of Oriental Power, Yale University Press, 1967

Mezopotamya'nın aksine bir başka hidrolik medeniyetin hayat bulduğu günümüz Çin sınırları içinde kalan Sarı Nehir Vadisi'nde insanların su kaynağına hükmetme tecrübesi uzun yıllar almıştır. Çin tarihi ve medeniyetinin gelişmesinde iki önemli nehir başat konumdadır. Çin'in kuzey kesimindeki Hoang Ho daha çok bilinen adıyla Sarı Nehir, güneydeki Yangtze Nehri Çin tarihi ve medeniyetinin teşekkül sürecinde hayati öneme haizdir. İki nehir vadisi arasında hayat bulan Çin medeniyeti hidrolik medeniyetlerin geçtiğı süreçlerin hemen hemen hepsini aşamalar ile geçirmiştir. Sarı Nehir taşkınlarının tahmin edilememesi, tarım sulaması için yapılan yön değışiklikleri ve insan müdahalesi ile yaşanan su taşkınları, havza çevresinde yaşayan toplumun su kaynağının doğasına uyum sağlama ve su kaynağına hükmetme konusunda diğeri nehirlerle göre daha uzun bir süreç yaşamasına neden olmuştur. Her yıl taşkınlarda binlerce kişinin ölmesi nedeniyle Sarı Nehir 'üzüntünün nehri' olarak adlandırılmıştır. Çin'de MÖ. 2000'li yıllarda teşekkül eden Xia Hanedanı'nın lideri Yu matematik ve mühendislik bilgisini kullanarak Sarı Nehir taşkınlarını kontrol etmeyi başarmış sulama projeleri sayesinde nehir vadisinde nüfusun artışını hızlandırmıştır. Yu'nun teknolojik hamlesi Sarı Nehir Vadisi'nde bir medeniyet oluşumunun temellerini atmıştır.

Bir diğeri önemli hidrolik medeniyet günümüzde Hindistan'ın kuzeybatısında kalan Pakistan sınırları içindeki Harappa veya İndus Uygarlığı olarak bilinen İndus Nehri vadisinde kurulmuştur. İndus Medeniyeti hakkında çok az veriye sahip olmamıza rağmen bu medeniyetin MÖ. 3300 ile 1300 yılları arasında varlığını sürdürdüğü tahmin edilmektedir. İndus Medeniyeti birbirine paralel iki nehrin alüvyonal ovasında Mohenjo-Daro şehrini merkezi yerleşim olarak kabul eden İndus Medeniyeti erken ve geç dönemlerine kadar Harappa ve Ganeriwala gibi önemli yerleşim yerleri şehircilik ve mimari, metal işlemeciliğı, ağırlık ve ölçü birimlerinde getirdikleri standartlar ile öne çıkmıştır. İndus Vadisi'nde kurulan bu medeniyetin yerleşim yerleri su ve su kullanımındaki teknolojik gelişmeler bakımından dönemine göre eşine az rastlanacak şekilde gelişmiştir. Takriben MÖ. 2450 yılından kurulan Mohenjo-Daro şehri hemen hemen her eve su temini, her mahallede hamam ve su kuyularıyla suyu sadece tarım değil hayatın her alanında geliştirdikleri teknolojilerle kullanmışlardır. İndus Vadisi'nde tarım ürünü olarak buğday, arpa, bezelye, yeşil

mercimek ve hardal bitkisi yetiştirildiği tahmin edilmektedir. (Gates, 2017) Bu medeniyetin oluşumu ve çöküşü hakkında arkeolojik veriler birbirinin zıddı verileri ortaya koymaktadır. İndus Uygarlığının çöküşünün Sutlej Nehri'nin kurumasıyla başladığı veya Aryan kavimlerinin yıkıcı akınları ile gerçekleştiği tahmin ediliyordu. Fakat yeni çalışmalar İndus Nehri Vadisi'nde medeniyetin kuruluşunun nehrin kurumasından 3000 yıl sonra gerçekleştiğini kanıtlamıştır. Takriben 8000 yıl önce kurduğu arkeolojik çalışmalarla ortaya konması İndus Uygarlığı'nın hidrolik medeniyet tezinden uzaklaştırmaktadır. (Ertuğrul, 2017)

Hidrolik medeniyet kategorisinde bahsedeceğimiz son uygarlık Nil Nehri Vadisi'nde teşekkül eden Mısır Medeniyeti'dir. Antik çağlardan günümüze kadar tarım konusunda önemli gelişmelerin yaşandığı Nil Nehri ve Nil Vadisi'nin adı daha çok Mısır ile özdeşleşmiştir. Bu özdeşleşmenin etkilerini sadece tarihin derinliklerinde değil, günümüzde de siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan gözlemlemek mümkündür. Antik dönemde Mısır'ın yükselişi ve tüm Nil deltasında takriben MÖ. 3000 yılında Menes'in Yukarı Mısır kralı olmasıyla başlamıştır. Nil deltasını kontrol altına alan Menes, Mısır'ın birliğini sağlamayı başarmış, tarihin en önemli medeniyetinin yükselişine kapı aralamıştır. (Allan, 1997) Nil Nehri ve Nil Havzası, Mısır Uygarlığı'nın yükselişinde ve sürekliliğinde hayati bir rol oynamış, insanlık tarihinin su kullanımı ve yönetimi konusunda pek çok inovatif ve teknolojik adımlarına şahitlik etmiştir. Nil Deltası ve Nil Nehri dünya tarihindeki en eski tarım alanı olarak öne çıkmasının yanı sıra toprağı işleme, ziraat bakımından 5000 yıllık geçmişle dünyanın en eski tarım toplumlarından birinin oluşumunda başat rol oynamıştır. Hiç şüphe yok ki bu imtiyazı hem Mısır medeniyetinin oluşumu hem de bölgede günümüzde de devam eden tarım verimi bakımından Mısır'a ve Nil'in tüm kıyıdaş ülkelerine Nil Nehri mineral bakımından zengin sularıyla armağan etmiştir. Tarihin babası olarak bilinen Herodot'un da vurguladığı gibi Mısır, Nil'in hediyesidir. Bu sözün günümüzdeki bilgilere tekabül eden daha geniş tarifi Nil'in doğduğu ve Akdeniz'e dökülene kadar geçtiği tüm bölgelere bir hediyesi olarak kabul edilebilir. Su ve iktidar bağlamında Nil Nehri ve Mısır medeniyetinin yeri diğer hidrolik medeniyetlere göre süreklilik arz etmesi bakımından farklıdır. Mısır uygarlığının hakimiyeti boyunca Nil Nehri taşkınları mühendislik, matematik ve gök

bilimleri sayesinde hesaplanmakta, sulama, ekim ve hasat sistematik şekilde yapılmaktaydı. Merkezi ve bölgesel yönetimler tarafından çiftçilerden alınan vergiler de bu hesaplama yardımıyla yapılan zirai işlemler sonucunda yapılan hasat sonrasında yapılmaktaydı. Mısır medeniyetinin teknoloji ve bilimden yararlanarak su yönetimi konusundaki becerileri dünya tarihinde eşine az rastlanır örnekler arasındadır. Mısır medeniyetinin teşekkül sürecinde, önemli rol oynayan Nil Nehri'nin bereketli ve Afrika içlerinden taşıdığı zengin minerallerle dolu suyunun bu medeniyetin uzun yıllar varlığını sürdürmesine imkân sağlamış fakat çöküşüne engel olamamıştır. MÖ. 30'lu yıllara kadar varlığını koruyan Mısır Medeniyeti, Oktavian Sezar'ın Mısır'ı işgali ve Mısır Kraliçesi Kleopatra'nın intiharı ile beraber etkisini kaybetmiştir. (Brewer & Teeter, 2017). İndus Medeniyetinde olduğu gibi Mısır Medeniyetinin de hidrolik uygarlık olduğu konusunda cılız da olsa bir itiraz vardır. Mısırbilimci Erik Hornung Mısırbilime Giriş adlı eserinde su arkının Mısır'da ancak Ptolemaios döneminde kullanılmaya başlanmasının Mısır hakkındaki hidrolik uygarlık tezinin yeni çalışmalar yardımıyla gözden geçirilmesini teklif etmiştir. (Hornung, 2004, s. 56). Tarihin en görkemli hidrolik medeniyetinin çökmesi Nil'in önemini azaltmamış aksine Mısır medeniyetinin haleflerinin Mısır, Sudan ve Nil Havzası'ndaki iktidar ve hakimiyetleri boyunca Nil sularını tarım ve su kullanımı dolayısıyla önemini tarih boyunca korumuştur.

Dünyanın büyük nehir havzaları, insanoğlunun yaşamını idame ettirme ve çevreyi şekillendirmesinin bir sonucu olarak doğal işleyişe müdahalesine şahit oldu. Nil Havzası ve Nehri bu sürecin en başından günümüze kadar insan müdahalesine şahit olan nehirlerin başında gelmektedir. Afrika kıtasının iç bölgelerindeki iki gölden beslenen Nil Nehri, kıtanın en önemli su kaynakları arasındadır. Nil, geçtiği her bölge ve ülkeye tarım ve su kullanımı dolayısıyla önemli katkılar yapmıştır, Mısır, Sudan ve Etiyopya başta olmak üzere boyunca tüm havzaya Afrika yaylalarından gelen bereketli suyu ile gıda ve su kullanımının. Günümüzdeki sınırlarıyla Mısır ve Sudan, Mısır medeniyetinin çöküşü sonrasında Roma; İslam fetihleri ve Afrika'nın İslamlaşması sonrasında Emevi, Abbasi, Tolunoğulları, Fatımi, Memlük, Osmanlı hakimiyetlerine girmiştir. 19. yüzyıl ile birlikte Osmanlı merkezi yönetiminin Mısır ile bağları Kavalalıların Mısır'daki etkileri nedeniyle

zayıflamıştır. Nil Nehri ve Havzası'ndaki günümüzü etkileyen değişimlerin yaşanması ve sorunların ortaya çıkması Britanya'nın Mısır-Sudan başta olmak üzere Nil Havzası, daha geniş bir kapsamla ifade edilmek gerekirse Nil Nehri doğduğu ülkeleri de kapsayan Doğu Afrika'daki ülkelere elde ettiği koloniler ya da protektora yönetimleri altında vuku bulmuştur.

Günümüzde pek çok ülke bir veya birden fazla sınır aşan/uluslararası nehir veya gölü paylaşmak durumundadır. Fakat Afrika ve Ortadoğu'daki su paylaşım sorunlarının kökenlerinin hemen hemen çoğu bu bölgelerdeki koloni yönetimleri ve sömürgecilik ile bağlantılıdır. Kolonyal ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda dizayn ettikleri sınırlar ve su taksimi günümüzde su savaşı ihtimalinden zikredilen nehir havzalarının 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın ilk yarısındaki müdahaleleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu çalışmamızda günümüze tesirleri görülen en somut örnek olarak Nil Nehri paylaşım sorununun tarihi kökenleri kolonyalizm ve hidro-diplomasi bağlamında incelenecektir. Çalışmamızın ilk bölümünde Afrika'nın hidrogyafyası ve hidropolitiği üzerine durulacak ve Nil Nehri'nin tarih boyunca neden önemli bir su kaynağı olduğunun tarihi, coğrafi, zirai, hidrolojik ve hidro-politik açıdan önemine değinilecektir. İkinci bölümde Britanya'nın Nil Nehri'ni kontrol altına alma bağlamında Mısır, Sudan ve diğer havza ülkelerini işgali irdelenecek, Britanya'nın Nil politikalarının arka planı, koloni yönetiminin yükseliş ve çöküşü ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise post-kolonyal dönem Nil Nehri ve Havzası'ndaki ülkelerin bağımsızlık ile beraber Nil yaklaşımları hidro-politika ve hidro-diplomasi bağlamında ele alınacaktır. Afrika kıtasındaki kolonyalizm ve sömürgecilik faaliyetleri ülke bazında, siyasi ve sosyal boyutlarıyla pek çok çalışmaya konu olmuştur. Fakat kolonyal ülkelerin Afrika'daki ilk hedeflerinden birinin su yolları, akarsular olduğu çoğu zaman gözden kaçmış, kolonyalizmin hidrolik ve hidro-politik amaçlarına çok az değinilmiştir. Bu çalışmayla Afrika kıtasındaki hidrolik-kolonyalizm Nil Nehri vakası ile ele alınacak böylece bir boşluk doldurulmuş olacaktır.

Avrupalı devletlerin Afrika kıtasına ilgileri 19. yüzyıl ile başlamış değildir. Erken dönemlerde çeviri coğrafya ve gezi kitapları, daha sonra Afrika'nın

egzotikleştirilmesi ile beraber Batılı seyyah ve gezginlerin coğrafya enstitülerinin/cemiyetlerin yüksek ödülleri için kıtaya yaptıkları seyahatler sonucunda bir ilginin başladığı söylenebilir. Bu seyyahların kıtaya yaptıkları seyahatler efsaneleştirilmiş bir şekilde gazetelerde neşredilmiş, daha sonra kitaplaştırılmıştır. Gezginlerin özellikle Afrika'nın su kaynaklarına yoğunlaştığı somut örnek olarak Nil'in kaynağının merak konusu olduğu dikkat çekicidir. Bu bağlamda Afrika'nın kolonileştirme sürecinde de Batılı devletlerin kontrol altına almak istedikleri yegâne kaynaklar da nehirler ve göller olmuştur. Nil Nehri'nin kısa süre içinde Britanya'nın Afrika'daki kolonyal politikalarının temel unsuru olması 1882 yılında Mısır'ın işgali ile eş zamanlı başlamasa da gerek sömürgeciliğin doğasından kaynaklanan hammadde ihtiyacı gerekse havzada yaşanan birtakım olaylar silsilesi Nil'i, İngiliz yönetimi için vazgeçilmez ve uğruna diğer kolonyal güçlerle savaşın kıyısına getirebilecek bir duruma getirmiştir. Bu sebeple Nil Nehri'nin günümüzdeki paylaşım sorununu incelerken 1882 yılının esas alınması isabetlidir. 1950'li yıllar ile beraber Afrika'daki etkilerini kaybeden kolonyal devletler, kıtada ortaya çıkan bağımsızlık isteklerine kulağını daha fazla tıkayamayarak ülkelerin bağımsızlıklarını tanımak zorunda kalmıştır. Fakat, kolonyal dönem öncesinde keskin sınırlar ile ayrılmayan Afrika kıtası, bu dönemde çizilen kolonyal hakimiyet sınırları ile şekillenmiş, bazı değişiklikler ile günümüzdeki sınırların oluşumu gerçekleştirmiştir. Bu durum sadece Nil Havzası'nda 9 ülkenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1929 yılında Nil Nehri'nin paylaşımı hususunda yapılan antlaşmada 1922 yılında göreceli şekilde Britanya'dan bağımsızlığını kazanan Mısır, Britanya ise Sudan başta olmak üzere Nil Havzası'ndaki Doğu Afrika koloni-protektora yönetimleri adına Nil sularını paylaşmışlardır. 1929 Nil üzerinde mutabık kalınan son kolonyal antlaşma olmasına rağmen 1959 yılında tamamen bağımsızlıklarını kazanan Mısır ve Sudan arasındaki antlaşmaya da tesir etmiş, koloni yönetimlerinin bu iki ülkeye Nil üzerinde bıraktığı geniş imtiyaz 1959'da da devam ettirilmiştir. 1959 antlaşması, kolonyal dönemde yapılan 1929 antlaşmasını ortadan kaldırmamış sadece Mısır ve Sudan arasında su paylaşımının arttırılmasını kapsamıştır.

Uluslararası hukuktaki uluslararası akarsular hususundaki boşluk ve Mısır'ın havzadaki hegemonyası Nil Nehri paylaşım sorununun çözümünde günümüze kadar bir ilerleme olmasına engel olmuştur. 1959 antlaşmasından sonra Etiyopya'nın Nil'in mavi kolunun mansap ülkesi olması ve paylaşımından hakkaniyetli pay alamamış olması nedeniyle yaptığı itirazlar bir netice vermemiştir. Nil'in bir diğer kıyıdaş ülkesi Tanzanya'nın 1961 yılında Britanya'dan bağımsızlığına kavuşması ardından Nil Havzası'nda su paylaşımı konusunda en somut itirazı dile getirmiştir. Tanzanya Cumhurbaşkanı Julius Nyerere'nin formüle ettiği doktrine göre, kolonyal dönemde yapılan Nil antlaşmalarının geçersizliği vurgulanmış, 1929 antlaşmasının hiçbir kıyıdaş ülkeyi bağlamadığı dile getirilmiştir. Mısır ise 1929 antlaşmasının geçerli olduğunu açıklayarak, Nil üzerindeki hegemonyasını ve su paylaşımından elde ettiği aslan payından vazgeçmemekte kararlı olduğunu belli etmiştir. Çalışmamızın tarih aralığı olarak 1882 Mısır'ın işgali ve 1964 Mısır'ın Nil üzerinde yaptığı Asvan Barajı'nın açılışı esas alınmıştır. Bu tarihler arasında Nil Nehri ve Nil Havzası'nda pek çok kırılma noktasını tespit etmek, günümüzdeki su paylaşım sorununun kökenlerini ortaya koymak ve Nil üzerinde yeni bir su paylaşımının elzem olduğunu teklif etmek bu çalışmanın birincil amacıdır.

Nil Nehri üzerinde koloni döneminden günümüze kadar yaşanan süreci daha iyi tespit etmek için bir dönem tasnifi yapmak hem bu çalışmanın hem de bundan sonraki çalışmaların önünü açacak bir husustur. A.R. Turton'un (2000) yaptığı Nil'in hidropolitik tarihi ve dönem tasnifi çalışması bu konuda dikkate alınabilecek bir çalışmadır. Turton'a göre Nil'in hidropolitik tarihi beş döneme ayrılabilir. Bu dönemler Nil Nehri havzasındaki kırılma noktalarından yola çıkmış, her bir kırılma noktası yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Bu dönemler şunlardır:

- 1891-1948 yılları arası *Mısır Kolonyal Dönem* olarak adlandırılmıştır. 1891 yılı Britanya'nın, Mısır'daki hakimiyeti ile beraber Nil Nehri'nde hidroemperyal politikaların İngiliz hidro emperyal rejiminin tesis edildiği ve bu politikaların baskın olduğu döneme tekabül etmektedir. İngiliz yönetimi bu dönemde Nil politikalarını tüm havzada uygulamış, 1929 Nil antlaşması ile tüm Nil Havzası'nda hakimiyet sağlamıştır. Kısaca bu dönem için kolonyal ve sömürgeci politikaların ağırlıkta olduğu söylenebilir.

- 1952-1959 yılları arası *Çift Taraflı Dönem* olarak adlandırılmıştır. Bu dönemin baskın özellikleri kolonyalizmin çöküşü ve Mısır-Sudan ikilisinin hegemonyasının başlamasıdır. Mısır'da yaşanan Hür Subaylar İhtilali ile Mısır lideri olan Cemal Abdunnasır'ın izlediği politikalar Nil'deki statükonun Mısır lehine korunmasını sağlamıştır. Bu dönemin en dikkat çeken vakası Mısır ve Sudan arasında Mavi Nil'in mansap ülkesi Etiyopya'nın ve Beyaz Nil'in diğer kıyıdaşlarının hakları göz ardı edilerek iki ülke arasında su paylaşım oranının güncellemesidir.
- 1960-1964 yılları arası *Yukarı Havza Post-Kolonyal Dönem* olarak isimlendirilmiştir. Bu dönemin en önemli karakteristiği Nil Havzası'nın iki kolundaki kıyıdaş ülkelerin bağımsızlıklarını kazanması ve Nil sularındaki paylaşımın kolonyal dönem antlaşmalar ile belirlendiğini dillendirip, paylaşımın yeniden, tüm havza ve kıyıdaş ülkeleri kapsar şekilde yapılmasını talep edilmiştir.
- 1964- 1975 arasındaki dönem *Erken Yüksek Baraj Dönemi'dir*. Mısır'da yaşanan yönetim değişikliğinin ve Soğuk Savaş'ın etkileri gözlemlenmektedir. Mısır, Nil Nehri'ndeki Asvan Barajı'nı SSCB Genel Sekreteri Kruşçev'in katıldığı törenle açmıştır. Bu dönemin en önemli noktalarından biri bağımsızlık sonrasında Afrika kıtasında zuhur eden hararetli bir milliyetçiliğin Nil Havzası ülkelerinde de görülüyor olmasıdır.
- 1976 ve sonrasını içine alan dönem *Yüksek Baraj Sonrası Dönem* olarak adlandırılabilir. Bu dönem Nil Nehri üzerindeki barajların nehrin ekolojik dengesini bozduğu, hızla artan hidro-elektrik santralleri ve güç dengesinin Mısır aleyhine dönmeye başlamasıyla beraber rekabetin kızıştığına şahit olunmuştur. Etiyopya'nın Nil üzerine baraj inşa edeceğini açıklaması sonrası yaşanan süreç bu dönemin en önemli kırılma noktalarını oluşturmaktadır. (Turton, 2000)

7000 yıldır belki de daha uzun bir zaman dilimi içinde Nil Havzası'nın sakinleri topraklarını işlemek bir bakıma hayatlarını sürdürmek için Nil Nehri'nin hidroligini ve genetiğini anlamak zorunda kaldılar. Tarihin seyri içinde Nil Havzası'nda teknolojik gelişmelerle birlikte yaşanan tecrübelerin hemen hemen her safhasında ekolojik gerileme dönemi de başlamıştır. 19. Yüzyılda Nil Havzası'nda nüfusun artması bunun yanı sıra kolonyal müdahale sonucu yaşanan modernizasyon teknolojik süreç hemen akabinde ekolojik gerilemeye neden olmuştur. Nil Nehri'ndeki günümüzde vuku bulan ve diğer su paylaşımı sorunlarından ayrılan sıra

dışılık teknolojik gelişme ile beraber başlayan ekolojik gerilemenin bir sonucudur. Elbette tüm sorunlar ekolojik gerileme ile alakalı değildir. Nüfus artışı ve artan sanayileşme ile beraber enerji ihtiyacının önemi Nil'i son dönemde sulama ve tarım kadar hayati bir konuma sevk etmiştir.

Suyun, insanlar için günlük hayattaki kullanım zarureti, modern dönemde nüfusun ve şehirleşmenin artmasının da etkisiyle ortaya çıkan hayat ve enerji talebinin kaynağı olması, tarihten günümüze suyu çatışma ve diplomasi gibi kavramların başlıca tartışma alanları içine de dahil etmiştir. Bunun en çarpıcı örneği olarak; su ve su paylaşımı sorunu günümüzde salt hidrolojik vaka çerçevesinde incelenmekten ziyade, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi disiplinlerinin konvansiyonel politik ve diplomasi kavramlarının ötesine geçen kavramlar ile tanımlanmaya çalışılmaktadır. Bu kavramlardan en öne çıkanlar arasında hidro-politik, hidro-diplomasi, hidro-hegemonya gibi kavramları açıklamak çalışmanın teorik çerçeveye oturtulması için elzemdir. Diplomasi uluslararası ilişkilerde hatalı bir şekilde dış politika ile eş anlamlı kullanılmaktadır. Halbuki, bir dış politika aracı olarak bir ülkenin bir başka ülke ile yürüttüğü çıkar odaklı bir politika aracıdır. Diplomaside devletler arası sorun ve anlaşmazlıklar barışçıl şekilde, müzakere yoluyla çözülmektedir. Çıkarlar bazen karşılıklı olarak eşitlenir, bazı durumlarda ise karşılıklı olarak feragat etmeleri beklenir. Bu durum güçler dengesine göre değişkenlik gösterebilir. Diplomasi kavramı ile hidro kavramının bitişik şekilde kullanılması da su temelli yaşanan sorunları ve anlaşmazlıkları müzakere ve anlaşma yoluyla çözülmesi amacıyla yapılan faaliyete denmektedir. Nil Nehri üzerindeki hidro-diplomasi girişimleri son dönemde hız kazanmış, ülkelerin su nedeniyle savaş ihtimalini azaltmak ve havza üzerinde iş birliğini artırmak için kıyıdaş ülkeler Nil Havzası İnisiyatifi adında bir oluşuma gitmişlerdir. Güney Sudan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte 10 ülkeye ulaşan girişim Eritre'nin gözlemci statüsünde katılımcı olması ile birlikte su diplomasisi konusunda en kapsamlı girişimlerden biri olmuştur. Fakat su paylaşımı konusunda Mısır'ın hegemonik gücü ve ülkelerin çıkarlarının çatışmasını nedeniyle henüz tam olarak bir uzlaşya varılamamıştır.

Günümüzde kullanılan hidro-diplomasi kavramı ile İngiliz hakimiyetindeki Nil Nehri ve Havzası'ndaki hidro-diplomasi kavramı arasında kesin bir fark vardır. Britanya Nil sularının paylaşımı ve kontrolünü sağlamak amacıyla diplomasiyi bir araç olarak kullanarak Nil'deki su paylaşımı konusundaki güvenceyi antlaşmalar ile sağlamıştır. Bu antlaşmalar tek taraflı ve kolonyalist çıkarlar öncelikli olmuş için havzadaki diğer ülkelerin özellikle Etiyopya'nın hakları göz ardı edilmiştir. Britanya'dan bağımsızlığını ilan eden Nil'in tüm kıyıdaş ülkeleri ise ilerleyen yıllarda Nil sularının İngiliz nehir emperyalizminin çıkarları doğrultusunda şekillenen, post kolonyal dönemde ise Mısır'ın siyasi, ekonomik ve askeri güç kapasitesi nedeniyle oluşan hidro hegemonyasını reddederek, ülkelerinin çıkarlarını koruyacak şekilde hidrodiplomasi faaliyetleri yürütmüştür.

Savaş, çatışma ve rekabetin çokça dile getirildiği su paylaşım sorunlarında hidro-diplomasi ülkeler arasında zorunlu ve yararlı bir araç olduğu gibi ülkelerin kendi çıkarlarını en üst düzeyde tutmaları için en barışçıl yol olarak gözükmektedir. Fakat her ülkenin ekonomi, tarım, siyasi nedenlerle değişkenlik gösteren politikaları, suyu ayrı bir kavramla incelenmesini zaruri kılmıştır. Su-politikası veya hidro-politika bu noktada öne çıkan bir kavramdır. Nil Nehri özelinde havza ülkelerinin bağımsızlıktan sonra kendi çıkarları doğrultusunda oluştukları hidro-politika anlayışı iç ve dış etkenler bağlamında şekillenmiştir. Her ülke kendi varlığını devam ettirmek hem iç hem de uluslararası boyutta politikalarını çıkarları doğrultusunda belirler. Bu politikaları belirleyen etkenler ise siyasi, ekonomik, askeri -güvenlik gibi konular etrafında şekillenir. Su, antik dönemden günümüze kadar devletler için artan önemi dolayısıyla sıcak siyasetin başlıkları arasında yer almış, hidro-politika veya su-politik kavramı ile modern dönemde devletlerin su veya uluslararası sular üzerindeki tasarruflarını başlı başına karakterize etmiştir. Hidroloji, nüfus artışı, sanayileşme, iklim değişiklikleri vb. etkenler su kaynakları üzerinde devletlerin ve su kaynaklarına kıyıdaş aktörlerin tutumları hidro-politik konsepti belirleyen unsurlardır. Bu etkenlerin bir araya gelmesiyle sınıraşan ve uluslararası su kaynağının hidro-politiği oluşur, bu bağlamda su kaynakları hukuk ve siyasi yönden incelenmesi ve çözüme kavuşması hidro-politika ile bağlantılıdır. Hidro-politika kavramının bu bağlamda bir tarifi yapılırsa, tüm canlıların ve insani gelişim için gerekli olan su ihtiyacının,

kaynağının ve suya erişilebilirliğin politik etkilerinin yansımasıdır. Örnek verilecek olursa, Çin'in Afrika kıtasında özellikle Nil Havzası'nda baraj yapımı projelerini fon ve müteahhitlik bakımından üstlenmesi ile ortaya çıkan kıyıdaş ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar Nil Havzası'nın hidro-politiğine etki ettiği gibi hidro-politika oluşumuna da etki etmektedir. Kısacası İngiliz koloni yönetiminin Nil Nehri'ndeki kıyıdaş ülkelerdeki hakimiyeti süresince havzaya fiziki ve siyasi etki eden tüm karar ve faaliyetleri ayrıca post-kolonyal dönem sonrasında özellikle 1959 yılındaki Mısır ve Sudan arasındaki Nil antlaşması ve bağımsızlığını kazanan ülkelerin Nil üzerindeki tasarruflarının bütünü günümüz Nil hidro-politiğinin oluşumuna katkı yapmıştır. Son cümle ile hidro-politika Arun Elhance'ın tarifi ile, devletlerin uluslararası sınırları aşan sular üzerinde çatışma, rekabet ve iş birliği süreçlerini kapsayan sistematik çalışmalara verilen isimdir. (Elhance, 1999, s. 3)

Hidro-politika kavramı, ilk olarak John Waterbury (1979) tarafından *Hydropolitics of Nile Valley* isimli kitapta zikredilmiştir. Waterbury, Nil Havzası'nın Sudan ve Mısır kısmına odaklandığı çalışmasında bir nehir havzasını ve su kaynağını hidro-politik bakımdan incelemiş, post-kolonyal dönem sonrası Afrika kıtasında ulus devletlerin vuku bulmasıyla keskinleşen ulusal sınırları da göz önünde bulundurarak Nil Nehri'nin hidro-politiğini ekonomi-politik bağlama oturtarak irdelemiştir.

Dünya üzerindeki nehir havzaları tarihten günümüze gelinen süreçte yaşanan gelişmelere bağlı olarak tarih, coğrafya, iklim, politik, hidrolojik, insani müdahale, sınırların oluşumu etkenleri bakımından özgün ve karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Bu yüzden tarih, siyaset bilimi, hukuk, uluslararası ilişkiler gibi alanların dahilinde incelenmeleri de her nehir havzasına özgü olarak incelenmelidir. Buna göre bir nehir havzası bir başka nehir havzasına göre çatışma potansiyeli taşıyabilir veya ülkeler arasındaki rekabet veya iş birliği nehir havzasının karakteristiğine göre değişkenlik gösterebilir. Buna bağlı olarak özellikle çalışmayı uluslararası ilişkiler disiplinde teorik çerçeveye oturtmak için Nil Nehri havzasının kolonyal dönemden bugüne kadar oluşan hidro-politiğini göz önüne alarak, dünya üzerindeki sınıraşan sularda özellikle Ortadoğu ve Afrika kıtasında uygulanan hidro-hegemonya teorisi

çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir. Hegemonya belli bir sistem içinde bir aktörün diğer aktörler üzerindeki baskınlığını ifade eder. Hidro-hegemonya ise nehir veya göl havzası orantısındaki hegemonya bir diğer ifadeyle uluslararası sular üzerinde bir aktörün baskınlığıdır. Realist perspektiften ortaya çıkan Hidro-Hegemonya teorisi sınıraşan sular üzerine çalışan Mark Zeitoun ve Jeron Warner tarafından geliştirilmiştir. Naff ve Matson'ın sınıraşan sular analizine göre bir havzada herhangi bir devletin diğer devletler üzerinde baskın olabilmesi için politik, askeri ve ekonomik güç, havzadaki jeopolitik pozisyonu, su kaynağını kullanabilme kapasitesi önceliklidir. (Sağsen, 2013, s. 43) Zeitoun ve Warner bu sınıflandırmadan yola çıkarak nehir havzasında baskın olabilmenin tek şartının güç olduğunu ileri sürerek bir formül geliştirmişlerdir. Bu formüle göre yukarı kıyıdaş ülke suyu daha çok güç için aşağı kıyıdaş ülke ise gücü daha çok su elde etmek için kullanmaktadır. (Mark Zeitoun, 2006)

Mark ve Zeitoun (2006) çalışmalarında şu soruyla yola çıkmışlardır: Kim ne kadar su elde edecek, neden ve nasıl? Yine Türkiye'nin Fırat ve Dicle'de yukarı kıyıdaş ülke olarak avantajlı konumunun neden Nil Havzası'nda Etiyopya'nın sağlayamadığını ve buna engel teşkil edenin ne olduğunu ortaya atarak başlamışlardır. Bunun cevabı ise güç asimetrisinin kimden yana olduğu, tarihi şartlar, coğrafya, jeopolitik konum ve salt olarak güç ile bağlantılıdır. Zaten bu çalışmanın en önemli amacı Nil Nehri'deki güç asimetrisini Mısır'dan yana kılan koşulları irdelemek ve cevaplarını bulmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AFRIKA KITASININ SU KAYNAKLARI VE NİL NEHRİ'NİN YAPISI

1.1. Afrika'nın hidrografik yapısı

Afrika kıtasındaki nehirleri kategorik olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bunlar denize akıntısı olan ve denize akıntısı olmayan iç havza nehirleridir. Kıta nehirlerinin yüzde 48'i eksoreik, yüzde 40'ı areik ve yüzde 12'si endoreikdir. (Köksal, 1999, s. 62) Eksoreik nehirler doğdukları yerlerden okyanusa veya denize dökülür. Afrika'nın önemli akarsuları Nil, Nijer, Kongo, Zambezi, Orange gibi nehirler havza sularını denize boşaltmasından dolayı eksoreik kategorisindedir. Denize akıntısı olmayan, havza sularını denize veya akarsulara boşaltamayan nehirlerle endoreik olarak adlandırılmaktadır. Endoreik nehirlerle Çad Gölü Havzası'ndaki Logon ve Şari nehirleri örnek verilebilir, Botswana Makarikari Çanağı ve Doğu Rift Grabeni'dir. (Köksal, 1999, s. 63) Areik bölgeler ise kıtanın düzenli drenajı olmayan veya tamamen nehir sistemlerinden yoksun kesimleri ise çöllerdur.

Afrika nehirleri ve gölleri kıtanın 'su kuleleri' ve rezervuarlarından oluşan su kaynaklarından beslenmektedir. Yağışlar veya yeraltı su kaynaklarından oluşan bu kaynaklar kıtanın belli başlı tüm önemli nehir ve göllerini kaynaklık etmektedir. Fas sınırları içindeki Atlas Dağları, Gine'nin yüksek kesimlerindeki Fouta Calon Batı Afrika drenajlarını; Nijerya sınırları içindeki Jos Platosu Batı ve Orta Afrika drenajlarını; Angola Platosu kıtanın Güneybatı drenajlarını; Uganda, Burundi, Ruanda, Tanzania, Demokratik Kongo Cumhuriyeti boyunca uzanan Albertine Yarığı Doğu Afrika drenajlarını; Etiyopya'nın yüksek kesimlerinde oluşan kaynaklar başta Nil Nehri ve Doğu Afrika'daki drenajları, Lesotho'daki dağlık kesimdeki su

kaynakları Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki drenajları besleyen Afrika kıtasının su kuleleridir. Bunların yanı sıra Kenya, Lesoto dağlık bölgeleri ve Angola, Zambiya ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin sınırları içindeki Lufilian Yarığı kıtanın nehir ve göllerini doğrudan veya dolaylı olarak besleyen önemli noktalardır.

Afrika kıtasındaki göl ve nehirler kıtanın güney, doğu batı ve orta bölgelerinde sıklaşır. Özellikle Güney Afrika bölgesi, Göller Bölgesi olarak bilinen Rift Vadisi ve Etiyopya Platosu kıtanın su kaynaklarının zenginleştiği bölgelerdir. Afrika'nın göller bölgesi olarak da bilinen Rift Vadisi coğrafi olarak tek bir parçaya tekabül etmemektedir. Vadinin bir kısmı Etiyopya'ya uzanır diğer kısmı ise Viktorya ve Malavi Gölü'ne kadar uzanır. Bölgedeki nehirlerin beslendiği ana kaynaklar Viktorya Gölü ve Mau Mau ormanlarıdır.

1.1.1. Göller

Afrika kıtası hem doğal hem de insan yapımı suni göl bakımından dünyanın en büyük göllerine sahiptir. Viktorya Gölü dünyanın doğal ve temiz su bakımından ikinci büyük gölüdür. Çad Gölü de kuraklık tehlikesinin gölgesinde kalsa da Afrika'nın dördüncü ve Sahel Bölgesi'nin en önemli su kaynağıdır. Tanganyika ve Malavi/Nyassa Gölü dünyanın en derin ikinci ve üçüncü gölleri olma özelliğine sahiptirler. (UNEP, 2010, s. 19)

Afrika gölleri fiziki ve jeolojik bakımdan ikiye ayrılmaktadır. Bunlar yüzeyin tektonik kaymalar sonucu çarpışmalar ile oluşan ve grabenlerin içinde oluşan göllerdir. Kıtanın gölleri fiziki karakteristiklerine göre ayırt edilebilir. Bunların büyük bölümü Doğu Afrika çöküntüsü içinde yer alır. Bu göller uzun ve dar göllerdir. (Köksal, 1999, s. 68) Tanganika, Malavi, Rudolf bu tip göllere verilebilecek örnekler arasındadır.

Viktorya Gölü, Yüzölçümü 68.100 km²'dir Denizden 1.135 metre yükseklikte, en derin yeri 79 metredir. Afrika'nın en büyük dünyanın ise üçüncü büyük gölü durumundadır. Viktorya Gölü'nün ana kaynaklarından Kagera, Nil

Nehri'nin en uzak kaynaklarından biridir. Nil, gölün sularını önce Kyoga Gölü'ne sonra da Mobutu Sese Seko Gölü'ne (Albert) sevkeder. (Köksal, 1999, s. 69)

Kyoga Gölü, Viktorya Gölü'nin kuzeyinde Uganda'nın merkezi bölgesindedir. Uzunluğu 129 kilometre, denizden yüksekliği ise 1033 metredir. Nil Nehri'nin kaynağını oluşturan göller arasındadır.

Tanganyika Gölü, Tanzanya'nın batısı ile Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin doğusu arasında kalmaktadır. Albertine Yarığı olarak adlandırılan tektonik çukurun içerisinde bulunmaktadır. 31. 900 km²'lik yüzölçümü ile Afrika'nın ikinci, 1435 metre derinlik ile dünyanın en derin ikinci gölüdür. Gölün uzunluğu 650 kilometre civarındadır. Çevresindeki dağların yamaçlarından gelen nehirlerin suları ile beslenen göl, Lukuyu Nehri vasıtası ile Kongo Nehri'ni beslemektedir. Gölün en önemli özelliği ticari ve seyahat taşımacılığı için gemi kullanımına elverişli olmasıdır. Bu sebeple gölün kıyılarında çok sayıda liman bulunmaktadır. Gölün hem bir su kaynağı olması hem de taşımacılıktaki önemi Batılı sömürgecilerin ilgisini çekmiş, Göl Havzası'nın paylaşılması hususunda Avrupalı kolonyal devletleri 1. Dünya Savaşı'nda karşı karşıya getirmiştir.

Nyassa Gölü, Tanzanya, Malavi ve Mozambik'e sınırları içinde yer alır. Bantu dilinde '*Malawi*' Gölü olarak adlandırılır, 29.604 km²'lik yüzölçümü ile kıtanın üçüncü dünyanın dokuzuncu büyük gölüdür. Deniz seviyesinden yüksekliği 480 metre, genişliği mevsimsel olarak 80 kilometreye ulaşabilmektedir. Gölün derinliği mevsimsel olarak 700 metreye ulaşır. Göl sularını Şire Nehri yoluyla Zambezi Nehri'ne boşaltmaktadır.

Mobutu Sese Seko Gölü² (Albert Gölü), Uganda ile Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ne sınırları içerisinde yer alır. Denizden yüksekliği 620 metre, 4500 kilometre kare yüzölçümü ile Afrika'nın 7. dünyanın 27. büyük gölüdür. Nil Nehri'nin ana kolu sayesinde Viktorya Gölü'nün sularını alır. Suyunu ise Bahr'ül

² Gölün bilinen ilk ismi Mwitanzige'dir. Samuel White Baker Nil'in kaynağını aramak için yaptığı seyahat sonrası göle Britanya Kraliçesi Viktorya'nın eşi Prens Albert'in ismini verir. Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde askeri bir darbeye gelen Mobutu Sese-Seko göle daha sonra kendi ismini vermiştir.

Cebel'e boşaltır. (Köksal, 1999, s. 70) 1864 yılında Samuel White Baker Nil Nehri'nin kaynağı olduğu zannetse de daha sonra Avrupalı seyyahların gözlemleri sonucunda yanlışlığı anlaşılmıştır. (Kavas, 2017, s. 105)

Turkana Gölü, eski ismiyle *Rudolf* olarak bilinir. Kenya'nın kuzeybatısında yer alır. Dünyanın en büyük kalıcı çöl gölü ve en büyük alkaline gölü olarak bilinir. Yüzölçümü 6405 kilometre kare, uzunluğu 290, genişliği ise 32 km²'dir. Bu rakamlar ile dünyanın en büyük dördüncü tuz gölü vasfına sahiptir. (Köksal, 1999, s. 70)

Çad Gölü, Orta Afrika'da Nijerya, Nijer, Çad ve Kamerun'un sınırları dahilinde güneyden Logon ve Şari batıdan ise Komadugu nehirlerinin beslediği bir göldür. Gölün yüzölçümü mevsimlere bağlı olarak değişkenlik gösterir. Son yıllarda yapılan araştırmalar sonucunda gölün kurumaya yüz tuttuğu anlaşılmakta, bölge devletleri tarafından gölün su miktarının artması için çeşitli projeler gündeme gelmektedir. (UNEP, 2010)

Tana Gölü, Nil Nehri'nin mavi kolunun ana kaynağıdır. Etiyopya'nın dağlık kesimindeki su kaynakları ile beslenen göl deniz seviyesinden 1800 metre yükseklikte, uzunluğu 84 genişliği 66 km'dir. (Britannica, 2019)

1.1.2. Nehirler

Afrika kıtası yeraltı ve yerüstü su kaynakları bakımından fakir olmasa da gerek su kaynaklarının kıta nüfusuna oranı gerekse belirleyici bir su yönetiminin olmaması ister istemez kıtayı su ve su menşeli problemler ile karşı karşıya bırakmaktadır. Hatta kıtanın akarsu sayısı diğer kıtalara göre daha az sayıda olmasına rağmen fiziki ve kapasite büyüklüğü bakımından dikkat çekmektedir. (Köksal, 1999) Kıta sınır aşan sular (uluslararası) bakımından dünyada ilk sıralarda yer almaktadır. Özellikle kolonyal dönemde nehirlerin ülke sınırlarını belirleyici faktör olarak kullanılması ve çok sayıda ülkenin yararlanması gereken nehirlerin tek ülkenin tekelinde kalması kıtada su temelli krizlere sebebiyet vermektedir. Nil Nehri'nin

detaylarına girmeden Afrika kıtası için önemli uluslararası nehirleri tanımak bu kapsamda yararlı olacaktır.

Afrika kıtası nehirleri göz önüne alındığında 20 ana havzadan söz edilebilir. Kongo, Oranj, Nil, Zambezi, Cuba Şabel, Limpopo, Senegal, Volta, Nijer Okavango, Ogooue kıtanın hem nüfus hem de hidropolitik açıdan önemli nehir havzalarıdır.

NEHİR	Havza Genişliği (Kilometrekare)	Kıyıdaş ülke sayısı	Kişi başına düşen yıllık su miktarı (Metreküp)
Kongo	3691000	13	20000
Nil	2031700	11	2000
Zambezi	1385300	9	11300
Limpopo	414800	4	890
Okavango	706900	4	30700
Orange	945500	4	540

Tablo 1. Nil Nehri'nin Afrika'nın önemli nehirleri ile karşılaştırması

Kaynak: (Conway, 2009, s. 13)

Cuanza Nehri³, Angola'nın en önemli su kaynağıdır, 965 kilometre uzunluğundaki nehir ülkenin dağlık bölgelerinde doğar ve başkent Luanda'nın kenarından sularını Atlas Okyanusu'na boşaltır. Nehir, Angola'nın hidrogüç santrallerinin merkezi konumundadır. Capanda (520MW) hidrogüç tesisi Cambambe (610MW) tesisi nehrin üzerine kurulmuştur. Ayrıca 2017 yılında yapımına başlanan daha büyük enerji üretimi kapasitesine sahip Laúca (2070MW) ve Caculo Cabaça (2170MW) santralleri ülke enerji ve su ihtiyacı için hayati konumdadır. (Siccardi, 2016, s. 8)

Kwango Nehri, Güney Afrika bölgesinin sınır aşan sularından biridir. Kongo Nehri havzasındaki Kasai Nehri'nin en büyük koludur. Nehrin en önemli stratejik özelliği bölgedeki elmas yataklarının merkezi olmasıdır.

³ Nehrin bilinen diğer isimleri Kwanza, Quanzai Coanza'dır.

Cunene Nehri, Güney Afrika bölgesinin uluslararası sularından biridir. 1050 kilometre uzunluğundaki nehir Angola'nın yüksek kesimlerinden doğar Namibya sınırı boyunca akar ve sularını Atlas Okyanusuna boşaltır. Namibya'nın kurak dönemlerinde bile sürekli olması ülke için önemli su kaynağı olmasını sağlamıştır. 1990'lı yıllardan itibaren nehir üzerine Ruacana (330MW) hidrogüç santrali, Olushandja Barajı ülke tarım ve enerjisi için önemlidir. Ayrıca ihtiyaç fazlası üretilen enerji Güney Afrika Cumhuriyeti'ne ihraç edilmektedir. (Siccardi, 2016, s. 8)

Okavango, Güney Afrika bölgesinin en uzun dördüncü nehrinden biridir. 1600 kilometre uzunluğuna sahiptir. Angola'nın Bié Platosu'ndan doğar Namibya sınırlarından geçerek Botswana'ya ulaşır. Uluslararası mahiyette olan nehir Afrika kıtasının suyunu dışarı boşaltmayan endereik nehir havzalarının en önemlilerindendir. Nehrin hidrogüç üretim kapasitesi 350 MW ile 2300 MW arasındadır. (UNEP, 2010)

Oranj (Orange) Nehri, 2300 kilometre ile Güney Afrika Cumhuriyeti'nin en uzun nehridir. Drakensberg dağlarında sel suları ve derelerin buluşmasıyla ortaya çıkar Namib Çölü'nün güneyindeki Alexander Koyu'ndan Atlas Okyanusu'na dökülür. Nehrin kolları Güney Afrika platosunun ve Güney Afrika'nın sularını boşaltır. Yıl boyunca devamlılığı olmamasına ve kurak mevsimlerde zayıflamasına rağmen okyanusa önemli miktarda su boşaltır. (Köksal, 1999, s. 67) Nehir, sulama ve enerji bakımından Güney Afrika ekonomisi için önemli rol oynamaktadır. Wanderkloof Barajı (240MW) Gariep Barajı (360 MW) nehrin üzerinde öne çıkan enerji üreten, sulama ve enerji üretiminde gerekli duyulan suyu sağlayan tesislerdir. (UNEP, 2010)

Limpopo Nehri, Afrika'nın sularını Hint Okyanusu'na boşaltan ikinci en büyük nehridir. Toplam uzunluğu 1800 kilometreye varan nehir Güney Afrika'nın orta kesimlerinde doğar. Nehir havzası Güney Afrika, Zimbabve, Botswana ve Mozambik'i kapsasa da daha çok Güney Afrika ve Botswana faydalanmaktadır.

Nehir üzerinde 100. 000 metreküpü aşmayan 200 adet küçük kapasiteli baraj bulunmaktadır. (Siccardi, 2016, s. 15)

Zambezi Nehri, Nil'in yarı büyüklüğü ile Afrika'nın en uzun dördüncü nehridir. 2660 kilometre uzunluğundaki nehir Kongo-Zambezi Platosu'nda doğar Shire Nehri ile birleşerek Beira ve Quelimane deltasından Mozambik kanalına dökülür. (Köksal, 1999, s. 68) Zambezi Nehri, Kongo Nehri'nin yakın kaynaklarından biridir. Angola, Zambiya, Zimbabve ve Mozambik'i kapsayan uzunluğu ile Afrika kıtasının önemli sınır aşan nehirleri arasındadır. Nehrin üzerinde Zambiya ve Zimbabve'ye önemli miktarda enerji sağlayan Kariba Barajı, Mozambik ve kısmen Güney Afrika'ya enerji sağlayan Cahora Bassa Barajı dahil iki önemli hidroelektrik santrali bulunmaktadır. (UNEP, 2010)

Rufiji Nehri, Tanzania sınırları içindedir. 600 kilometre uzunluğundaki nehir iki nehrin birleşmesi ile oluşarak Tanzania'nın Mafya Adası civarından Hint Okyanusu'na boşalır. Nehir üzerine inşa edilen barajlar ile ülke enerjisine katkıda bulunur. Mtera, Kitadu, Kihansi Barajları 80 MW'dan 200 MW'a kadar enerji üretme kapasitesine sahiptir. (Siccardi, 2016)

Pangani Nehri, 500 kilometre uzunluğu ile Klimanjaru'dan doğar ve sularını Hint Okyanusu'na boşaltır. 1936 yılında Alman şirketi tarafından yapılan hidrogüç santrali bölgenin en eski tesisidir. Nehir üzerindeki Hale Barajı Tanzania'nın elektrik ihtiyacının yüzde 17'sini karşılamaktadır. (Siccardi, 2016, s. 22, 23)

Nijer Nehri, Afrika'nın Nil ve Kongo'dan sonra en uzun nehridir ve en geniş nehir havzalarından birini oluşturur. Nijer Nehri havzasında yaklaşık 100 milyon insan yaşamaktadır. 4200 km uzunluğundaki nehir Gine'de doğar Nijer ve Mali'yi geçerek Benin üzerinden Nijerya'ya giriş yapar ve Gine Körfezi'ne sularını boşaltır. (UNEP, 2010) Nijer, diğer Afrika nehir havzalarının aksine hidrogüç santralleri ve barajların seyrek görüldüğü bir nehirdir. Fransız kolonyal yönetimi tarafından 1933-1945 yılları arasında nehir üzerine sulama ve tarım amaçlı küçük çaplı barajlar inşa

ettirmiştir. Nehrin ana kollarından Sankarani Nehri'nin üzerine 1980 yılında inşa edilen Selinque Barajı uzun zaman Mali'nin önemli enerji kaynaklarından biri olarak hizmet verdi. Bu nehrin hidrogüç kapasitesinin ancak 2000'li yıllar ile farkına varılabilmiş bu kapsamda Gine'de Fomi, Mali'de Taoussa, Nijer'de Kandjadji barajları gibi sulama, enerji gibi çok amaçlı tesislerin inşasına başlanmıştır. Nijer Nehri'nin diğer kollarından Sokoto ve Benue nehirlerinde de baraj inşaatları söz konusudur. (UNEP, 2010)

Ogooué Nehri, %85'lik kısmı Gabon diğer kısımları Kamerun ve Kongo'ya ait Afrika'nın sınıraşan nehirlerindendir. Yaklaşık 1200 kilometre uzunluğundaki nehir havzasında 650 bin insan yaşamakta, su boşaltımı bakımından Afrika kıtasının dördüncü büyük nehridir. Nehrin hidrogüç kapasitesinden en çok faydalanan ülke Gabon'dur. Çin Exim Bank'ın fonlamasıyla nehir üzerine bir hidroelektrik santrali kurulmuştur. (Siccardi, 2016)

Kongo Nehri, Nil'den sonra Afrika'nın en uzun, dünyanın altıncı büyük nehridir. Su boşaltımı bakımından dünyanın Amazon'dan sonra ikinci, Afrika kıtasının ise en büyük nehridir. Uzunluğu 4670 kilometre olan nehri havzasında yaklaşık 100 milyon Afrikalı hayatını sürdürmektedir. Nehir, Zambiya sınırına yakın Katanga'dan doğarak Atlas Okyanusu'na dökülene kadar Yukarı Kongo, Orta Kongo, Aşağı Kongo adlarını alır. Nehir Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kongo sınırlarında olsa da kolları ile beraber çok geniş bir havzayı kapsamaktadır. Orta Afrika Cumhuriyeti, Kamerun, Tanzanya, Zambiya ve Angola nehrin havza ülkeleridir. Fransa ve Belçika'nın Kongo'yu bölmeleri ile günümüzde Demokratik Kongo ve Kongo'nun sınırlarını nehir belirlemiştir. Nehrin önemli oranda hidrogüç kapasitesi bulunmakta fakat henüz yeterince bu özelliğinden yararlanılamamıştır. Nehrin kollarına inşa edilen ve Demokratik Kongo ile Ruanda arasında paylaşılan Ruzizi 1 ve 2 santralleri önemli hidroelektrik tesisler arasındadır. Lualamba Nehri üzerine Çinli Sino-Hydro tarafından inşa edilen Busanga Hidrogüç Santrali (240MW) Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin enerji kapasitesini artırmıştır. Yine Çinli firmalar tarafından inşaatı yapılan fakat ekonomik sebepler dolayısıyla

yavaşlayan Inga 1 ve 2, ayrıca Lombo 2 hidroğüç santrali nehir havzasında enerji ihtiyacını büyük ölçüde karşılayacak projeler olarak öne çıkmaktadır. (UNEP, 2010)

Senegal Nehri, 1650 kilometre uzunluğunda üç ana kaynağın ikisi Afrika'nın su kulelerinden biri olan Futa Callon'dadır. Gine'deki Futa Calon'dan (Djallon) doğan nehir Mali'ye ulaşır ve sularını Moritanya ve Senegal arasındaki sınır boyundan geçerek Atlas Okyanusu'na boşaltır. Senegal, Mali, Moritanya ve son olarak Benin'in katıldığı dörütlü bir organizasyon nehrin yönetimi konusunda anlaşma sağlanmıştır. Mali'deki Manantali Barajı, Moritanya ve Senegal sınırındaki Diama Barajı nehir üzerindeki tesislerdendir. 2013 yılında Çin Exim Bank'ın fonlamasıyla bu iki nehir arasında kalan bölüme Gouina Hidroelektrik Santrali inşa edilmiştir. (Siccardi, 2016, s. 77, 79)

Gambiya Nehri, dünya üzerinde sınırları bakımından en ilginç nehirlerden biridir. Kolonyalizm döneminde İngiliz ve Fransızların paylaşımı sonrasında Senegal ve Gambiya adında iki ayrı ülkenin ortaya çıkmasıyla Gambiya Nehri günümüzdeki Gambiya devletinin sınırları içinde kalmıştır. Gine'deki Futa Callon'dan doğan nehir Gambiya'nın başkenti Bangul'dan Atlas Okyanusu'na boşalır. Yaklaşık 1200 kilometrelik uzunluğu ile kıtanın uzun nehirleri arasındadır. Nehrin kaydedeğeri bir hidroğüç kapasitesi olmasına rağmen gerek Gambiya'nın ekonomik durumu gerekse bölgesel siyaset nedeniyle baraj veya hidroelektrik santrali mevcut değildir. (Siccardi, 2016, s. 74, 75)

Logon ve Şari nehirleri Çad havzasındaki endoreik nehir sistemlerindendir. Şari Nehri yaklaşık 1000 kilometrelik uzunluğu ile Orta Afrika bölgesinin önemli akarsuları arasındadır. OAC'den doğan Şari, Çad'a doğru seyrederek Çad'ın başkenti Encemine ile Kamerun sınırını oluşturan Logon Nehri ile birleşerek sularını Çad Gölü'ne boşaltır.

1.1.3 Nil Nehri

Nil Nehri 6825⁴ kilometrelik uzunluğuyla Afrika kıtasının ve biraz tartışmalı olsa da⁵ dünyanın en uzun nehridir. Nehrin büyüklüğü sebebiyle Arapça kaynaklarda Bahr/Bahr'el Nil yani deniz kelimesi ile anıldığına rastlanmaktadır. Nil kelimesi ise Grekçe'den 'Nelios' 'nehir vadisi' anlamına gelen kelimedenden günümüze kadar gelmiştir. (Seyyid, 2007) Nil, sadece uzunluğu değil kapsadığı havza, barındırdığı canlı türleri, sosyal ve ekonomik olarak sağladığı faydalar, uzun yıllara dayanan su paylaşım sorunu bakımından dünyanın önde gelen akarsularındandır. 3 milyon km²'lik havzası, yaklaşık 300 milyon insanı barındırdığı havza nüfusu ile Afrika kıtasının dörtte bir oranındaki nüfusa tekabül etmekte, kıtanın yüzde 12'sini kaplamaktadır. Güney Sudan'ın Sudan'dan ayrılmasıyla birlikte Mısır, Etiyopya, Tanzanya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Ruanda, Uganda, Kenya, Eritre, Burundi de dahil 11 ülke Nil Nehri havzasında konumlanmaktadır. Genel olarak Mısır'ın kısmen de Sudan'ın 'hayat kaynağı' olarak literatürde yer alsa da kaynakları kolları ve sosyokültürel yönleri bakımından tüm havza ülkeleri için önemli bir su kaynağı ve sembolüdür.

Nehir	Uzunluk (km)	Drenaj	Boşaltım (Yıllık)	Boşaltım (Alan başı) m
Nil	6825	2960	84	28
Amazon	6700	7050	5515	728
Kongo	4700	3820	1248	326
Hueng Ho	4630	673	123	182
Nijer	4100	1220	192	157
Mississippi	970	3270	562	170
Zambezi	2700	1200	223	185

Tablo 2. Nil Nehri'nin diğer nehir sistemleri ile karşılaştırması

Kaynak: (Said, 1993, s. 9)

Nehir, günümüz Nil Havzası ülkeleri için başta enerji, tarım, sanayi ve yan alanları ile bölge ülkeleri için vazgeçilmez bir kaynaktır. Özellikle son 50 yıllık

⁴ Bazı kaynaklarda nehrin uzunluğu 6850 kilometre olduğu da belirtilmektedir.

⁵ Brezilya hükümeti Amazon Nehri'nin Nil'den daha uzun olduğunu iddia etmektedir. (Brazzil.com, 2007)

dönemde üzerine inşa edilen barajlar ile bölgenin başlıca enerji kaynağı olmuş, yeni inşa edilmek istenen baraj ve hidroelektrik santralleri sebebiyle havza ülkeleri arasında anlaşmazlıklara sebebiyet vermiştir. Bunun başlıca sebebi her ülkenin maksimum fayda sağlamak istemesi ve adil kullanımdan yana olmamasıdır. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri Mısır, Sudan ve Etiyopya arasında yaşanmaktadır. Üç ülke arasında son dönemde artan iş birliği söylemi veya gerilen, neredeyse askeri müdahalelerin konuşulduğu bir ikircikli bir durum Nil'in önemini kavramak için verilebilecek örneklerden biridir. Mısır tarımının büyük ölçüde Nil sularına bağlı olması bu nehri tüm kolları ve kaynakları bakımından bir bütünün parçası olarak kabul edilmesini tarihin seyri içinde gerektirmiştir.

Su kaynakları, Afrika kıtası genelinde, Nil Havzası özelinde değişen iklimle ilgili şartları, artan nüfus buna bağlı olarak gıda ihtiyacı ve sanayi kuruluşlarının artması nedeniyle hidropolitik önceliğe matuf olmuştur. Nil Havzası'nda da bu eğilimlerin baş göstermesi nedeniyle tarihi önemi haiz ve de modern Afrika siyasetinin sıcak bölgesi olarak önemini gün geçtikçe artırmaktadır. Nil'in oluşumu, kaynakları, kolları, hidrolojik özellikleri Britanya'nın bölgedeki varlığından önce ve sonra günümüze kadar merak edilmiş konularından başında gelmektedir. Bu sebeple Nil Nehri'ndeki güç asimetrisinin Mısır'dan yana olmasını sağlayan tarihi şartlar etrafında şekillenen uluslararası ilişkileri daha iyi kavramak için Nil Nehri'nin fiziki özelliklileri; kaynakları, rezervuarları, kolları hakkında detaylar vermek gerekmektedir.

Nil Nehri yaklaşık 6 milyon yıl önce jeolojik ve iklimsel etkenler etrafında şekillenen bir sistem içinde oluşmaya başladığı tahmin edilmektedir. Nil'in jeolojik tarihinin başlangıcı olarak kabul edilen bu gelişmeyi ardı sıra izleyen periyodik jeolojik olaylar ve iklim şartları günümüzdeki buradaki havzanın jeolojisini şekillendirmiştir. Erken Nil veya *Eonile* olarak adlandırılan bu ilk dönemde Nil Havzası'nın devasa ve kurak bir çöl olduğu tahmin edilmektedir. Uzun zaman önce olduğu düşünülen (tahmini olarak 800 bin ve 700 bin önce) aktivitelerin sonucunda Sahraaltı Afrika'dan ilk nehir Mısır'a ulaştı. Nil günümüzdeki jeolojik ve coğrafi yapısı için kırılma noktası olarak kabul edilen bu dönemde yer küredeki aktivitelerin

Etiyopya ve Göller bölgesini şekillendirmesi ve su yollarının açılması etkili olmuŗtur. Bu döneme *Prenile* adı verilmektedir. Bu jeolojik aktiviteler sonucunda Etiyopya'da oluŗan yarıklar Tana Gölü'n  meydana getirmiŗ ayrıca Viktorya Gölü de bu dönemde oluŗmuŗtur. *Neonile* adı verilen tahminen 400 bin yıl önce vuku bulan dönemde de Nil'in akıntısının yeterliliğinin azalması Afrika içlerinden gelen akıntının Nil'i domine etmesi ile sonu lanmıŗtır. Neonile döneminde Nil Nehri'nin geçirdiği dört dönem günümüz Nil'ini oluŗturan dönemlerdir. Bunların ilki 400 bin ile 200 bin yıl önce yaŗand  ı tahmin edilen Alpha Neonile, döneminde Nil lokal yağmurlar ile yeniden şekillenmeye baŗlamıŗ, 200 bin ile 70 bin yıl önce yaŗand  ı tahmin edilen dönemde yeni yağmurlar nehrin akıŗ dengesini bozmuŗ, 70 bin ve 12 bin yıl önce buzul  a ını son döneminde Nil diğer dönemlere göre daha az yağmur alması ekvator ormanlarının yok olmasına, Sudd bölgesinin kuru ve Beyaz Nil'in kumlu yapıya bürünmesini beraberinde getirmiŗtir. Tahminen 10 bin yıl önce Etiyopya yüksekleri, Sudan'ın kuzeyi ve Mısır'ın güneyine ya an yağmurlar günümüz Nil rejimine en yakın sistemi oluŗturmuŗ ve bugün nehrin kaynaklarını oluŗturan Etiyopya platosu ve Göller platosundaki Nil rejimini meydana getirmiŗtir. 6500 yıl önce buzul dönem sonrasındaki ya ıŗlar ve sulak ortam Helecone olarak adlandırılmıŗ ve modern Nil Nehri'nin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiŗtir. Afrika'nın kuzeyi ve doğusunda Nil Nehri havzasında ortaya çıkan medeniyet ve tarımın y kseliŗi son safhada ger ekleŗen iklim ve nehrin bugünkü halini almasıyla baŗlamıŗtır. (Said, 1993, s. 5 - 13)

Nil Nehri, suları yaz mevsiminde çoğalan Akdeniz nehirlerine istisna olan tek nehirdir. Nehir rejiminin en önemli karakteristiği ise taŗkınlardır. Bu taŗkınların baŗlıca sebebi daha önce belirttiğimiz gibi Nil'in tarihi evrimi ile paralel şekilde Etiyopya platosuna mayıs ve ekim aylarındaki ya ıŗın Mavi Nil vasıtasıyla yağmur sularını Nil'e taŗımasıdır. Haziran ayı ile beraber Nil'de yağmur sularının gelmesiyle 6-8 metre civarında de iŗen yükselmeler meydana gelir. Tarım bakımından bu mevsim tarihi olarak sulama teknolojisi geliŗmeden havzanın tarım arazileri için hayati önem taŗımaktadır. Bunun baŗlıca nedeni taŗkın sonrasında Etiyopya platosundan s r klene en zengin mineraller ile dolu alüvyonları tüm havzaya yaymasıdır. Nil Havzası'ndaki tarımın yüksek verimi ve rekoltesi bu al vyonlara

bağlıdır. Modern dönemde taşkınlar inşa edilen barajlar ile engellenmiş ve tarım alanlarının sulaması bu barajlar sayesinde yapılmaktadır. (Köksal, 1999, s. 9). Nil rejimine etki eden başlıca faktör Nil'in havzasında farklılaşan iklimsel şartlardır. Beyaz Nil'in düzenli oluşu, Mavi Nil'in ve Atbara Nehri'nin Nil'e olan katkısı yağışlar ve sıcaklıklar ile paralellik arz eden gelişmelerdir. Beyaz Nil'deki debi artışı ile Mavi Nil'deki debi artışları ve Nil'e taşıdıkları su miktarı ve alüvyonlar iklim koşulları nedeniyle farklılık gösterir. Eylül ayı başında 7500 metreküp/sn su taşıyan Beyaz Nil, Mavi Nil ve Atbara'nın Nil Nehri'ne taşıdığı suyun ancak üçte bir oranında katkı sağlar. Debi artış hızı Antik Mısır döneminden Modern Nil Havzası'na kadar sorun teşkil etmiştir. 20. Yüzyılın başına kadar Nil'deki taşkın ve debi artışı ancak Nilölçerler⁶ sayesinde yapılabiliyordu. Fakat, 1913 ve 1916 yıllarında yapılan hesaplamalar ile nehrin debi ve taşkınları bilimsel yollarla tespit edilebildi. (Larousse, 1972, s. 358)

Nil Havzası beş ana iklim bölgesine ayrılmaktadır. İklim bölgeleri Nil Havzası'nın Afrika kıtasının kuzeyinden güneyine doğru geniş bir coğrafyayı kapsamaması nedeniyle kimi yerlerde kurak, kimi yerlerde ekvatorial, tropikal hatta çöl iklimine bürünmektedir. Akdeniz, kurak, yarı kurak, alt tropikal ve tropikal Nil Nehri rejimini etkileyen beş iklim çeşididir. Bu koşullara bağlı olarak Nil Havzası topoğrafyası ve coğrafyası çöl, mera, orman, bataklık, dağlar, sulak araziler gibi birbirinden farklı ve zengin yapılar tarafından beslenmekte aynı zamanda Nil Nehri de bu coğrafi oluşumları besleyerek bir doğa döngüsü oluşturmaktadır. Nil Havzası'ndaki iklimin farklılaşması Kongo Nil, Fayoum Gölleri Sudan'daki Sudd sulak alanları Albertine Rift gibi Nil için önemli bio çeşitlilik sağlayan alanların beslenmesine neden olur. Nil Nehri'nin üç alt havzası; Ekvator gölleri, Etiyopya Platosu ve Bah'el Gazel son derece değişken miktarda yağış alır, havza kuraklık ve taşkınlarında büyük rol oynarlar. Nil Havzasında en çok yağış alan ülkeler Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Burundi, Ruanda en az yağış alan ülkeler ise Mısır ve Sudan'dır. (Komisyon, Nile Basin Water Resources Atlas, 2016, s. 101)

⁶ Ebulfez Elçibey, Tolunoğulları Devleti adlı kitabında ilk Nil ölçerlerin İbn Tolun tarafından yaptırıldığını belirtmiştir. (Elçibey, 1997, s. 16)

Ülkeler	Yıllık Yağış Ortalaması mm ³	Nil Havzası Yıllık Yağış Ortalaması mm ³
Burundi	1275	1202
D. Kongo Cumhuriyeti	1543	1146
Mısır	51	19
Etiyopya	848	1184
Kenya	630	1149
Ruanda	1212	1137
Sudan	250	487
Güney Sudan	900	900
Tanzanya	1071	1043
Uganda	1180	1193

Tablo 3. Nil Havzası ülkelere göre yıllık yağış oranı Kaynak: (The Nile Basin Water Resources Atlas, 2016: 101)

1.1.3.1. Nil Nehri'nin Kolları

Nil Nehri kaynakları, kolları ve alt havzaları, rezervuarları ile çeşitlilik arz eden ender nehir sistemlerinin başında gelmektedir. Üç ana kolu bulunan nehrin on bölüme ayrılan havzası ile geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunmaktadır. Çıkış yeri ve kaynakları itibarıyla bir bütünün çok parçalı sistemini andırmaktadır. Dünyanın en uzun nehri, Burundi'deki Kasumo Nehri'nden doğar, nehir Viktorya Gölü'ne dökülmeye çok yakın olduğu zamanda Kagera adını almaktadır. Viktorya Gölü'nden çıkarak Albert Gölüne doğru yol aldığı Kyoga adında 1000 metre yükseklikte bir bataklık alanı oluşturan nehir Albert Gölü'ne akar. Albert Gölü'nden çıkan Nil, *Bahr'el Cebel* adını alır. Bu doğrultuda Güney Sudan sınırlarına giren nehir Etiyopya palatosundan gelen *Sobat*'ı da kendine katarak No Gölü çıkışında Nili Ebyad yani Beyaz Nil adını alır. Bu kol, Sudan'ın başkenti Hartum'a gelene kadar buharlaşma ve toprağın suyu çekmesi nedeniyle Nil'e olan katkısı bu safhadan sonra azalır. Etiyopya'nın yüksek kesimlerinde yağış ve coğrafi özellikleri nedeniyle debisi yüksek gelen Bahr'el Ezrak/ Mavi Nil'in Hartum'da Beyaz Nil ile birleşmesiyle

sular çoğalarak kuzeye doğru akmaya devam eder. Nil'in bundan sonra adına Ana Nil veya Büyük Nil de denmektedir. Nil'e Etiyopya'nın kuzey platolarından gelen Atbara'nın da dahil olmasıyla nehir Sudan'ın Vadi Halfa bölgesinden Mısır vadisine giriş yapar ve Akdeniz'e doğru yönelir. Mısır'ın başkenti Kahire'ye ulaşan nehir burayı geçtikten sonra delta oluşturarak İskenderiye ve Dimyat'tan Akdeniz'e dökülür. (Köksal, 1999, s. 63, 64)

Nil Nehri'nin en önemli bir başka karakteristiği doğduğu yere yakın Murchison şelaleleri ile Hartum-Asvan arasına kadar oluşturduğu altı adet şelaledir. Bu şelaleler Nil Nehri'nin akıntısına etki eden bazen şiddetli akımlar meydana getiren büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayrılan doğal olarak oluşmuş kayalıklardan ibarettir. Bu şelaleler arasında gemi ile yolculuk mümkün olsa da suyun azalma ve yükselme dönemlerinde tarihi kaynaklar bunun çok tehlikeli olduğunu belirtmektedir. Nil en büyük şelalelerinden biri olan Murchison İngiliz Samuel White Baker'ın bölgedeki araştırmaları sonucunda Nil'in şelalelerinden olduğunu anlamıştır. Murchison Şelalesi günümüzde Uganda'nın kuzeydoğu kesiminde alan aynı adı alan ulusal parkın içinde yer almakta, bölgenin turizmi için önemli doğal güzelliklerinden biridir. Şelalenin yerel ismi Kabalega olsa da Samuel White Baker dönemin Kraliyet Coğrafya Derneği'nin Başkanı Murchison'ın ismini vermiş, bu isimli anılmasını sağlamıştır.

Sudan Seyahatnamesi yazarı Süleyman Mihri Nil'in şelaleleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Nil'in Hartum ile Asxvan arasındaki altı şelalesinin ilki Asvan yakınındaki Asvan şelalesidir. İkincisi Halfa'nın yakınında bulunan Vadi-i Halfa Şelalesidir. Üçüncüsü Hank Şelalesi Hank kasabası yakınında ikinci şelaleden 241 mil (387 km) uzaklıktadır. Bu şelale ile ikinci şelale arasında küçük boyutlu 11 şelale bulunmaktadır. Edremiye Şelalesi, Şaykiye vilayetinde üçüncü şelaleden 250 mil yaklaşık 402 kilometre uzaklıktadır. Dördüncü şelaleden yaklaşık 167 mil (268 km) uzaklıkta bulunan beşinci şelale Şelale-i Vadiyü'ül Hımar'dır. Altıncısı ve son şelale ise Seyluka'dır. Beşinci şelaleden 312 kilometre uzaklıktadır. Şelalenin suyu akarken oluşturduğu intiba nedeniyle Sudanlılar tarafından İzzü's Seyluka yani yerel Arap lisanında oluk manasında isimlendirilmiştir. Süleyman Mihri Efendi Mavi

Nil’de Rusayras ve Fola adında iki şelaleden de bahsetmektedir. (Mihri, 2016, s. 155, 156)

Nil Nehri yapısı ve coğrafi şartlar itibariyle on ana havzaya ayrılmaktadır. Beyaz Nil, Mavi Nil ve Atbara/Tekeze, Sobat ve Büyük Nil, Bahr’el Cebel, Bahr’el Zaref, Bahr’el Gazel, Viktorya Gölü Havzası, Albert Nili Havzası, Viktorya Nili Havzası, Viktorya Nili Havzası Nil Nehri havzasının alt havzalarındandır.

Alt havzalar	Kapladığı alan (km ²)
Viktorya Gölü	241, 893
Albert Gölğ	96, 807
Viktorya Nili	85, 521
Bahr-el Cebel	185, 364
Bahr-el Gazel	604,746
BarAkobo-Sobat	204,288
Beyaz Nil	258,803
Mavi Nil	304, 656
Tekeze-Atbara	232, 374
Ana Nil	958, 872

Tablo 4. Nil Nehri’nin Alt Havzaları

Kaynak: (Komisyon, Nile Basin Water Resources Atlas, 2016, s. 35)

Viktorya Gölü Havzası, Nil Havzası’nın en önemli alt havzası olan bölge göl, nehir ve sulak alanlardan oluşmaktadır. Havza Nil Nehri’nin en uzak kaynakları olan Ruvyinzora akarsuyunun Ruvunu ve Kagera nehirleri vasıtasıyla Viktorya Gölü’ne akmasına vasıta olmaktadır. Viktorya Gölü Havzası, Simuyu-Duma, Grumeti-Rwana, Mara, Gucha, Migori, Sondu, Yala, Nzoia, Sio, Katonga gibi nehirler tarafından çevrelenmiştir. 66.702 km²’lik alana sahip olan Viktorya Gölü, havzanın büyük kısmını suları ile kaplamış, Kenya, Uganda ve Tanzanya tarafından kullanılmaktadır. Havza; Burundi, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kenya, Ruanda Tanzanya ve Uganda arasında paylaşılmaktadır. Havza, Afrika kıtasının en yoğun

nüfus artışının yaşandığı bölgelerin başında gelmektedir. 2015 yılından itibaren 40 milyon nüfus eklenmiştir. Viktorya Gölü havzası ve etrafındaki nehir ve sulak alanlar (wetlands) tarım, endüstri, su ihtiyacı, hidrogüç, balıkçılık ve turizm açısından önemli bir alandır.

İkinci olarak Viktorya Nili Alt Havzası olarak bilinen bölge Kyogo Gölü ve çevresindeki bölgeyi kapsamaktadır. Nil'in akış hızının en yavaş olduğu bölgelerden biridir. Bunda iklim ve bölgenin sulak alanlarının az olması neden olarak gösterilmektedir. Viktorya Nili'ne ek olarak nehir güneyden Semliki Nehri'nden su alarak Albert ve Edward göllerine akmaktadır. Bu bölgede iklim nedeniyle buharlaşma nedeniyle Nil'in akış hızı daha da yavaşlar ama Semliki Nehri'nin Nil'e Albert Gölü vasıtası ile katkıda bulunması Nil'in bu gölden çıkıp Güney Sudan sınırını aşmasını sağlamaktadır. Nehir, Albert Gölü'nden sonra sınırı aşır Sudan topraklarına girince Bahr'el Cebel Alt Havzası'nı oluşturmaktadır. Bahr'el Cebel Nil'in mevsimsel akışları nedeniyle en karmaşık alt havzasıdır. Bu havzanın doğu kesimine Zürafa'dan gelen Bahr'üz Zürefa da (Mihri, 2016, s. 149) denmektedir. Sudan ve Uganda sınırındaki bölgede mevsimlere bağlı su akımlarının beslediği nehir Sudd bölgesine girer ve burada mevsimsel bataklık ve sulak alanların oluşmasını sağlamaktadır. Bir diğer alt havza olan Bahr'el Gazel Sudan ile Güney Sudan topraklarındaki bölgeye tekabül eder. Kongo Havzası'ndan çok sayıda akarsu kolu ile beslenen havza çok sayıda ırmak kolu tarafından bölünmektedir. Baro, Akobo, Sobat alt havzası, iki ana kaynak ile Nil'e katkıda bulunmaktadır. Bunlar Etiyopya Platosundan gelen ırmaklar ve Sudan'ın güneyi ve Uganda'nın kuzeyinden gelen Pibor Nehri'dir. Bu havzanın Nil'e olan katkısının büyük bölümü yağışlar belirlemektedir. Beyaz Nil alt havzası, Bahr'el Cebel ve Baro-Akobo-Sobat havzasından gelen suların birleşme noktasıdır. Havza Güney Sudan, Etiyopya ve Sudan topraklarını kapsamaktadır.

Mavi Nil alt havzası Abbay Nehri ve Etiyopya Platosu'ndan gelen suların akarsu kaynaklarının olduğu bölgedir. Bu havza Ana Nil'e yüzde 60 civarında katkıyla Nil'in en önemli kaynakları ihtiva etmektedir. Nil Havzası'nın bir diğer alt havzası Atbara-Tekeze, Etiyopya dağlarından gelen suların Sudan'daki nehir kollar

vasıtası ile Nile katkı yapan kaynaktır. Büyük veya Ana Nil olarak Nil Nehri'nin en kuzeyde kalan alt havzası Hartum'da Beyaz Nil ile Mavi Nil'i birleşip Kahire'ye doğru seyrettiği Nil'in Akdeniz'e döküldüğü bölge olan Nil Deltası'nın dahil olduğu alana tekabül etmektedir. (Komisyon, 2016, s. 36, 45)

Nil Nehri'nin ana kolları ve alt havzaları olarak kabul edilen bölgelerde iklim şartları ve coğrafyanın fiziki şartları Nil'in rejimine doğrudan etki etmektedir. Ayrıca bu alt havzalardaki bazı sulak alanlar (wetlands) nehir için önemli kaynaklar arasındadır. Bu sulak alanlar Nil ekosistemine değer katan, çevresel kalitenin devamlılığı, bio çeşitliliğin sürdürülebilirliği, canlı yaşamını destekleyen doğal unsurdur. Bu alanlar çeşitli bitki ve canlı hayvan yaşamı, ağaç, tıbbi malzeme yapımında kullanılan maddelerin temini, turizm ve balıkçılık gibi ekolojik, kültürel ve ekonomik değer üreten yerlerdir. Nil Nehri'ne hem katkı sağlayan hem de Nil'in ekosistemi içinde oluşan sulak alanlar taşkın, akım yeraltı suları gibi Nil Nehri'nin hidrolojik döngüsü içinde önemli yer tutmaktadır.

İsim	Ülke	Alt Havza	Alan km ²
Virunga Ulusal Parkı	D. Kongo Cumhuriyeti	Albert Gölü	8000
Rugezi-Bulera	Ruanda	Viktorya Gölü	85
Bisina Gölü	Uganda	Viktorya Nil	542
George Gölü	Uganda	Albert Gölü	150
Mburı Gölü	Uganda	Viktorya Gölü	268-837
Nabugabo Gölü	Uganda	Viktorya Gölü	220
Nakuwa Gölü	Uganda	Viktorya Nili	911
Opeta Gölü	Uganda	Viktorya Nili	689
Mbabma Day	Uganda	Viktorya Gölü	24
Nabajjuzi	Uganda	Albert Gölü	17
Rwenzori Dağları	Uganda	Viktorya Gölü	995
Songo Bay	Uganda	Albert Gölü	551
Sudd	Güney Sudan	Bahr-el Cebel	57.000

Dinder Ulusal Parkı	Sudan	Mavi Nil	10.846
Burullus Gölü	Mısır	Ana Nil	426

Tablo 5. Nil Havzası'nın Sulak Alanları Kaynak: Nile Basin Resources Atlas, Nile Basin Initiative, (Komisyon, Nile Basin Water Resources Atlas, 2016, s. 34)

Nil Nehri, dünya üzerindeki nehirlerle benzer veya farklı bazı coğrafi, hidrolojik ve hidropolitik özelliklere sahiptir. Nehrin üç ana kolu tarihin seyri içinde öne çıkmıştır. Bunlar; Afrika'nın iç bölgelerindeki Göller Bölgesi/Platosu olarak bilinen gelen koluna Beyaz Nil (Nili Ebyaz), Etiyopya'nın Tana Gölü'nden doğup Sudan üzerinden Mısır'a oradan da Akdeniz'e boşalan koluna Mavi Nil (Nili Ezrak), Akdeniz'e boşalmadan önce Nil'e katkı sağlayan son kolu olan Atbara'dır.

1.1.3.2. Beyaz Nil

Nil Nehri ve havzası hakkında önceki bölümlerde zikrettiğimiz hususlar ışığında nehrin Güney Sudan'daki No Gölü çıkışından Hartum'da Mavi Nil ile birleştiği noktaya kadar olan bölümüne Beyaz Nil demektir. Her ne kadar Nil alt havzalarından bahsetmiş olsak da Beyaz Nil, Nil'in Afrika'nın iç bölgelerinden gelen uzak kollarından Nil Deltası'nda Akdeniz'e döküldüğü yere kadar olan bölümü Beyaz Nil olarak algılanmaktadır. Bu kapsamda Mavi Nil ile beraber Nil'in iki ana kolu olarak kabul edilmektedir. Beyaz Nil, Mavi Nil'e göre su katkısı bakımından düşük seviyede kalmaktadır. Mavi Nil'in yüzde 84'lük su katkısına karşı Beyaz Nil'in katkısı sadece yüzde 14 civarında kalmaktadır. (Shahin, 1985, s. 45)

1.1.3.3. Mavi Nil

Etiyopya'da Abbay, Arapça'da Nil-i Ezrak olarak bilinen Mavi Nil, Nil Nehri'nin su katkısı nedeniyle iki ana kolundan biri olarak gösterilmektedir. Etiyopya Platosu'ndan doğan nehrin besleyen akarsu kolları 2000 ila 3009 metre yükseklikteki dağlık kesimde doğar. Dağlık kesimde doğan Mavi Nil'in kaynağını teşkil eden akarsular 100 kilometre uzaktaki Tana Gölü'ne akar. Göl'den çıkan Mavi

Nil suları Sudan'a doğru seyrederek Hartum'da Beyaz Nil kolu ile birleşerek Mısır topraklarından Akdeniz'e dökülür. Mavi Nil'in dolayısıyla Tana Gölü'nü besleyen ana kaynak Etiyopyalıların *Gish Abay* (Küçük Nil) veya Küçük Abay olarak adlandırılan akarsudur. 324 538 kilometrekarelik bir alana sahip olan Mavi Nil, Tana Gölü Havzası ile birlikte 11 alt havzaya ayrılmaktadır. (Shahin, 1985, s. 41, 42)

Mavi Nil içinde barındırdığı nehir kolları ve Tana Gölü ile birlikte Etiyopya'nın temiz su, enerji ve bölgenin bioçeşitliliği için önemli bir rol oynamaktadır. Bu kaynakların sosyo-ekonomik önemi kadar Etiyopya Ortodoks Kilisesi'nin Mavi Nil'i tarihsel olarak kutsal görmesi su kaynakları etrafındaki tarihi klişelerin varlığı konunun bir başka önemli boyutunu teşkil etmektedir.

Mavi Nil, Nil Nehri'ne sağladığı su kaynağı bakımından yüzde 86'lık oran ile Nil'in su kaynağı bakımından en önemli ana koludur. Etiyopya'nın böyle bir kaynağa sahip olması ile ülkedeki su menşeli problemlerin zuhur etmesi ters orantılı ve su yönetimi bakımından tartışmalı konudur. Etiyopya'nın ekonomik gelişmesi ve nüfus artışı ile paralel şekilde Mavi Nil üzerine baraj inşa etme niyeti Etiyopya ile Mısır arasında kısmen de Sudan'ın da katıldığı üç ülke arasında siyasi gerginliklere neden olmuştur. Mavi Nil nehri üzerindeki gerginliklerin zirveye ulaşması Etiyopya'nın nehir üzerine 2011 yılında başlattığı Rönesans Barajı inşaatı ile gündeme girmiştir. Yakın dönemde Etiyopya'nın Mavi Nil üzerindeki hak talepleri 1997 yılında dillendirilmiştir. Etiyopya'yı bu konuda harekete geçme dinamiği Viktorya Gölü havzasında Kenya ve Tanzanya'nın sulama projeleri, Burundi, Kenya ve Tanzanya'nın Nil Havzası'nda hidroelektrik santrali kurma teşebbüsleri etkili olmuştur.

Etiyopya'nın Mavi Nil üzerine inşa edeceği barajın Mısır ve Sudan'ın mevcut su kullanım miktarını azaltma olasılığı nedeniyle Etiyopya Dünya Bankası ve Afrika Kalkınma Bankası'ndan talep ettiği kredilerin Mısır engeline takılması nedeniyle Çin devreye girmiş, Etiyopya finansman ve mühendislik konusunda 1990'ların erken döneminde ekonomik ilişkilerini geliştirmeye başladığı Çin ile bu mevzuları çözme yoluna gitmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde değinilen Nil Nehri paylaşım

sorununun kökenlerinin Britanya'nın Nil Havzası'nın neredeyse tümünü bir dönem kontrol etmesi ve sonrasındaki antlaşmalar ile şekillenen paylaşımın tarihi kökenlerine çalışmanın diğer bölümlerinde değinilecektir. Mavi Nil dolayısıyla Nil Nehri paylaşımını doğrudan etkileyen Rönesans Barajı inşaatı çerçevesinde Mısır, Sudan, Etiyopya arasında gerginlik sürse de kısıtlı diplomasi çabalarıyla soruna çözüm bulma çalışmaları da devam etmektedir. (Mahlakeng, 2017, s. 83, 84)

1.1.3.4. Atbara Nehri

Atbara Nehri, Nil'in son kolu olarak Büyük Nil Nehri'ne Hartum'un 320 kilometre akış yönündeki bölümünde dahil olmaktadır. Nehir 880 kilometrelik uzunluğu ile Etiyopya'nın su toplama alanında doğarak Sudan üzerinden Büyük Nil'e katılır. Tana Gölü'nün kuzeyinden doğan nehir herhangi bir gölden doğmaz ancak Nil'e katılmadan önce Angareb ve Setit (Tekeze) adında iki nehri kendine dahil eder. Atbara Nehri, Mavi Nil gibi mevsime bağlı yağışlarla beslenir, akış hızı ve debisi mevsimsel olarak artar ve azalır. Atbara Nehri ismini Büyük Nil'e katıldığı son dönemeç olan Sudan'ın Atbara şehrinden alır. Nehrin su kaybı buharlaşma veya yoğun nemin etkisiyle artmaktadır. Ayrıca Sudan'ın Atbara şehrinde mekanize sulama amacıyla yapılan Hasm el Kirbah barajının Atbara'nın su kaybındaki rolü büyüktür. (Shahin, 1985, s. 45, 46)

1.1.3.5. Nil'in Kaynakları Meselesi, 'Keşif' ve Kolonyalizm

Varsayım ve tahminlere dayanan tarihsel coğrafya Nil'in Afrika'nın iç kesimlerinden doğan ve Sudan'ın Hartum şehrine oradan mansap ülke Mısır'dan Akdeniz'e döküldüğü yere kadarki kısmına odaklansa da hidrolojik, iklim ve özellikleri bakımından nehrin Mısır ve Sudan'a büyük ölçüde kaynak oluşturan kısmı Etiyopya'dan doğan Mavi Nil'dir. Bunun başlıca sebeplerinden biri Nil Nehri'nin tarih boyunca merak konusu olması, kaynakları ve kolları üzerine tarihin erken dönemlerinden kesin tespitlerin yapıldığı döneme kadar yorum, tahmin, ikinci veya üçüncü kişilerin gözlemlerine dayanan incelemelerin Nil Nehri'nin yapısı üzerine hâkim olmasıdır.

Nil Nehri Havzası'nda iskanın bilinen en eski tarihi MÖ 5000'li yıllar öncesine kadar Nil'in kaynaklarının tespiti yapılamamış ve bilinmiyordu. Bu durumun sebebi o dönemlerde nehirlerin dolayısıyla Nil Nehri'nin bir kaynağı olacağını düşüncesinin olmadığı yönündeydi. Mısır medeniyetinin teşekkül etmesi ve Sudan'a kadar uzanan topraklara hâkim olması sonrasında Nil Nehri'ni tanıma arzusu Mısır'da ortaya çıkmış kısıtlı da olsa bazı araştırmaların yapılması mümkün olmuştur. Nil'in kaynağının bu dönemlerde bilinmemesine gösterilebilecek en önemli ipuçlarından biri Antik Mısır döneminde Nil'e atfedilen ilahi kaynaklık gösterilebilir. Bu dönemde her ne kadar Mısırlıların Afrika bağlantıları Sudan üzerinden sağlanmış olsa da kıtanın iç bölgelerinden ne Beyaz Nil ne de Mavi Nil Nehri'nden haberdar olunmadığı bir gerçektir. Nil, bu dönemde coğrafi, hidrolojik kapsam da değil ilahi bir atıfla algılanmaya çalışılmıştır. Mısırlıların Nil'i Tanrı'nın göğsünde çıkan su kaynağı olarak betimlemesi ve algılaması temel sebebi kaynağı bilinmeyen nehre bir kayna atfetme ve tanımlama çabasıdır. Nil'i gökyüzünden gelen bir su kaynağı olarak tanımlayan bu yaklaşım ile beraber nehre de tanrısal bir mahiyet verildiği ve Hapi ismiyle anmaları söz konusudur. Mısır medeniyeti döneminde Nil boyunca yapılan seyahatler çok sınırlı kalmış nehrin ancak Sudan'daki bölümleri Mısır hiyerogliflerinde tasvir edilmiştir. Bu doğrultuda Eski Krallık dönemine ait duvar resimlerinde Asva ve Kordofan bölgelerine gidildiği anlaşılmaktadır. Firavunlar Mer-en-ra ve Papi dönemlerinde Mısır topraklarının ve Nil'in uzantılarını tespit etmek amacıyla Yam topraklarına yapılan seyahatle ile sınırlı kamıştır. Yam bölgesinin günümüz Kordofan'ı olduğu bilinmekle beraber Harkhuf olarak bilinen hiyerogliflerinin bulunduğu duvarda Nil Nehri ve civarındaki doğal yaşama benzer şekillerin ve resimlerin bulunması Antik Mısır'ın Nil'in kaynaklarına duyduğu sınırlı ilgiyi göstermesi bakımından önemlidir.

Günümüzde Nil Nehri ve kaynakları üzerine bilinen en eski araştırmalardan biri olan, belki de en tutarlı bilgileri veren Yunan matematikçi ve coğrafyacı İskenderiyeli Cladius (Batlamyus) Ptolemy'dir. Bir diğer Yunanlı coğrafyacı Strabon'da nehir hakkında önemli bilgiler vermiş kendisinden sonraki kaynakları Batlamyus ile etkilemiştir. (Seyyid, 2007) Nil Nehri'nin isminin Yunanca Nelios

isminden gelmesi ve günümüzde de bu isimle kullanılmasında erken dönemlerde Grek kaynaklarının nehre atıf yapması ve uzun zaman bu bilgilerin geçerliliğini koruması gösterilebilir. Grek kaynaklarının her ne kadar bazı gözlemlere dayalı bilgileri bazı doğruları içerse de genel olarak efsane ve ikincil kaynaklardan yapılan atıflara dayanan bazı kaynaklar çoğunlukla yanlış bilgileri ihtiva etmektedir. Batlamyus'un coğrafya eserinde Nil Nehri'nin kaynağı olarak Cebel-i Kamer (Ay Dağı) nakledilmiş bu bilgi İslami kaynaklar dahil olmak üzere literatürü etkilemiş ve Nil'in kaynakları tespit edilene kadar sahada hâkim tez olarak kalmıştır. Müslüman coğrafyacıların Batlamyus'tan rivayet ettiği bilgilere göre Cebel-i Kamer'den nehirler vasıtasıyla doğan Nil Nehri Afrika'nın ekvator bölgesindeki göllerde toplanarak nehrin kaynağını teşkil oluşturmaktadır. (Seyyid, 2007) Batlamyus Cebel-i Kamer Dağları olarak tarif ettiği konum günümüzde Ruvenzori Dağı'na karşılık gelse de ardılları hem Yunan hem de Arap coğrafyacıların Cebel-i Kamer hakkındaki yorumları kabul edilebilir sınırlar dahilinde değildir.

“Mısır Nil hediyesidir” sözüyle, Nil'in Mısır için önemine erken dönemlerde dikkat çeken Herodot ise Mısır seyahatinde yapmış olduğu gözlemlerde burası ve civarı hakkında bilgiler verse de Nil kaynağı konusundaki tespitleri bakımından hataya düşmüştür. Aşağı Mısır, Nil Vadisi hakkında detaylı bilgilere sahip olan Herodot kendinden önceki bilgi ve literatürü reddederek Nil'in insanların hayatta kalamayacağı kadar sıcak olan Libya çöllerinden doğduğunu belirtmiştir. Yine Herodot'a göre kendinden önce kimse Nil'in kaynağını görememiş ve bu konu hakkında malumata sahip değildir. (Öngör, 1954, s. 12)

Herodot'un Nil Kaynağı hakkında bölgeyi bilmesine rağmen yanılmasını bazı Arap coğrafyacıları da takip etmiş ve Nil'in kaynağı hakkında ikincil sözlü kaynaklardan edinilen bilgilere göre bu nehir kaynağının Nijer ve Senegal nehirleri olduğu hakkında yanlış bilgiler vermişlerdir. (Seyyid, 2007, s. 122, 123) Bir diğer Yunanlı coğrafyacı Strabon ise *Geographika* adlı eserinde Nil'in kaynakları hakkında tam olarak doğruyu yansıtmasa da daha isabetli izlenimlerini aktarmış, Nil'in hidrolojisi ve Nil Havzası'nın habitatı hakkında bilgiler vermiştir. Buranın kaynağı hakkında sadece Yunanlı coğrafyacıların verdiği bilgiler ile sınırlı

kalınmamış yine Yunanlı felsefeciler de nehrin hidrografik yapısı hakkında tahmin ve düşüncelerini aktarmışlardır. Aristo, nehrin Gümüş Dağları adını verdiği yerden doğduğunu ve yaz yağmurlarının oluşturduğu dağlık alanlardaki doğal su depolarının nehir rejimi ve taşkınlara sebebiyet verdiğini dile getirmiştir. Bir diğer filozof Tales ise nehir hakkındaki yorumunda tanrısal ifadelerden kaçınsa da ütöpik bir tahayyülden öteye geçememiştir. Bir diğer Yunanlı filozof Demokritos Nil hakkında Tales'in tam tersi bilgiler verse de o da efsanevi yorumların ötesine geçememiştir. Nil hakkında en isabetli tahirlerden biri Yunanlı matematikçi ve coğrafyacı Eratostenes'e aittir. Ona göre Nil Nehri Mereö şehrinin doğusunda göllerden doğarak kollara ayrılmaktadır. Astaboras ismini verdiği nehrin günümüzde Atbara, Astosobas olarak adlandırdığı nehir kolunun Mavi Nil, Astabus nehri olarak da Beyaz Nil'i kastettiği söylenebilir. (Shahin, 1985, s. 2, 13)

Nil Nehri'nin kaynağı konusundaki bilgiler efsane ile gerçek, doğru ile yanlışların bir arada olması sebebiyle güvenilir olmaktan uzak olsa da o dönem için Nil'i kaynakları konusunda bir merakın olduğu açıktır. Yunanlı coğrafyacıların Nil'in membaini tarif etmelerindeki heveslerini Müslüman coğrafyacılar takip etmiş fakat gözlem yapabilenlerin haricindekiler ya ikincil kaynaklardan veya sözlü anlatımlardan atıf yaparak yetinilmiştir. Arap coğrafyacı Mesudi, *Altın Bozkırlar* isimli coğrafya eserinde Nil Nehri'nin kaynağına dair verdiği bilgiyi İskenderiyeli Batlamyus'un Coğrafya eserinden aktarmıştır. Mesudi'nin İskenderiyeli Batlamyus'dan aktardığına göre nehir Cebel-i Kamer Dağı'ndan doğan bir tasvir gördüğünü dile getirmektedir. Mesudi nehrin 12 ana kaynaktan doğduğunu delta şeklinde iki göle döküldüğü söyler. Burada toplanan suların Zenc ülkesini takip ederek Sudan toprakları vasıtasıyla Zenc denizine döküldüğünü iletir. (Mesudi, 2017, s. 77) Mesudi, ek olarak Nil Nehri'nin uzunluğu ve bölge hakkındaki bilgiler vermiş, Nil'in Asvan'dan sonraki yerlerde dağlar ve kayalıklar arasından aktığını belirtmiştir. Bu kayalıkların nehirdeki çağlayanların olduğu bölgeler olduğu çıkarımı yapılabilir. (Mesudi, 2017, s. 79)

Bir başka müellif İstahri ise kendinden önceki eserlere veya gözlemlere atıf yapmayarak daha objektif şekilde Nil Nehri'nin kaynağı hakkında bir bilgiye sahip

olmadığını belirtir. Nil'in Dicle ve Fırat gibi nehirlerden uzun olduğunu belirtir ve tadının, renginin diğer nehirlerle benzemediğini aktarır. Nehirdeki canlı yaşamı ile ilgili detaylı bilgiler veren İstahri, nehrin Asvan kıyılarından denize döküldüğü yere kadar şehir ve köyler olduğunu belirtir. İstahri'ye göre nehrin Fustat'tan yukarı kısmına Said aşağıda kalan kısmına Rif adı verilmektedir. Mısır topraklarında Nil sularından beslenen Rum'dan çıkan Tennis Gölü adında bir nehirden bahseder. Yaz aylarında taşkınlar neticesinde gölün suları tatlılaşır sıcakların sona ermesi ve kış ile birlikte bu gölün sularında deniz suyunun hâkim olduğunu dile getirir. (İstahri, 2015, s. 54, 56)

Nil'in kaynağı konusunda yanlışlığa düşen bir başka coğrafyacı İbn Hürdazbih olmuştur. Yazar *Yollar ve Ülkeler* adlı eserinde Nil'in Yemen'in Cebel-i Kamer dağından doğduğunu dile getirmiş, buradan Ekvador çizgisindeki iki göle döküldüğünü belirtmiştir. (Hürdazbih, 2019, s. 167)

Bir başka Müslüman coğrafyacı Yakubi'de Nube ülkesinin Alve bölgesinden Nil'in başlangıcı konusunda bilgiler geldiğini aktarır. Yakubi'nin aktardığına göre Nil'in Alve'nin arka topraklarından Sind ile bağlantılı olduğu Sind topraklarındaki Mihran denilen nehirden aktığını aktarır. Bu bilgiler Nil Nehri ile Hindistan arasında bağlantı kurması yönünden ütöpik ve gerçeği yansıtmayan coğrafyacılar için örnek teşkil edebilir. Yakubi ayrıca, Nil'in Asvan ve Fustat arasındaki akarsu yatakları hakkında bilgiler vermektedir. Nil Nehri etrafındaki yerleşim yerleri hakkında detaylı bilgiler veren Yakubi de Akdeniz tarafından Mısır'a giriş yapılan bölgeleri anlatarak Tennis Gölü'nün Nil'den gelen sular tarafından çevrelendiğini açıklar. Nil'in sularının Dimyat'tan sona erdiğini ve burada dağıldığını buradan da Bahr'ül Malih'e yani Akdeniz'e döküldüğünü aktarır. (Yakubi, 2019, s. 152, 153)

Bir diğer Müslüman coğrafyacı İbn Rüsteh Nil'in kaynağını Bebin Dağı'ndan alarak ekvatorun arkasındaki iki göle döküldüğünü, nehrin Nube topraklarını dolandıktan sonra Fustat'ta kollara ayrıldığını bir kolun İskenderiye'ye diğer kollardan Dimyad'a ulaşarak Şam denizine, Fustat'ta kalan kolunun ise Rum denizine döküldüğünü dile getirmiştir. İbn Rüsteh'in bu aktardıkları erken dönem

coğrafyacılar içinde her ne kadar tutarlı olsa da yanlışların da olduğu bir gerçektir. Ona göre karları eriten şiddetli güney rüzgarları ile birlikte suların çoğalması Nil'in sularını taşkınlara neden olacak şekilde arttırdığını, bu taşkınların engellenmesi amacıyla nehir üstüne bazı barajların yapıldığını aktarmaktadır. (Rüsteh, 2017, s. 109)

Nil Nehri hakkında bilgiler veren bazı Müslüman coğrafyacı ve seyyahlar birbirinden alakasız ve yanlış bilgiler verse de Nil'in kaynakları konusunda dönemlerine göre yararlı bilgileri aktardıkları da gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Afrika kıtasına Avrupalıların ilgisini celbeden ve 19. yüzyıl ile birlikte başta Britanya ve Amerika'dan gelen Batılı seyyahların bu kıtaya yaptığı seyahat ve keşif adı altındaki faaliyetlere ilham olan yazarların başında gelen Leo Africanus olarak bilinen Hasan el Vezzan da Nil'in kaynağını görmeden duydukları üzerine Nil Nehri'nin Kamer dağında bir çağlayandan doğduğunu ve kaynağının burası olduğu hakkında kanaatlerin belirdiğini aktarmıştır (Davis, 2013, s. 238).

Osmanlı döneminde Nil'in kaynağını ve doğduğu bölgeleri merak eden ve eserinde yer veren müelliflerin en önemlisi Evliya Çelebi'dir. Yazar sadece Nil değil Afrika'nın çeşitli bölgelerinde yaptığı seyahatleri hacimli eseri Seyahatname'de geniş yer ayırmıştır. Evliya Çelebi 1672 yılında Mısır Valisinin görevlendirmesiyle birlikte Nil yolculuğuna çıkar. Mısır'dan yola çıkan Evliya Çelebi Nil deltası ve Zeyla Boğazı'na kadar iner. Evliya Çelebi kendi aktarımıyla Nil'in henüz kaynağının keşfedilmediğinin ve nehir hakkındaki efsanevi bilgiler olduğunu dile getirir. Evliya Çelebi'nin bu seyahatinin en önemli hedefi Nil'in kaynağını görmektir. Bu arzusunu kitabında sarıh şekilde dile getirerek dua edip Nil'in kaynağını görmesinin kendine nasip olmasını dilemektedir. Evliya Çelebi, Nil'in kaynağı hakkında Arap coğrafyacıların ve onları da atıf yaptığı Batlamyus gibi yazarların verdiği bilgilere sahiptir. Nil'in kaynağını zorlu doğa koşulları ve güvenlik nedeniyle bizzat gözlemleyemeyen Evliya Çelebi, Nil'in kaynağına en yakın şehirlerden olan Cersinka'da Kamer şehrinden gelen bir tüccarın anlattıklarına dayandırarak nehrin kaynağı hakkında bilgiler vermiştir. Evliya Çelebi Nil'in Kamer Dağı'ndan çıkıp Akdeniz'e döküldüğü yere kadar diğer büyük nehirlerle karışmadığını, Nil'den

ayrılan nehirlerin kollara bölünüp aktığını dile getirir. Evliya Çelebi, Nil'in Kamer'den çıktıktan sonra göle döküldüğünü, buradan iki kol halinde taşkın sonucu çıkıp kuzeye doğru aktığını belirtir. Bu aktarıma göre Evliya Çelebi'nin Nil'in kaynağı ve nehrin seyri konusunda Kamerli tüccardan aktardığı bilgiler, Nil'in 10 kol haline bir göle akıp oradan iki kol halinde çıktığı şeklindeki Arap coğrafyacıların aktarımları ile benzeştiği yönündedir. (Tezcan, 2019, s. 286, 289) Evliya Çelebi çok istemesine rağmen Nil'in kaynağını görememesi ve yolcuğunun seyrini zorlu şartlar nedeniyle yarıda kesmesine rağmen edindiği izlenimlerden yola çıkarak Nil haritası hazırlamıştır. Harita her ne kadar eksik bilgi ve yanlışları içerse de Nil Havzası'ndaki coğrafi koşullar ve dönemin iskân yerleri hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Nil Nehri kaynakları hakkında tarih içinde yapılan aktarım veya gözlemlerin eksik olması ve bilgi akışında yaşanan kopukluklar nedeniyle nehrin kaynaklarının bölgede yaşayan insan toplulukları dışında tam olarak bilinmesi modern döneme kadar mümkün olmamıştır. Afrika kıtasını 'keşfetme' dürtüsüyle kıtaya gitmeye başlayan Batılı yazar, coğrafyacı ve bizzat devletler tarafından görevlendirilmiş isimlerin aktarımları Nil'in kaynakları hakkında aşağı yukarı bugün bilinen ve yazılan bilgilerin oluşmasında etkili olmuştur. Şunu belirtmek gerekir ki bu seyahatlerin çok azı sadece şahsi entelektüel merak amacıyla yapılmıştır. Afrika'nın diğer bölgelerine yapılan seyahatlerde olduğu gibi Nil Nehri havzasında yapılan gezi ve 'keşif' olarak adlandırılan faaliyetlerin çoğunun kıtanın işgali ve sömürgeleştirilmesine doğrudan katkı sağladığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda su kaynakları, su yolları bunlara kaynaklık eden göl veya sulak alanların bilinmesi sömürgeciler için olmazsa olmaz durumların başında gelmekteydi.

Nil'in kaynağı hakkındaki günümüzdeki kesin bilgiler 18. yüzyıl ile başlayan 19. yüzyılın sonlarına kadar Avrupalı seyyahların Afrika kıtasında yaptıkları yolculuklar vasıtasıyla tam olarak belirlenmiştir. Kıtaya yapılan ilk seyahatler ve keşif hareketleri İngiliz Afrika Cemiyeti'nin teşekkülü ile başlamış, yapılan seyahatler Britanya Krallığı'na ticari ve siyasi nüfuz sağlama (Öngör, 1954, s. 180) daha sonra işgal ve kolonileştirme fikrine zemin sağlamayı amaçlamıştır. Afrika'ya yapılan seyahatlerin başını İngiliz ve İskoç görevliler çekse de zaman içinde Alman,

Amerikalı, Fransızlar seyyah ve araştırmacılar da Afrika'daki keşif hareketine katılmışlardır. Nil Nehri üzerinde ilk seyahatlerden biri İskoç araştırmacı James Bruce tarafından yapılmış, Bruce yaptığı bir dizi yolculuk ve keşif gezisi neticesinde Mavi Nil'in kaynağının günümüzde Etiyopya olarak bilinen Habeşistan toprakları içinde kalan Tana Gölü'nden kaynaklandığını belirlemiştir. James Bruce, bu 'keşfi' yaptığı dönemde kendinden önce Mavi Nil kaynağına ulaşan iki Cizvit rahip Pedro Paez ve Jeronimo Lobo'nun kendinden tam 150 yıl önce Mavi Nil kaynağına ulaşip aktardıklarını görmezden gelmiştir. (Jeal, 2011, s. 2) James Bruce, Mavi Nil'in kaynağına ulaşmış ama Nil'in bu koldan ibaret olduğunu iddia ederek bir yanlışın içine düşmüştü. Fransız coğrafyacı D'Anville, Paez ve Lobo'nun aktardıklarına göre çizdiği harita ile Bruce'un iddialarını çürütmeye çalışmıştır. İkili Paris'te bir araya geldikleri karşılaşmalarında Bruce kendisinin Nil 'kâşifi' olarak tanınma isteğine karşı D'Anville Nil'in kaynağının Mavi Nil olmadığını, kaynak sorununun bazı noktalarda hala gizemini koruduğunu dile getirmiştir. Bruce bu varsayımlara karşı direnç gösterse de günümüze kadar gelen yazın kendisini Mavi Nil'in kaynağına giden ilk Avrupalı olarak geçmesinin önü alınamamıştır.

Mavi Nil'in erken dönemde kaynağının tespit edilmesinin aksine Beyaz Nil'in membarları noktasında da karmaşıklık uzun dönem boyunca devam etmiştir. Daha önce zikrettiğimiz Yunan ve Arap coğrafyacıların bazen hem fikir olmaları bazen de birbirleriyle tezata düşmeleri Nil kaynaklarının tespitinin ancak 19. yüzyılda yapılan keşif hareketleri ile tespit edilmesini mümkün kılmıştır. Yapılan keşif seyahatleri sonucunda yüzyıllardır Nil'in kaynağının Ay Dağları (Cebel-i Kamer) olduğu yönündeki aktarımların gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkmıştır.

Nil Havzası üzerinde 'keşif' çalışmalarına katılmış Avrupalıların başında Krapf, Rebmann, Livingstone, Burton ve Speke (Mackenzie, 1983, s. 28) gibi Beyaz Nil'in kaynakları konusundaki merakları ve görevleri dolayısıyla uzun seyahatler yapmış araştırmacılar gelmektedir. Nil'in kaynakları konusunda Francis Burton ve John H. Speke'e ayrı parantez açmak gerekmektedir. Her iki araştırmacı Orta Afrika'da Avrupa'nın Afrika merakı hususunda önemli gezilere katılarak mensubu oldukları cemiyetler adına önemli vazifeler gerçekleştirmişlerdir. Nil'in Beyaz

kolunun keşfi bir dizi seyahatler neticesinden gerçekleşmiştir. Bu seyahatleri ise yapılan tespitleri doğrulamak ve tamamlamak için yeni seyahatler takip etmiştir. Afrika kıtasında yapılan keşifler Avrupa'da özellikle Britanya'da heyecanla takip ediliyordu. Kraliyet Coğrafya Cemiyeti, Afrika kıtasındaki seyahatleri fonluyor, araştırmacı, misyoner, coğrafyacı, gazetecileri kıtada seyahate çıkmaları konusunda teşvik ediyordu.

Nil'in kaynakları konusunun Avrupa'da geleceğin sömürgeci devletleri/entelektüel çevrelerinde gizemini koruması ve gitgide bir gizem halini aldığı bir gerçektir. Bu doğrultuda Hindistan, Arap Yarımadası ve Somali'de daha önce seyahatlere çıkan Richard Burton Tanganika Gölü ve çevresinde tetkikler yapmak için cemiyete teklifte bulundu. Teklifi kabul gören Burton'un Tanganika Gölü ile beraber Nil'in kaynakları üzerine yoğunlaşması ve detaylı araştırmalar yapması için onay verilmiş oldu. Burton yanına kendisine refakat etmesi için John Hanning Speke'i alarak Doğu Afrika sahillerine çıkmıştır. 1857 yılında iki araştırmacı Afrika'nın içlerine doğru hareket etmişler 1858 yılında Tanganika Gölü'ne varmışlardır. Burada fazla kalmayan Speke ve Burton hastalık geçirmelerine rağmen yola devam edip Nyassa'ya doğru hareket ettiler. Büyük ihtimalle Burton, Nil kaynakları konusunda Speke ile bir tartışmanın içine girerek yolculuğunu Tabora'da kesti. Speke ise devam ettiği seyahatte esir ticareti ile uğraşan tüccar ve bölge halkından aldığı bilgiler ışığında büyük bir gölün kenarına vardı. Yerliler bu gölü Ukereve olarak biliyorlardı, Speke göle dönemin İngiltere Kraliçesi onuruna Viktorya adını verdi. Gölün, Speke tarafından bulunmasıyla birlikte Nil'in kaynakları konusunda Avrupalıların kafa karışıklığı giderilmiş oldu. Her ne kadar kafa karışıklığı giderilmiş olsa da Speke yol arkadaşı Burton'un itirazları ile karşı karşıya kaldı. Burton'a göre Speke'in bulduğu göl büyük bir gölün aksine çok sayıda gölün bulunduğu bir bölgeye tekabül ediyordu. İki isim çok geçmeden Zengibar'a hareket etti. Speke burada vakit kaybetmeyerek İngiltere'ye döndü. (Kingsnorth, Z. A. Marsh- G.W., 1965, s. 53, 54, 55)

Viktorya Gölü'nün Nil'in sistemi içindeki öneminin anlaşılmasına rağmen halen bazı kafa karışıklıkları vardı. Speke, gölü bölgedeki yerlilerin ve tüccarların

verdiği bilgiler ile bulurken, bir başka büyük gölün varlığından da bahsediliyordu. Bu durum Nil kaynakları konusunda ikinci bir seyahati zorunlu hale getirdi. Speke, Londra'dan onay alır almaz refakatindeki isimler ile ikinci seyahatine çıktı. 1861 yılında Viktorya Nyanza'ya varan kabile gölün etrafında yapılan tetkikler sonucunda büyük bir nehrin gölden çıktığını tespit etti. Böylece Speke'in ilk seyahatindeki Nil kaynağı tezinin doğru olduğu ispat edilmiş oldu. Bölgede yaşayan insanların verdiği bilgiler ışığında bir başka büyük gölün varlığı ortaya çıkmış olsa da Speke oraya gitme şansını yakalayamadı ve ekibiyle birlikte Gondokoro'ya döndü. Burada bir kaza nedeniyle ölen Speke'den etraflica malumat alan Nil'in 'kaşif'leri arasında gösterilen Samuel White Baker, yerli halkın Mwitanzige adını verdiği göle ulaşır buraya Albert Nyanza ismini vermiştir. (Öngör, 1954, s. 194)

Yapılan keşif gezileri neticesinde Beyaz Nil'in kaynakları üzerinde Avrupalıların uzun yıllar boyunca oluşturdukları gizem nihayete ermiş oldu. Beyaz Nil ve daha erken dönemlerde yapılan gezilerde Mavi Nil'in kaynaklarının tespit edilmesiyle birlikte Nil havzasında yapılan bir dizi araştırmalar sonucunda Nil'in Viktorya Gölü'nden çıktığı, bu gölün ana kaynaklardan olduğu, Semliki nehriyle bağlantılı Albert ve Edward göllerinin ikincil kaynaklar olduğu Burton, Speke ve Baker'ın araştırmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. (Kingsnorth, Z. A. Marsh- G.W., 1965, s. 67)

Avrupalı devletlerin, Afrika kıtasındaki su yolları ve kaynaklarını merakı basit bir entelektüel güdü olmadığı 1884-1885 yıllarında yapılan Berlin Konferansı'nın seyri ve neticesindeki kıtayı parçalama/bölme eylemleriyle daha iyi anlaşılmıştır. Kıtanın kolonileştirilmesine giden süreçte su kaynaklarının önemi Avrupalı devletleri kendi içlerinde de çatışmaya sürüklemiş, kıtanın kolonyal dönemde çizilen sınırlarında su yolları büyük çoğunlukla esas alınmıştır. Özellikle Nil Havzası'nda Mısır ve Sudan'ın İngiliz işgali ile birlikte koloni yönetimi altına girmesi ve İngiliz sömürgeciliğinin Beyaz Nil'e kaynaklık eden ülke/bölgedeki hakimiyet tesis etmesi ile birlikte Britanya Nil emperyalizminin bir başka ifadeyle hidro emperyalizmin yükselişini beraberinde getirmiştir. Günümüz uluslararası

ilişkiler sahasının en önemli sorunu ve tarihi, coğrafi, siyasi ve çevresel olarak tartışma konusu olan Nil paylaşım sorununun kökenleri bu dönemin eseridir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. Nil Nehri Paylaşım Sorununun Kolonyal Kökenleri

2.1. Britanya Nil Politikalarının Oluşum Süreci

Bu bölümde Nil Nehri üzerinde günümüze kadar akseden uluslararası ilişkiler alanının en girift konularından olan Mısır, Sudan ve Etiyopya arasındaki su paylaşımı sorununun tarihi kökenleri üzerinde durulacaktır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupalı devletlerin, Afrika konusundaki keşif faaliyetlerinin sona ermesi ile birlikte keşif, işgal ve koloni politikasının ikinci ayağı olan işgal hareketlerinin başladığı dönem olarak öne çıkmaktadır. Daha önceki dönemlerde çok kısıtlı kalan

ve Afrika'nın iç bölgelerinin aksine kıyı şeritlerinde ticari faaliyetlerle iç içe geçmiş kolonyalizm fikri yeni evre ile birlikte kıtanın iç bölgelerine nüfuz etmiştir. Kıtanın başta su ve diğer doğal kaynaklarının olduğu bölgeler öncelikli olarak işgal edilerek, kolonyal güçlerin hammadde ihtiyaçları kumpanyalar aracılığı ile temin edilmiştir. Burada altı çizilecek kaynaklar arasında su ve su yollarının önemi dikkate değerdir. Öyle ki; özellikle Nil sorunu ve nehrin kontrolü araç-amaç ilişkisi bağlamında ilk başlarda araç olarak görülürken daha sonraki dönemde amaç haline gelmiş ve nehrin kontrolü diğer politik veya askeri önceliklerin önüne geçmiştir. Bir başka deyişle Britanya'nın Doğu Afrika'daki Kızıldeniz jeopolitiği, Hindistan geçiş yolu ve Süveyş'in kontrolü politikası Nil'in kontrol edilmesinden öncelikli durumdayken, bölgede diğer Avrupalı güçlerin varlığı ve Britanya'nın hammadde sıkıntısı yaşaması Nil'i İngilizler için birincil öneme taşımıştır.

1884-1885 yıllarında Berlin'de düzenlenen konferans Afrika'nın Avrupalı devletler arasında paylaşımı hususunda dönüm noktalarından biri olmuştur. Yüzyıllar boyunca deniz gücüne sahip Avrupalı ülkeler kıtanın kıyı kesimlerinde hakimiyet kurmaya çalışmış, kıtadaki koloniciliğin ilk örneklerini bu bölgelerde tesis etmişlerdir. Bu faaliyetler Berlin Konferansı öncesinde kısıtlı ve sistematik olmaktan uzaktı. Fakat, Berlin Konferansı sonrasındaki işgal ve kolonyalizm hareketleri sistematik şekilde gerçekleşmiş, kıtanın tarihi ve doğal sınırları ortadan kaldırılarak doğal kaynakların ve işgücünün sömürülmesi için sistematik şekilde taksim edilmiştir. Bu durum kıtada post-kolonyal dönem sonrasında pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Afrika'daki siyasi ve ekonomik çıkarlar uğruna kıtanın sınırları, kabile yapısı, kültürel değerleri görmezden gelinerek yapılan sistematik kolonileştirme hareketinin bir sonucu olarak post kolonyal dönemden günümüze kadar uzanan iç savaş, darbe, sınır anlaşmazlıkları ve su paylaşım sorunları ortaya çıkmıştır. Her ne kadar sömürgecilik kıtanın çeşitli bölgelerinde farklı karakteristik özelliklere sahip olsa da sistematik kolonizasyon fikrinin aksini dile getirenler de olmuştur. Avrupalı güçlerin uzun vadeli ekonomik ve siyasi motivasyonlarının sebep olduğu kolonyalizmin yavaş ve plansız ilerlemesi (Gilbert & Reynolds, 2016, s. 413) Afrika'nın paylaşımının sistematikliği konusunda soru işaretlerini ortaya

çıkarmaktadır. Fakat Nil Havzası'ndaki Britanya hidro emperyalizminin tesisi ve yükselişi sistematik kolonyalizm muarız tezleri çürütmektedir.

Afrika'daki kolonyalizm hareketinin Berlin Konferansı öncesinde yavaş şekilde ilerlemesinin nedeni, kıtadaki keşiflerin tam olarak nihayete ermemesiyle ve Avrupa'da sanayi devrimi ile ortaya çıkan hammadde ihtiyacının henüz etkisini hissettirmemesi nedeniyle açıklanabilir. Daha kuvvetli tezlerin başında ise Avrupalı güçlere kıta içinde diplomatik veya silahlı şekilde mukavemet gösteren yerel/bölgesel Afrikalı direnişçi ve önderlerin izledikleri siyaset gelmektedir. Bir başka önemli çıkarım ise Avrupalı devletlerin Afrika'yı paylaşma heveslerinin sonucu olarak rekabet içine girmeleridir. Öyle ki 1879 yılına kadar kıtadaki kolonyalizm varlığı çok kısıtlı kalmıştır. Fransızlar bu tarih itibarıyla Cezayir ve Senegal'de, İngilizler, Gambiya, Sierra Leone, Lagos ve Güney Afrika'nın nispeten belli bölgelerinde, Portekizliler Angola ve Mozambik'in kıyı şeridinde koloni edinebilmişlerdir. Zanzibar Adası köle ticareti nedeniyle Britanya'nın, diplomatik baskılarına maruz kalıyordu fakat Britanya, kendisi için öncelikli olan Doğu Afrika'da henüz tam olarak yerleşememiş, koloni yönetimleri oluşturulmamıştı. (Oliver & Fage, 1984, s. 184) Kıtadaki kısıtlı işgal ve koloni yönetimleri küresel eğilimler ve Avrupa içindeki rekabet nedeniyle uzun sürmedi. Bunda hiç şüphe yok ki Berlin Konferansı'nın kıtanın işgal ve sömürgeleştirilmesini sistematikleştirmesinde büyük payı vardır.

1884/1885 yılında Portekiz'in girişimiyle Alman Şansölyesi Otto Von Bismarck, Afrika'da faaliyet gösteren devletleri Berlin'de bir araya getirdi. Konferansın öncesinde Almanya, Afrika'da söz sahibi olmak için günümüz Namibya, Togo ve Kamerun'un büyük bir kısmında ve Tanganyika'da protektora yönetimi ilan ederek bu bölgelerde koloni yönetimleri tesis etti. Konferansın Bismarck tarafından önemi, Afrika'daki kolonyalizm ve hammadde yarışında yer edinmek olduğu kadar, burayı Fransızlar ve İngilizler arasındaki rekabeti körüklemek ve iki ülkenin gireceği rekabette Almanya'nın sivrilmemesini sağlama niyeti yatmaktadır. Sonraki yıllarda iki ülkenin Nil Havzası'ndaki Mısır, Sudan ve Uganda üzerindeki rekabetleri ve Faşoda krizi ile diplomasiye askeri seçeneklere yönelmesi

sebebiyle bu niyetin gerçeğe dönüştüğü söylenebilir. Konferansın öne çıkan konuları arasında Kongo ve Nijer gibi kıtanın önemli iki su yolu üzerindeki ticaretin serbestliğini sağlamak görünmektedir. Fakat asıl amaç Afrika'da sözlü işgallerin yerini fiili işgal ve koloni yönetimlerine bırakacak sürecin başlamasını hızlandırmıştır. (Ferguson, 2009, s. 228, 229). Bir başka ifadeyle sömürgecilerin sözlü iddialarının yerine fiili işgallerinin önü bu konferansla açılmış oldu.

Berlin Konferansı'nın Britanya'nın Nil Havzası bağlamında Doğu Afrika politikalarına etki eden sonuçları olmuştur. Bunun en çarpıcı yanı konferansın Doğu Afrika'daki İngiliz hegemonyasını bir dönem için sınırlandırması, Fransa, Almanya ve Belçika'nın bu bölgede nüfuz sağlamasının önünü açmasıdır. Öyle ki Mısır'ın işgali ve Zanzibar'daki diplomatik baskı ile birlikte Doğu Afrika'da önemli derecede nüfuz sağlayan İngilizler konferans sonucu olarak Almanya, Belçika ve Fransa'nın Afrika'nın iç kesimlerinde bir güç olarak kabul etmiş oldu. (Gjerso, 2015, s. 832) Aynı zamanda Berlin Konferansı'nda İngilizlerin Kongo ve Nijer nehirleri üzerindeki itirazları dile getirmesi bu nehirler üzerinde tasarrufu bulunan diğer nüfuzlu devletlerin Nil'deki Britanya çıkarlarına aykırı şekilde Nil'i de bahis konusu yapma isteği Britanya'yı bu konuda geri adıma zorlamıştır. Britanya'nın Doğu Afrika ve Nil Havzası politikalarını iki döneme ayırmak mümkündür. İlk dönem Nil Havzası'nın bir araç olarak politize edilmesiyle birlikte Süveyş Kanalı, Kızıldeniz ve Hind Okyanusu'ndaki varlığın korunmasıyla Hindistan'ın güvenliği sağlamak birincil hedefti. Fakat, 1861 yılında Amerika'da patlak veren iç savaşın küresel etkileri İngiliz tekstil sanayisinin pamuk tedarikini akamete uğrattı. İkinci dönem Britanya'nın Nil'i politik olarak birincil sıraya koyduğu, Doğu Afrika ve Nil Havzası politikalarının ekonomik ve stratejik olarak Britanya lehine sistematize edildiği dönem olarak öne çıkmaktadır.

İlk dönemlerde Britanya politika yapıcılarının Afrika'da idealize edilmiş kolonyalizm ve genişleme eylemleri içine girmesinde bazı çekinceler vardı. Bunda İngiliz karar alıcılarının ülkenin siyasi ve ekonomik çıkarlarını gözetmesinin büyük payı vardır. Zaman içinde ekonomik çıkarların ağır basması nedeniyle Lord Salisbury'nin emperyalizm ve Afrika'da kolonyalizm konusundaki düşünceleri

Britanya'nın kolonyalizm ve yayılcılıkta pasif kalmasına yol açacak gelişmeleri beraberinde getirebilirdi. Başbakan Lord Salisbury, Afrika'da kolonyalizm fikrini hevesli şekilde savunanları, kıtada baştan başa egemen olma fikrini küçümsemiş, bu durumun imparatorluğun çıkarları ile doğru orantıda olmadığını savunuyordu. Salisbury, Cecil Rhodes gibi, Cape Town'dan Nil'in kaynaklarını kapsayan bölgesinin İngiliz hakimiyetine alınması fikrini yadsıyan açıklamalar yaptı. Ona göre Rhodes'un işaret ettiği bölgelerde ticari hareketlilik olmadığı gibi ne ekonomik ne de stratejik bir avantaja da sahip değildi. (Ferguson, 2009, s. 232)

Fakat bu zaman diliminde Britanya'nın Nil Vadisi'nde ve hinterlandına yönelmesini hızlandıracak gelişmeler yaşandı. Amerikan İç Savaşı ile birlikte ortaya çıkan pamuk ihtiyacı İngiliz tekstil sanayisinde iyiden iyiye hissedilmeye başlandı. Bir başka önemli sebep Berlin Konferansı'nda ortaya çıkan sonuca göre Afrika kıtası geneline yayılan kolonyalizmin Avrupalı devletlerin çıkarlarının karşı karşıya getirmiştir. 1891 yılı itibariyle Berlin sonrasında Afrika'da yayılcılık ve işgal eylemlerinin hızlanmasını beraberinde getirmiştir. Britanya 1881 yılında Mısır'ı ülkedeki karışıklıktan faydalanarak, bölgedeki çıkarlarını koruma önceliğiyle işgal etmişti. Sonraki yıllarda bunu Nil Nehri boyunca güneye doğru genişletti. Kap Kolonisinden kuzeye doğru Botsvana, Rodezya (Zimbabve), Kuzey Rodezya (Zambiya), Malavi'ye kadar, Mısır'dan güneye doğru Sudan, Uganda ve Kenya'ya doğru genişletti. Britanya'nın Afrika kolonyal politikaları Cecil Rhodes'un çizdiği istikamet Salisbury'nin daha pasif politikalarına karşı üstünlüğünün de ilanıydı. Tüm bu gelişmelere rağmen Britanya Doğu Afrika'da Berlin'in öncesi ve sonrasında yaşanan gelişmelere bağlı olarak günümüzde Tanzanya, Ruanda, Burundi'nin⁷ büyük bölümünü kapsayan ve Nil'in kaynakları, kolları ve jeopolitiği bakımından önemli bölgelerde kurulan Alman Doğu Afrikası Rhodes'un Afrika'daki öngördüğü hegemonik zinciri akamete uğratiyordu. Buna karşın Fransa, Tunus ve Cezayir de dahil olmak üzere Moritanya, Senegal, Fransız Sudan'ı, Gine, Fildişi Sahili, Yukarı Volta, Dahomey (Benin) Nijer, Çad, Fransız Kongosu ve Gabon'u içine alan kısmı kapsıyordu ama Doğu Afrika'daki yegâne Fransız alanı bir ada ülkesi Madagaskar'ı kapsamaktaydı. Portekizliler Mozambik, Angola ve Gine bir alanı kolonileştirmiş,

⁷ Mozambik'in bir bölümü Afrika Doğu Afrikası içinde olmasına rağmen Nil politikalarına etki eden bir konumda bulunmaması nedeniyle bu zincir içinde anılmamıştır.

İtalyanlar ise Libya, Eritre ve Somali'nin bir bölümünü ele geçirmişti. Belçika ise geniş bir alana sahip Kongo topraklarını ele geçirmişti. Afrika kıtasındaki işgal ve kolonileştirme süreci 1891 yılından 1. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 tarihine kadar devam etti. Kıtadaki paylaşımın aslan payı Doğu Afrika'nın bereketli vadileri ve geniş su kaynakları daha önemlisi Nil Nehri'nin kaynakları, Beyaz ve Mavi Nil'in geçtiği topraklar Britanya hakimiyetine girmişti. Bir diğer ifadeyle Afrika'daki paylaşımın 'aslan payı' İngiliz yönetimine düşmüştü. (Ferguson, 2009, s. 233)

Nil Nehri üzerinde günümüze akseden siyasi, ekonomik ve demografik çıkarlar etrafında şekillenen su paylaşımı sorunu, Mısır'ın uluslararası siyasi ve ekonomik ilişkilerdeki üzerinde hakimiyet kurması veya daha bilinen tabir ile egemen devlet olmasının hikayesi Mısır'ın işgali ve ardından domino etkisiyle diğer ülkelere sirayet etmesiyle başlar. Britanya, 1882 yılında Mısır'ı işgal etme kararı aldığı anda henüz kesin olarak bir Nil politikası gündemde yoktu. Bir başka su yolu Süveyş Kanalı, Hindistan geçiş yolu, Kızıldeniz güvenliği ve dolayısıyla Hint Okyanusu'ndaki hakimiyet İngilizler için daha elzem ve birincil konumda bulunuyordu. Bunun en önemli kanıtları arasında Britanya'nın Mısır'ı işgal girişiminin en belirgin ayırt edici özelliği olarak görülen İskenderiye bombardımanından tam 20 yıl sonra Berlin Konferansı ardından Uganda, Kenya ve Nil Vadisi'nde koloniler tesis etmesidir. Mısır'ın işgal süreciyle başlayan ve bu süreçte İngiliz siyasi ve ekonomik çıkarları için hayati konuma yükselen Nil suları hidroemperyal politikaların odak noktası haline gelmişti.

2.2. Britanya'nın Mısır'ı İşgali ve Nil Havzası'nda Britanya Hakimiyetinin Başlaması

Mısır, araçtan amaca giden kolonyal politikaların mihenk taşı olarak işgal süreci yaşanmadan önce de İngilizlerin diplomatik ve ekonomik etki alanına girmişti. Bu ülkenin günümüzde Nil suları üzerindeki süregelen hidro hegemonyasının hikayesi bu noktada başlamaktaydı. Çoğunlukla sanayi üretimi ve hammadde ihtiyacı Avrupalı devletleri Afrika'daki zengin tarım ve doğal kaynaklara yöneltmesini beraberinde getirmişti. Bu yönden Mısır'ın, Sudan'ın ve diğer Nil Havzası ülkelerinin Britanya tarafından ekonomik kısıp alınması, diplomatik baskı, işgal

ve kolonyalizm ile nihayete eren bir süreç ile sonlanmasını tetiklemişti. Nil Nehri, İngiliz tekstil sanayisi için elverişli pamuğun üretildiği bir yerdi. Bu durum 1882 yılında Mısır'ın işgal edilmesinden önce başlamıştı. Burada Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile başlayan tarım reformları Nil Havzası'nda yeni sulama kanalları ve tarım alanlarının oluşma sürecini hızlandırdığı gibi Mısır'ı dönem içinde ve sonrasında pamuk üretiminin merkezlerinden bir haline getirdi.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile başlayan tarım reformları Nil Nehri'nin sulama kapasitesinin arttırılmasının önünü açmış, pamuk ve şeker pancarı gibi ürünlerin üretimine ağırlık verilmişti. 1812-1814 yılları arasında iltizam sisteminin kaldırılması toprak reformu ve fellahların kontrol altına alınmalarını sağlayan yasanın çıkartılmasını izleyen süreç tarımı devlet tekeline alınmasını sağladı. Merkezi yönetimin ağırlığının gitgide hissedildiği ülke tarımı mısır ve pamuk gibi ürünlerin ekiminin öncelikli hale getirilmesiyle kısa sürede paşa, ülkenin tüm tarım üretimini kontrol altına almayı başardı. Mısır pamuğu yapılan reform ve teknolojik hamlelerle kısa sürede uluslararası pazarda yer edinmeye başladı. Fakat Mehmet Ali Paşa tüm pamuk üretimi ve ihracatını kendi tekeline almış, Avrupalıların pamuk ithalatını merkezi yönetim aracılığıyla almalarını zorunlu hale getirmişti. Halbuki tarım ve toprak reformu öncesinde bu ticaret direk olarak fellahlar aracılığı ile yapılıyordu. Bu durum özellikle Britanya'yı rahatsız etmekte ve paşanın pamuk ticaretine elinde tutmasına karşın politikalar izlenmesini müteakip yıllarda zorunlu hale getirmektedir. (Özkoç, 2015, s. 66, 67)

Mısır'da bir devrim olarak adlandırılan lifli pamuk üretimi ve ticareti, Britanya tekstil sanayisi için temel hammaddelerden biriydi. Ülke her ne kadar tarım gelirlerini arttırsa da bu durum uluslararası ekonomik ve siyasi rekabetin ortasına kalmasına yol açtı. Mehmet Ali Paşa yönetimi altında hem sulama hem de tarım ürünlerinin taşınmasında Nil Nehri'nin tüm imkanlarından yararlanıldı. Tarım ürünlerinin Avrupa'ya daha hızlı ve güvenli ulaştırılması amacıyla İskenderiye ile Nil Nehri, bir kanal vasıtasıyla bağlanmıştı. Sulama kanallarının inşasıyla beraber tarım üretimi Nil Nehri taşkınlarına dolayısıyla mevsimsel üretimden ziyade yerini kış aylarında bile üretimin sağlandığı teknolojik gelişmelere bırakmıştır. Mehmet Ali

Paşa ve ardılı Mısır hidivleri⁸ Nil Nehri'nin imkanlarından daha çok istifade etmek için Afrika'nın iç bölgelerinde yayılcı politika izleyerek Mısır'ın ekonomik kazanımları artırmak ve Nil'in diğer kıyıdaş bölgelerinde hakimiyet kurmak için askeri operasyonlara girişmişti. Bu kapsamda İngilizlerin fiili işgal ve koloni yönetime kadar Mısır, Kahire'den Albert Gölü'ne kadar Nil Havzası'nın büyük bölümünü kapsayan bölgeyi idaresi altına almayı başarmıştı. Bu kapsamda, 1822-1882 tarihleri arasında Sudan, 1874-1882 arasında günümüzde Sudan sınırları içinde kalan Darfur Sultanlığı, 1871-1884 yılları arasında Uganda'nın kuzey bölgeleri, Kızıldeniz kıyısında yer alan Eritre'de Massava ve Etiyopya'nın Harar gibi şehirleri Mısır idaresine girmiştir. (Cleveland, 2004, s. 71-73)

Bu genişleme politikasını Hicaz, Suriye ve Filistin'de yayma hevesi Mısır'ın ve Mehmet Ali Paşa'nın hem pamuk tekeli kırma hem de bölgede bir güç haline gelmesini engelleme yönünde Britanya'ya bir imkân sağlamıştı. Ayrıca valinin Afrika ve Arap Yarımadası'nda eyaletin sınırlarını genişletmesi Kızıldeniz'deki İngiliz çıkarlarını tehdit eder hale gelmişti. Osmanlı Devleti'nin, bir valisinin güçleri karşısında zor duruma düşmesi, Britanya için kaçırılmayacak bir diplomatik fırsat sunmuştu. Zorlayıcı diplomasinin tüm figürlerini ustalıkla kullanan İngilizler, 1840 yılında Mısır'ı geri adım atmak durumunda bıraktığı gibi Fransa ve Rusya gibi bölgeye ilgi duyan güçleri Mısır'dan uzak tutmayı başarmıştı.

Mehmet Ali Paşa Britanya zırhlılarının gölgesinde Mısır ve Sudan'ın verasete dayalı paşalığını edindi ama Hicaz, Suriye, Lübnan ve Filistin'deki birliklerini geri çağırmak zorunda kaldı. Paşanın dünyanın dört büyük gücüne karşı mukavemet gösterememesi ve teslim olması ilerleyen yıllarda fitili ateşlenecek gelişmelerin kapısını araladı. Britanya, Mehmet Ali Paşa'nın tekel ekonomisini çökertmişti. Ayrıca Britanya Nil Havzası'nda fiili olmasa da diplomatik kanallar ile baskını arttırmıştı. Nil Vadisi'ndeki bu etkinlik İngilizlere Boğazların, Hindistan geçiş yolunun ve Kızıldeniz'in emperyal politikalar çerçevesinde şekillenmesini ve anahtarını sağladı. 1840 tarihi Mısır ekonomisi, Nil Nehri'nin hidro emperyalizme

⁸ Mısır'da hidiv unvanı İsmail Paşa ile kullanılmaya başlanmıştır. İsmail Paşa'nın Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık elde etme çabalarının başarısızlıkla sonuçlanması, Farsça hükümdar anlamına gelen bu kelimeyi Osmanlı merkezi hükümetine kabul ettirmeyi başarmıştır.

teslim oluşu ve İngilizlerin hidrolik imparatorluğunun Mısır'a yerleşmeye başladığı tarih olarak öne çıkmaktadır.

Pamuğun özne olduğu tek el ekonomisinin İngiliz girişimleri neticesinde çökertilmesi ve uluslararası şirketlerin merkezi yönetimi bertaraf ederek direk olarak üreticiden pamuk satın alması mümkün hale geldi. Bu durum Mısır ekonomisini liberalleştirdiği gibi, Avrupa ve özellikle İngiliz şirketlerinin ülkedeki nüfuzunu arttırmıştır. (Cuno, 1992, s. 182-183) Mısır, uluslararası pazarı domine eden bir pamuk üretici olmaktan ziyade Britanya tekstil sanayisinin ihtiyaçlarını karşılayan üretici konumuna getirdiği gibi ilerleyen yıllarda Süveyş Kanalı'nın inşasıyla beraber getirdiği finansal yüküyle beraber ülkeyi ekonomik darboğazın içine sürüklemiş (Özkoç, 2015, s. 109-110) ve İngilizlerin fiili işgali ve Britanya'nın Nil egemenliğine giden yolun kapıları aralanmış oldu. Karl Marx ve Friedrich Engels'e göre, Mısır hiç kimseye bağlı olmadığı kadar İngiltere'ye bağlanmıştı. (Lutsky, 1969, s. 120)

Mısır'da Nil Nehri ve pamuk üretimi bağlamında bu gelişmeler yaşanırken Britanya'nın Nil Havzası'nda izlediği siyaset gitgide stratejik bir kapı misyonundan ekonomik çıkarların öncelikli olduğu hidro politika çerçevesine evrilmeye başladı. Mısır, Britanya için ekonomik ve stratejik çıkarların öncelikleri bakımından Afrika'daki paylaşım siyasetinin merkezi konumuna geldi. 1845 yılından itibaren Mısır dış ticaretinde İngiliz etkisi hızla arttı. Mısır, ithalatın ve ihracatın önemli bölümünü Britanya üstlenmiş durumdaydı. Öyle ki 1862 yılında Mısır pamuk ve şeker pancarı üretimini Britanya sanayisinin ihtiyaçları doğrultusunda arttırdı. (Özkoç, 2015, s. 142) Bu dönemde küresel ve bölgesel siyasi, ekonomik eğilimler ve yaşanan gelişmeler neticesinde Britanya'nın Mısır özelinde Nil Havzası politika ve vizyonunun keskinleştiği söylenebilir. İlk olarak zikredilebilecek gelişme Amerika İç Savaşı'nın Britanya tekstil sanayisine olumsuz etkisiyle beraber, İngilizlerin pamuk hammaddesi arayışına girmesi oldu. Mısır'da üretilen lifli pamuk 'beyaz altın' olarak değerlendiriliyordu.

Hindistan, Batı Afrika ve Anadolu'da üretilen pamuk İngiliz tekstil sanayisinin kalite bakımından ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte değildi. Bu durum

Britanya için Nil Nehri'nin bir bütün olarak kontrol edilmesini zaruri hale getiriyordu. Mısır, ekonomik ve siyasi bağlamda Avrupalılarla girdiği ilişkiler neticesinde özellikle finansal olarak bir çıkmazın içine girmiş olsa da Amerikan pamuğunun yaşanan savaş nedeniyle üretiminin durma noktasına gelmesi, Mısır pamuğuna ilgiyi arttırmış ve ülke ekonomisi biraz olsun toparlanma eğilimi göstermiştir. Ülke bu dönemde tarım üretiminin arttırılması kapsamında maliyetli projelerin altına girerek yabancı borçlanmaya gitmiştir.

Dış borçlarla desteklenen tarım projeleri Mısır'a Amerikan İç Savaşı'ndan faydalanarak pamuk üretiminden yüksek gelirler elde edilmesini sağladıysa da savaşın bitimi ile beraber Amerikan pamuğunun yeniden pazara giriş yapması ve bu ürünün fiyatlarının ani düşüş yaşaması yabancı borçlarla sürdürülmek istenen ve tarım üretimine dayalı ekonomiye büyük zararlar verdi. Bu koşullara rağmen Hidiv İsmail yönetimi altındaki ülke hammadde ihracatını daha hızlı yapabilmek için yeni projelerin yapımına girişti. Limanlar büyütüldü, demiryolu ağı genişletildi, yollar inşa edildi. Tüm bunların sonucu olarak dış borçlar artarak, ülkedeki yabancı etkisi hızla artma eğilimine girdi. (Marsot, 2007, s. 68) Amerikan pamuğunun pazara giriş yapmasına ve bu ürünün fiyatlarının hızla düşüş yaşamasına rağmen Mısır, Britanya için önemli bir hammadde kaynağı olmayı sürdürdü. Nil, pamuk ve Mısır'ın stratejik konumu Britanya ve Mısır arasında artık vazgeçilmez bir bağlantı oluşturmuştu.

Mısır'ın tarım üretimini arttırması ve yabancı borç yüküne rağmen Kızıldeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan bir kanal projesini başlatması borç yükünün artmasına sebebiyet verdiği gibi Fransa ve Britanya gibi denizaşırı güçler için vazgeçilmez bir stratejik konuma yükselmesine neden oldu. Ayrıca bu kanal sayesinde tarım ürünleri dünya pazarına daha hızlı şekilde ulaştırılmış olacaktı. Kanalin açılışı şaşalı bir tören ile 1869 yılında yapıldı. Kanal ülke ekonomisine katma değer aksine artı bir borç yükünü beraberinde getirdi. Bir başka önemli mesele ise Britanya'nın inşa ettiği demiryollarının kanalin açılmasıyla zarara girme endişesi İngilizleri kanala karşı itiraz etmesine yol açtı. Ferdinand Lesseps, her ne kadar kanal hisselerinden Osmanlı ve Britanya'ya pay vermiş ve hiçbir ülkenin gemilerine imtiyaz sağlanmaması hususunda garanti vermiş olsa da (Özkoç, 2015, s.

124, 125), Fransa'nın Süveyş Kanalı dolayısıyla Mısır ve Nil'e hâkim olması Londra yönetiminde endişeye sebebiyet vermişti.

Kanal inşaatı nedeniyle Mısır'ın ekonomik krizin içine girmesi Fransa ve İngiltere'nin baskısıyla Kamu Borçları Sandığı adlı bir kurumun kurulmasına ön ayak oldu. Borçlar yüzünden kısıpaca alınmak istenen ülke yönetimi her ne kadar bu duruma direnmiş olsa da Avrupalı bankerler ve bankalardan alınan borçlar sebebiyle çok fazla direnç gösteremedi. İngilizleri temsilen Kamu Borçları Sandığı'nda görevli bulunan denetçi Sir Evelyn Baring'in Londra hükümetini Hidiv İsmail Paşa'nın yönetimden uzaklaştırılması için yaptığı teklifi kabul ederek baskılar sonucu Hidiv görevini bırakmak zorunda kaldı. Fransa ve Britanya'nın Mısır borçları yüzünden ülkede kurduğu sistem 1876 yılından Britanya'nın Mısır'ı işgaline kadar devam etti.

Mısır maliyesinde yeniden yapılandırmaya giden iki ülke ekonomik tasarruf nedeniyle ordudan çok sayıda subayı tasfiye ettiler. Ordudan başlayan isyan ve muhalefet dalgası yeni Hidivin aldığı yönetsel kararlar nedeniyle içinden çıkılmaz hale gelerek, Mısır'da sadece ekonomik ve siyasi değil askeri olarak da yabancı müdahalesine neden oldu. (Marsot, 2007, s. 72, 73)

Britanya'nın Mısır'ı işgaline giden yolun son halkası hidiv ordusu içinde yerli ve Mısırlı askerlerin başlattığı isyan hareketi olmuştur. Hidivliğin maliyesinin içinde olduğu zor durum nedeniyle kemer sıkma politikalarının orduya yansması ve subayların tasfiyesi ile başlayan süreci beraberinde getirmişti. Ayrıca, Tevfik Paşa'nın Mısır'da yönetime geldikten sonra Çerkez-Türk ve fellah kökenli subaylar arasındaki gerginlikler Ahmed Urabi'nin ordu içindeki şöhretinin artmasına sebep oldu. (Görgün, 2012)

Urabi, ordu içindeki radikal subaylar ile birlikte Mısır'da çok hızlı bir şekilde muhalefeti mobilize etmesi 1881 yılının eylül ayında Mısır'ı krizin içine soktu. Britanya 1881 yılının başlarından itibaren Mısır yönetimini Urabi'nin hükümeti ele geçirme niyetinde tehlikeli devrimciler olarak kabul görmesini sağlamıştı (Marsot, 2007, s. 73) ama bu kadar hızlı şekilde buranın siyasetine yön verebilecek popülerliği ulaşmasını beklemiyorlardı.

Eylül krizi Mısır'daki iç ve dış aktörlerin adımlarıyla derinleşti. Urabi ve etrafındakiler çok kalabalık bir orduyu Tevfik Paşa'nın sarayının önüne getirip, yönetimden reform ve hükümette değişiklik talep ettiler. Bu karışıklık ve krizlerin neticesinde Urabi ve Mahmut Sami hükümetleri kuruldu. Yeni hükümetin ilk adımlarından birinin İkili Kontrol'ü ortadan kaldırma teşebbüsü Fransa ve İngiltere'nin Mısır maliyesi üzerindeki etkisini yok edeceğinden her iki ülke de somut adımlar atmak zorunda kaldı.

Urabi hareketi yeni kurulan hükümette yer almasına rağmen hidiv ile yaşanan gerginlikler Mayıs ayında zirveye ulaştı. 25 Mayıs 1882 tarihinde Britanya ve Fransa Hidiv'den Urabi'nin resmi olarak ülkeyi terk etmesini talep etti. Mısır yönetimi Urabi'nin de içinde olduğu kabineyi görevden aldı. Urabi görevden alınır alınmaz İskenderiye merkezli bir isyan hareketi başlattı. Ordunun önemli bir bölümünü kendi saflarında konsolide eden Urabi karşısında aciz duruma düşen Hidiv, ülkedeki otoritesini güçlendirmek için Britanya'dan askeri destek istemesi Mısır'ın işgaline giden yolun artık son adımını oluşturdu. (Marsot, 2007, s. 75) Britanya'nın Mısır işgali önündeki en önemli engel Fransa'nın da Mısır'daki duruma askeri müdahalesiydi. Bu durum diplomatik çabalar ve İngilizlerin kararlı duruş sergilemeleri neticesinde savuşturuldu. Fransa, Mısır yüzünden İngiliz yönetimi ile yaşanacak siyasi krizden kaçınıyor aynı zamanda buranın tek başına Britanya idaresine geçmesinden endişe ediyordu. Aynı zaman dilimi içerisinde Britanya parlamentosu Mısır işgaline giden sefer bütçesini onayladı. (Lutsky, 1969, s. 225, 227)

Urabi liderliğindeki milliyetçi ayaklanmanın Britanya çıkarlarına doğrudan etki ettiği gelişmelerin başında hiç şüphesiz Mısır tarımı, pamuk ve Nil Nehri üzerindeki sulama kanalları geliyordu. Mısırlı milliyetçiler, Britanya için pamuk üretiminin hayati olduğunu anlamış olacaklar ki Nil Nehri üzerindeki baraj ve sulama kanallarını tahrip etmeye başlamışlardı. Bu durum da en az diğerleri kadar Britanya için kabul edilemez bir durum olduğundan, (Tvedt, 2004, s. 20) İngilizler olabildiğinde en hızlı şekilde Urabi'yi etkisiz kılmak ve ülke üzerindeki milliyetçi başkaldırışı pasifize etmenin yolunun bunlardan kurtulmak olduğuna karar verdi.

11 Temmuz 1882 tarihinde Britanya donanması İskenderiye'deki Urabi Paşa'nın yanındaki isyancı grupları bombalamaya başladı. Britanya'nın Mısır işgal stratejisi İskenderiye'ye çıkartma ve Süveyş Kanalı'ndan İsmailiye kentinde bulunan Mısır ordusunu kısıp, ölümcül bir darbe vurmaktır. İki ordu arasında Tel el Kebir'de yapılan savaş Mısır ordusunu hezimetle sonuçlandı. Ahmed Urabi, savaşın bile bitmesini beklemeden Kahire trenine binerek İngiliz askerlerine teslim olmayı seçerken, uzun yıllar devam edecek ve Nil Havzası hidropolitikinin şekillenmesine neden olacak tarihi bir periyot başlamıştı. (Marsot, 2007, s. 72) 1882 yılının eylül ayı itibarıyla Britanya, Mısır'da nihai olarak kontrolü sağladı. Britanya, Mısır'a kraliçenin temsilcisi ve başkonsolosluğu görevine Hindistan'dan tecrübeli yönetici Evelyn Baring'i atadı. Baring, daha sonra bilinen adıyla Lord Cromer, Nil hakimiyeti teorisi ve pratikleri üzerine bölgedeki hidroemperyall yapının tesis edilmesinde proje ve faaliyetleriyle öne çıkan şahsiyetler arasında olmuştur.

Britanya, Mısır'ı işgal ettikten sonra Fransa'nın endişelerini bastırmak amacıyla, bu ülkede geçici olduklarını belirtti. Britanya Dışişleri Bakanı Granville aralarındaki sorunlar çözülür çözülmez ülkeden ayrılacaklarını belirtmekle yetindi. Fakat müteakip yıllarda İngilizler oyalama diplomasisini devreye sokarak, Fransa, Rusya ve Osmanlı yönetimini bu ülke konusundaki teşebbüslerini engellemeyi başardı. Britanya hükümetinin dış politikadaki oyalama taktiklerinin devam ettiği sürede Lord Dufferin adındaki bir bürokrata bu sömürge neler yapılabileceği konusunda bir rapor hazırlaması istendi. Dufferin raporunda Mısır'ın doğrudan İngiliz işgalinde kalmasının ülke çıkarları açısından en doğru karar olacağını belirtti. Ayrıca İngilizler için Mısır Hindistan'da hakimiyetin anahtarı olacak kadar değerli bir pozisyondaydı. (Marsot, 2007, s. 75)

Britanya'nın Mısır'daki politikalarını şekillendiren ve günümüze kadar akseden Nil hidropolitikinin oluşmasını tetikleyen konu Nil Nehri'nin İngilizlerin hakimiyeti altında sulama, baraj, ulaşım, turizm ve en önemlisi pamuk üretimi için en yeni teknolojik gelişmeleri kullanarak tarım alanlarına dönüşümüydü. Süveyş Kanalı, Hindistan'ın güvenliği ve diğer büyük devletleri Mısır'dan uzak tutma politikalarının Gladstone hükümetinin öncelikleri arasında yer alsa da Nil ve pamuk önemli gündem başlıkları arasındaydı. İngilizleri Mısır'da işgale yönelten nedenler

arasında Amerikan İç Savaşı'nda yaşanan pamuk hammaddesi tedarikinde yaşanan sıkıntılar geliyordu. Her ne kadar İngilizler henüz işgal gündemde değilken Mısır'dan pamuk tedariki yapıyorlardı. Pamuk ihracatında kendileri için önemli bir mevkide bulunuyorsa da bu ihtiyaçların ortaya çıkardığı şartlar bu yeni sömürgeyi elde tutmayı zorunlu hale getirmişti. (Karaca, 2018, s. 448)

2.3. Nil Havzasında İngiliz Hakimiyetinin Tesisi ve Hidro Emperyalizmin Yükselişi

Mısır'ın Britanya tarafından işgaliyle birlikte hem diğer Avrupalı güçler hem de İngiliz hükümeti kendi arasında buranın yeni statüsü konusunda tartışmaya başladı. Dönemin Britanya Başbakanı Gladstone, Mısır'ın Süveyş ve Hindistan nedeniyle Britanya çıkarları için önemini vurgulasa da liberal dünya görüşü nedeniyle anti emperyalist politikaları benimsemesi nedeniyle koloni yönetimine karşı duruş sergilemişti. Dufferin raporu ise Gladstone'un tam tersi istikamette Mısır'ın işgali ve direkt olarak ülkenin İngiliz yönetiminde kalmasının hayati olduğunu dile getiriyordu. Ayrıca İkili Kontrol'ün işlevsiz bir sistem olduğu ve Fransa'nın her ne olursa olsun Mısır'ın iç işlerine karıştırılmasının Britanya çıkarları ile ters düşeceğini belirtmiştir.

Dufferin'in raporda sunduğu Mısır için ıslahat programı dönemin İngiliz hükümetini memnun etmese de Britanya'nın çıkarlarının ıslahat programının uygulanmasında olduğu uzun tartışmalar sonucunda karara bağlanmıştı. Mısır için öngördüğü yönetim Lutsky'nin (1969) ifadesiyle despotik bir koloni yönetimidir. Lord 1883 yılında Mısır'dan ayrıldığında ıslahat programı revizeler yapılarak aşamalı şekilde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. (Özkaya, 2017, s. 199)

Mısır için İngiliz yönetimi tarafından uygun görülen idare tarzı Örtülü Himaye adı verilen bir sistemdi. Görünürde hidiv egemenliğini koruyordu ve Mısırlılardan oluşan kabine görev yapıyordu. Yönetimin arka planında ise İngiliz danışmanlar bulunuyordu. Bu danışmanlar doğrudan Britanya hükümetine ve Mısır Valiliğine karşı sorumluydu. Dolayısıyla yönetimde Mısırlıların aksine İngiliz bürokratların söz sahibi olduğu melez bir idari yapı kuruldu. (Marsot, 2007, s. 75) Dönemin Britanya Başbakanı Gladstone, Avrupalı mevkidaşlarına Mısır'da düzenin ıslah edilmesi ve reformların hayata geçirilmesiyle birlikte ülkeden ayrılacaklarını

dile getirmesine rağmen bu durum İngilizlerin siyasi ve ekonomik çıkarları ile ters düşen tehditler karşısında uzun yıllar boyunca gerçekleşmedi.

Britanya'nın Avrupalı devletlerin baskısı ile Mısır'dan çekilmesi söz konusu olunca otorite boşluğundan kaynaklanacak gelişmeler Londra'nın endişeleri arasındaydı. O dönemin önemli sorunlarından birisi Mısır'ın Fransa ve İtalya gibi ülkeler tarafından işgal edilmesi veya Osmanlı Devleti tarafından otoritenin yeniden sağlanması İngiliz çıkarlarına karşı gerçekleşecek en olumsuz durumlardan biri olurdu. Ayrıca, Mısır'ı terk etmeleri halinde milliyetçilerin hâkim olduğu idari yapıya dönüştüğü takdirde İngiliz iktisadi politikaları olumsuz etkilenebilirdi. Önemli etkenlerden biri de burasının başka bir ülke tarafından işgalinin Hindistan ile bağlarını zayıflayacağı korkusuydu. Britanya hükümeti için Kızıldeniz'in, Süveyş Kanalı'nın ve Hint Okyanusu'nun kontrolünü sağlama ve Hindistan geçiş yolunun güvenliği için Mısır artık vazgeçilemez bir toprak parçası olmuştu. (Özkoç, 2015, s. 179)

Mısır, Britanya'nın iktisadi ve siyasi çıkarlarına etkisinin en önemli konusu haline gelen bir başka mesele daha vardı. Daha önce de zikredildiği üzere Mısır'ın işgalinde en önemli konular arasında pamuk hammaddesi geliyordu. İngiliz tekstil sanayisi için Mısır pamuğu başka bir ülke veya bölgeden ikame edilecek bir hammadde değildi. Çünkü Nil Havzası'nda Mısır ve Sudan'da üretilen pamuk 'altın' olarak ifade ediliyor ve tekstil üretimi için kalitesinden vazgeçilmez hale gelmişti. Bunun başlıca sebebi pamuğun kalitesi olsa da İngiliz sanayiciler Amerikan pamuğuna bağımlı hale gelmekten de çekiniyordu. Mısır pamuğunun daha fazla üretimi konusunda Britanya yönetiminin Mısır işgali sonrasında attığı altyapı çalışmaları Nil'den daha fazla yararlanmayı öngörüyordu. İşgalden sonra İngiliz yönetimi Mısır'ı kendi sanayisi için bir hammadde üretim merkezine dönüştürmeye başladı. Mısır işgal öncesinde de Britanya için başat bir pamuk tedarikçisiydi. Amerikan İç Savaşı öncesinde Abbas Paşa zamanında Mısır'ın pamuk ihracatı 670 bin kantara ulaşarak en yüksek seviyeyi görmüştü. Bu ihracatın yüzde 60'lık kısmı Britanya'ya yapılmıştır. (Bilgenoğlu, 2010, s. 153) Amerikan İç Savaşı'nın bitmesi İngiliz tekstil sanayisinin Mısır pamuğuna ilgisini azaltmadı. 1873 yılında 2.389.541 kantara çıkan pamuk ihracatının büyük bölümü Britanya'daki pamuklu tekstil

sanayisini besliyordu, 1875 yılında ise 3.500.000 poundluk ithalat yapan İngilizler Mısır pamuğuna bağımlı hale gelmişti. (Karaca, 2018, s. 448)

Pamuğun bu derecede önemli olması ve Nil'in sulama ve taşıma konusunda hayati bir konumda olması nedeniyle Britanya yönetimi bu nehrin sularından tarım konusunda daha fazla fayda sağlamak adına Mısır'da geniş çaplı sulama projeleri başlattı. Bunda Lancashire tekstil endüstrisinin ihtiyaçlarını karşılama ve Amerikan pamuğuna bağımlılıktan kurtulmak kadar Hidivliğin ödenmesinin de payı oldukça büyüktür. Öyle ki 1882 yılında Mısır borçları gerek Süveyş Kanalı gerekse sulama ve baraj yapımı nedeniyle 100 milyon sterline yükselmişti. Bu borcun önemli payının İngiliz bankalarına olması nedeniyle Britanya finans çevreleri İngiliz işgali sonrasında pamuk üretiminin artması ve borçların ödenmesinin mümkün hale gelmesi için Mısır'a yeni krediler vermiştir. Bu vaziyet bu sömürge özelinde Nil'in önemini sadece sanayiciler için değil bankerler içinde önemli hale getirmekteydi. Bir başka deyişle Nil suları Britanya sanayicileri ve bankaları için en az altında kadar değerli bir duruma evrilmekteydi. (Tvedt, 2004, s. 21)

Britanya hükümeti de sanayicileri ve finans çevrelerinin Nil'deki yatırımlarına ve pamuk üretiminin artırılması hususundaki eğilimlere bigâne kalamayarak Nil'i Hindistan'ın güvenliği ve Kızıldeniz hakimiyetindeki bir enstrümandan ziyade amaç haline getiren politikalara hızla yöneldi. Mısır için Nil değil Nil için Mısır politikası bu dönemde ortaya çıktığı gibi bu nehri kontrol altında tutmak daha fazla yatırım yapmak, daha fazla pamuk üretmek için Mısır'ın işgali ve yönetiminin yeterli olmayacağı anlaşıldı.

Nil, Mısır'dan ibaret değildi, Afrika kıtasının geniş yüzölçümüne yayılan bir havzaya tekabül ediyordu. Ayrıca Berlin Konferansı öncesinde ve sonrasında ortaya çıkan eğilimler Afrika kıtasının bu bölümünde diğer Avrupalı devletlerin de hakimiyetini ve koloni yönetimleri kurulmasını beraberinde getirmişti. Bu bakımdan Mısır kadar değerli bir başka bölge de Sudan'ın işgali ve burada yapılacak tarım teknolojileri, sulama ve barajlar sayesinde bu bölgeden de pamuk tedariki mümkün hale gelecek, İngiliz tekstil sanayisi ve bankalarının hassasiyetleri doğrultusunda

adım atılabilecekti. Mısır işgalinden Britanya için Nil'deki kazanımları korumanın yegâne yolu Sudan'ın ilhak edilmesiydi.

Sudan'ı ele geçirmek hidro emperyal politikaların uygulanabilirliği açısından Britanya yönetimi açısından zaruri hale geldi. Mısır'ı ve Nil'i kontrol etmenin yolu buranın hinterlandında söz sahibi olmayı gerektiriyordu. Ayrıca, Sudan Afrika'nın içlerine dolayısıyla Göller Bölgesi'nde nüfuz sağlamayı Nil'in doğal rotası nedeniyle mümkün hale getiriyordu. Belki de en can alıcı nokta Sudan'ın işgaliyle birlikte Nil'in bu bölgedeki akışının kontrol edilmesi Mısır'daki İngiliz hakimiyetini pekiştirecekti. Dolayısıyla Sudan'daki hakimiyet Mısır'daki durumla doğrudan bağlantılıydı. (Lutsky, 1969, s. 251)

Bir dönem maceracı ve idealist olarak adlandırılan Cecil Rhodes'un Britanya için Afrika'da çizdiği kolonyalist vizyon Cape'den Kahire'ye uzanan İngiliz hattı, kıtada yaşanan gelişmeler neticesinde gerçekleşmesi elzem bir vizyon haline gelmişti. Öyle ki Mısır'ın işgali Uganda'nın Kenya'nın ve Sudan'ın işgaliyle sonuçlanan bir domino etkisini başlatmıştı. Nil'in kaynaklarını kontrol altında tutmanın yolu bu bölgelerde de koloni yönetimlerinin kurulmasını elzem hale getirmişti. (Robinson, Gallagher, & Denny, 2015)

Nil Havzası'nın pamuk üretimi kapasitesini ve bu nehrin kollarıyla birlikte sulamadaki elverişli konumunu ilk fark edenlerden biri Hidiv İsmail Paşa'ydı. İsmail Paşa, Mısır'da geniş tarım alanları oluştururken bunu Nil Nehri'nin Etiyopya topraklarından doğan Mavi Nil ve Afrika'nın orta bölgesinden gelen kolları vasıtasıyla sürdürülebilir olduğunun farkına varmıştı. Ülkenin bu dönemde Etiyopya ve Uganda'ya kadar uzanan askeri operasyonlarının arkasında bu durumun etkisi vardır. (Lutsky, 1969, s. 252) Bir başka deyişle hidiv, Nil'in hidropolitik etkisinin ve gücünün farkına vararak nüfuzunu Nil Havzası'nın kaynak bölgelerine ve kollarına yayma hususunda Britanya hidro emperyalist politikacılarının selefi konumunda bulunuyordu.

Britanya yönetimi için Sudan'ın işgalini meşrulaştıracak çok önemli bir koz vardı. Henüz Mısır işgali gerçekleşmemişken Mısır yönetimi altındaki Sudan'da kendini mehdi⁹ ilan eden Muhammed Ahmed isimli biri etrafında toplanan isyancı gruplar 1885 yılında Sudan'ın Hartum şehrini ele geçirerek kendi yönetimlerini ilan ettiler. Hartum'da Gordon Paşa ve maiyetindeki İngilizleri öldürerek 1885 yılı boyunca Nil Vadisi'nde Sudan Mu kontrolü sağlamış, Britanya kendisini mağlup edip, Sudan'ı işgal edene kadar hüküm sürmüştü. Sudan'daki Mehdi ayaklanması doğal olarak siyasi ve ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Bunların başında Sudan'daki kaos ortamı nedeniyle Fransa ve diğer Avrupalı devletler bölgede nüfuz sağlama çabalarına girmiştir. Bu ayaklanma ve Sudan'da Mehdi kuvvetlerinin hakimiyetinin en etkili yönü ekonomik alanda yaşanmıştır. Britanya, Sudan'daki işgal sürecinin daha hızlı ve daha az masraflı olmasını beklerken kendini Sudan'da büyük bir siyasi ve askeri güç edinmiş bir isyancı ile uğraşırken buldu. Halbuki buraya harcanan kaynaklar ile Mısır'da ve Sudan'da yeni teknolojiler donatılmış sulama ve baraj projeleri yapılabilir, Nil'in hidrolojisini anlamak için bilimsel araştırmalar ile Nil'den daha fazla yarar sağlamak için projeler hazırlanabilirdi. Bu bakımdan Mehdi ayaklanması Nil'deki araştırma ve bilimsel çalışmalarından önündeki politik bariyer olarak tanımlanmaktadır. (Tvedt, 2004, s. 59-61)

Fransız bilim insanı Victor Prompt, Nil Nehri havzasında hidrolojik ve su kullanımı konusunda yaptığı araştırmalar ile kolonyal dönemde bu konuda öncü olarak kabul edilmektedir. Prompt özellikle Sudan ve Mısır'da yaptığı çalışmalar neticesinde Beyaz ve Mavi Nil üzerine herhangi bir baraj yapılması halinde Mısır'a giden suların azalacağını ortaya koyan kişi olarak dikkat çekmektedir. Prompt yaptığı hidrolojik araştırmalarda Mavi Nil'in yüzde 68, Beyaz Nil'in yüzde 10, Atbara'nın ise yüzde 22 oranında Nil'in akışına katkı yaptığını belirtmektedir.

Victor Prompt'un Mavi Nil'i, Nil Nehri rejiminde merkeze alan çalışmalarını Fransız yönetiminin ilgisini çekti. (Ruay, 1994 , s. 31-32) Prompt, Nil Nehri'ndeki hakimiyetin Etiyopya ve Sudan'daki akışı kontrol etmenin elzem olduğu yönündeki

⁹ Fakir bir ailenin çocuğu olarak 1844 yılında Sudan'ın Dangola eyaletinin Lebeb adasında dünyaya gelen Ahmed Muhammed, nesebinin Hazreti Peygamber'e dayandığını iddia ederek mehdiliğini ilan etmiş, Şeyhi Narüddaim'in ölümünden sonra kendisine intisab eden müridleri ile beraber kurduğu milis yapı ile Sudan'daki yabancı işgaline karşı isyan başlatmıştır. Ahmed Muhammed, 1895 yılında bir iddiaya göre tifüs bir başka iddiaya göre zehirlenerek ölmüştür. (Özdağ, 2018, s. 314-317)

imaları üzerine Fransa, Nil kaynakları üzerinde bir egemenlik kurmak için bölgedeki diplomasi faaliyetlerine hız verdi. Fransa'nın Nil politikası Etiyopya'da yeni Necaş Menelik ile bağları kuvvetlendirip bu etkiyi Sudan'a doğru yaymayı amaçlıyordu. Burada oluşacak olası Fransız hakimiyeti Beyaz Nil kaynaklarının kapılarını bu ülkeye açacaktı. Bu durum Britanya yönetimini Sudan'da acil harekete geçmeye zorladı. Britanya'nın en büyük rakibinin Nil Vadisi'ndeki varlığı İngiliz hidroemperyal politikaları ile tamamen ters düşüyordu.

Britanya için Sudan'ın kontrol altında tutulmasının bir başka önemi aynı Mısır'da olduğu gibi Nil'in bereketli alüvyonlu sularının kaliteli pamuk üretimine imkân vermesidir. Sudan pamuğunun önemi Amerikan İç Savaşı yıllarında Hidiv İsmail Paşa tarafından anlaşılmış, bölge valisine verilen emirle Sudan'da pamuk ekimi denemeleri yapılmıştır. Deneme ekimleri sonucunda Sudan'da da yetişen pamuğun Mısır pamuğu ile eş değer kalitede olduğu anlaşılmıştır. (Bilgenoğlu, 2010, s. 153)

Tüm bu şartlar altında Britanya'nın Sudan harekâtı 1896 yılında başladı. 25 bini aşan ordunun sadece 5 bin küsur civarı İngiliz, geri kalanları Mısır ordusundan temin edilen askerlerdi. Sudan hareketinin başında Herbert Kitchener bulunuyordu. Kendisi ve emrindeki ordunun amacı Nil kıyılarından Mehdi kuvvetlerini süpürme ve etkisiz hale getirmektir. Ahmed Muhammed'in Hartum'u ele geçirmesinden kısa süre sonra ölmesinden dolayı kendisini takip edenlerin başına halifesi yaptığı Abdullah geçmiştir. Emrinde daha fazla sayıda asker olmasına rağmen teçhizat bakımından yeni teknoloji silahlar ile donatılmış İngiliz-Mısır kuvvetleri karşısında tutunamıyorlardı. 1898 yılına gelindiğinde Sudan kuvvetlerinin kaybı 20 bine yaklaştı. Sömürge kuvvetleri ise sadece 48 kişi kaybetmişti. 1898 yılında Kordofan'da yaşanan muhabere neticesinde Halife Abdullah'ın kuvvetleri dağılmıştı (Berry, 2015, s. 21-22). Lord Kitchener, dağılan yerel güçleri takip etmek yerine daha önemli gördüğü bir mevki Faşoda'ya yöneldi. Buradaki Fransız tehlikesinin savuşturulması ve Mehdicilerin merkezi Omdurman'ın düşmesiyle beraber Sudan'daki gayri resmî Britanya işgali başlamış oldu.

Britanya, Beyaz Nil kaynaklarına yaklaşacağı ve Nil Nehri'nin Mısır'a doğru akışını kontrol edebileceği bir noktaya gelmiş fakat Sudan'ın statüsü nedeniyle işgali meşrulaştıracak bir zemine sahip değildi. Kâğıt üstünde olsa da Mısır hala Osmanlı Devleti'ne bağlıydı, dolayısıyla Sudan da buranın bir parçasıydı. Britanya'nın burayı fiili işgali bölgede halihazırdaki rekabeti kızıştırabilir ve İngilizler uluslararası bir çıkmazla karşı karşıya kalabilirdi. Bu durum İngiliz Mısır kondominyumu adı altında bir statü ile çözüme kavuşturuldu. 1899 yılının ilk günlerinde Kahire'de imzalanan anlaşma ile İngiliz-Mısır kondominyumu resmen yürürlüğe girerek ülke resmen İngiliz-Mısır Sudan'ı şeklinde adlandırıldı. (Lutsky, 1969, s. 264-265)

Britanya'nın Sudan'ı işgaliyle birlikte ortaya çıkan en önemli gelişmelerin başında Nil'in kaynaklarının kontrolü geliyordu. Sudan, Nil Havzası'ndaki konumu nedeniyle bu nehir kaynaklarına bir sıçrama noktası gözüyle ele alınacak ve Osmanlıların tabiriyle Afrika'nın mirsadı; yani gözetleme yeri anlamına gelen bir tabirle anılıyordu. Nil'deki jeopolitik üstünlüğü elde etmenin yegâne yolu Sudan'ı kontrol etmektir. Zaten Sudan ve hinterlandını elde tutan Mısır'ı rahatça yönetebilirdi.

Britanya'nın hidropemperyal çıkarları açısından Sudan ve Mavi Nil kadar Beyaz Nil havzasında ve buranın kaynaklarında hakimiyet kurulması da Nil'deki çıkarlar adına elzem hale gelmişti. 1890 yılında Britanya'nın Nil Nehri merkezli hale gelen hidroemperyal politikalarını şekillendiren Salisbury ve Lord Cromer Nil Nehri'nin uzandığı tüm bölgelerde siyasi ve askeri kontrolün şart olduğu yönünde fikir birliğine vardı. Ayrıca Kenya ve Uganda gibi bölgelerin kontrol altına alınması geciktirilirse diğer Avrupalı devletlerin bu bölgelere girmesi halinde Nil'in bütünlük arz eden yapısı bozulacak ve İngiliz çıkarları zedelenecekti.

Britanya'nın Nil politikalarını formüle eden Salisbury ve Cromer, Süveyş'deki Britanya pozisyonunun güvenliği, İngiliz tekstil sanayisinin refahı için Mısır ve Sudan'daki pamuk üretiminin devamını Uganda'da ve Nil Nehri boyunca hâkim konumda bulunmaya bağlamışlardı. Britanya'nın yeni Nil stratejisi 'Nil Vadisi'nin Birliği' adı altında şekillenmişti.

Buganda günümüzdeki adıyla Uganda, Nil'in ana kaynaklarından Viktorya Gölü'ne kıyısı olması nedeniyle stratejik bir konumda bulunuyordu. Fakat, 1889 yılında Alman kâşif Carl Peters, Almanya hükümeti adına Buganda Kralı Mwanga ile koruma antlaşması imzaladı. Britanya yönetimi bu anlaşmanın 1890 Anglo-Belçika antlaşmasının açıkça ihlali olduğunu belirtip, İngiliz yetki alanlarına müdahale girişimi olduğunu açıkladı. Karşı hamle gecikmedi, Britanya Emperyal Doğu Afrika Şirketi adına bölgeye giden Frederick Lugard isimli bir istihbarat yetkilisi Kral Mwanga ile Britanya çıkarları çerçevesinde yeni bir koruma antlaşması imzaladı. Peters aynı muhtevaya içeren bir başka antlaşmayı Buganda'nın batısından yer alan Ankole ve Toro yöneticileriyle de yaptı. Ancak şirket finansal problemler nedeniyle Uganda'daki demiryolu yapımını kapsayan bu ve benzeri plan ve projelerini ertelemek zorunda kaldı. 1891 yılında şirket Uganda'yı boşaltma kararı aldı, karar Kraliçe Victoria'ya iletili ve kabul edildi.

Britanya Nil çıkarlarını şekillendiren politikacı ve yöneticiler özel şirketler aracılığıyla Nil Nehri'ndeki çıkarlarını koruyamayacağını anlamış oldu. 1 Nisan 1891 yılında Britanya hükümeti Uganda'da doğrudan yönetimi elde etmek için bir dizi adım attı. Buna göre Lord Cromer'in yakın arkadaşı Gerald Portal, Uganda'yı işgal etmek için görevlendirildi. Portal, İngiliz muhalefетinin bu girişime karşı mesafeli durmaları sebebiyle Londra'ya dönerek kamuoyunu ikna etmek için kampanya başlattı. Times gazetesi ve Kraliyet Coğrafya Enstitüsü için kaleme aldığı makalede “*Uganda çok önemlidir çünkü Mısır çok önemli*” mottosuyla Uganda konusundaki tereddütleri gidermeye çalıştı. Britanya'nın burada hakimiyet ilanı 1894 yılında gerçekleşti. Nihayetinde 28 Mayıs 1885 yılında Uganda Demiryolu'nun yapımına başlanmasına karar verildi. Bu sıradan bir demiryolu projesi değildi, Nil Nehri boyunca İngiliz çıkarlarının alametifarikası oldu. Koloni Sekreteri Winston Churchill yaptığı açıklamada, bu demiryolunun Beyaz Nil'i Britanya tarafından yönetildiğini dünyaya açıkça ilanı olacaktı. (Tvedt, 2004, s. 33, 34)

Cecil Rhodes'un Cape'den Kahire'ye kırmızı hat teorisini küçümseyen ve fazla maceracı bulan İngiliz yöneticiler Nil Nehri'nin siyasi, ekonomik avantajları

karşısında koloni politikalarını destekleyen hatta Nil hakimiyet politikalarının şekillendiren teorisyenlere dönüştü. Uganda'nın aniden jeopolitik öneminin kavranması ve Nil stratejisinin anahtarına dönüşmesi tesadüfî bir durum değildi. Hangi güç Uganda'nın sahibi olursa bu nehre de sahip olur, ona sahip olan Mısır'ı yönetir, burayı yöneten Süveyş'i elinde tutar ve dolayısıyla Hindistan'ın anahtarına sahip kavuşacaktı. (Miller, 2002, s. 24)

Nil Nehri, Britanya için siyasi, stratejik ve daha önemlisi ekonomik çıkarlar bağlamında melez hatta karmaşık bir ilişkiyle biçimlendirildi. Siyasi çıkarlar, Avrupalı devletleri bu bölgeden uzak tutmaya tekabül ediyordu. Stratejik çıkarlar; Süveyş'in, Kızıldeniz'in ve Hindistan'ın konumu bakımından elzemdi. En önemlisi ekonomik çıkarlar, Britanya finans çevreleri ve tekstil sanayisinin refahı ile doğrudan bağlantılıydı. Belki de biraz daha çekici bir yorum ile İngiliz medeniyet tahayyülü Mısır ve Nil Nehri özelinde kendini Antik Mısır İmparatorluğu'nun halefi görüyordu. Bu sebeple olsa gerek, Nil'in doğasını ve hidrolojisini anlamak, Nil'de Mısır medeniyetinin teknolojik hamlelerinin devamını sağlamayı kendi medeniyet tahayyüllerinin gereği olarak yorumluyorlardı. Cromer, Nil kontrolünde Batı medeniyetinin tüm hünerini göstereceğini söyleyerek bu durumu sarih şekilde ifade etmiştir.

2.4 Garstin Planı, Nil'in Tanzim ve Islah Projeleri

Britanya kolonyal idaresinin Mısır'ı denetlemeye başladığı tarihten itibaren Mısır ekonomisinin başat gücü pamuk üretimi olmuştu. Yapılan baraj, bent ve sulama kanallarının motivasyonu pamuk üretiminin arttırılması (Owen & Pamuk, 2002, s. 48) olduğu gibi Mısır'ın diğer Avrupalı devletlerin ekonomik kısılcına düşmesini engellemenin de payı yadsınamaz bir gerçektir. Buranın işgaliyle birlikte pamuk ekim alanlarının genişletilmesi öngörülmüş, Sudan'ın da Britanya denetimine girmesiyle birlikte üretim kapasitesi artmıştır. Özellikle Asvan şehri yakınlarında inşa edilmeye başlanan depolar (Lutsky, 1969, s. 261) üretimin arttığının göstergesi kabul edilmekteydi.

Pamuk üretiminin arttığı gerçeği karşısında İngiliz idarecileri endişelendiren bir başka gerçek daha ortaya çıkmıştır. Suyun depolanması işlevi gören baraj ve tarım alanlarına zarar verecek su taşkınlarını engelleyecek bentler ve en önemlisi Britanya ile önemli bir büyüklüğe ulaşan tarım alanlarına su taşıyacak sulama kanallarının kapasitesi devasa tarım projelerini besleyecek kapasitede değildi. Mısır'da Mehmed Ali Paşa yönetimi altında başlayan modernizasyon çalışmaları kapsamında pamuk tarım üretiminin itici gücü olmuş bu kapsamda çeşitli hidrolik projeler hayata geçirilmişti. 1817 yılında inşa edilen Mahmudiye Kanalı, 1825 yılında Mısır'ın Nil Deltası'na inşa edilen baraj o günler için su taşkınlarını kontrol edebiliyor ve sulamada yeterli olabiliyordu. 1843 ile 1861 yılları arasında ki Amerikan İç Savaşı'nın başladığı döneme tekabül etmektedir. Mısır yönetimi Kahire'nin kuzeyine iki adet baraj inşasına başlamıştı. Her iki baraj Nil'in iki kola ayrıldığı noktaya yapılmış, batıya Rosetta, doğuya Damietta barajları inşaatlar biter bitmez kullanıma açıldılar, bu arada şeker plantasyonlarını besleyecek İbrahimiye Kanalı da inşa edilmişti. Mısır'ın İngiliz himayesine geçer geçmez Nil üzerindeki baraj, bent ve sulama kanallarında yenileme veya bazı bölgelere yeniden su yapıları inşa ettiler. Britanya yönetimi ilk barajı ancak 1902 yılında Mısır'a inşa edebildi. Birinci Asvan Barajı olarak bilinen yapı İngiliz hidrolik rejiminin bölgedeki ilk eserlerinden biri oldu. 1912-1933 yılları arasında Nil üzerine inşa edilen iki baraj himaye altında ve göreceli bağımsızlık kazandığı dönemdeki su depolama kapasitesini 1 milyar metreküpten 5,7 milyar metreküpe çıkardı. Mısır'da Asvan Barajı'nın inşasını 1902 yılında Asyut, 1903 yılında Zifta, 1909 yılında Isna, 1930 yılında Nag Hammadi, 1951 yılında EdFina barajlarının inşası takip etti. (Waterbury, 1979, s. 33)

Britanya yönetimi altındaki Nil Nehri'nde sadece yeni yapılan projeler ile yetinilmemişti. Çünkü yeni projeler İngiliz kolonyal yönetiminin bütçesini sarsıyordu. Londra Mısır, Sudan ve Nil'deki diğer koloni veya idaresi altındaki bölgelerde olabildiğince borçlanmadan uzak durulmasını tavsiye ediyordu. Buna karşın 1883 yılında Delta bölgesinde önemli bir ıslah ve yenilenme çalışmaları başlatıldı. Bölgedeki barajların, bentlerin ve sulama kanallarının yenilenmesi ve yeni sulama kanallarının açılmasına öncelik verilmişti. 160 gün sürecek çalışmalarda 85

bin kişi bu yenileme ve ıslah çalışmalarında görevlendirildi. Ne var ki bu çalışmalar sonucunda istenilen hidrolik kapasite seviyesine gelinemedi. Yapılan alışmalar pamuk üretiminin artmasına sebebiyet verse de bataklıkların kurutulması, birikmiş suların tarım arazilerine aktarımı ve suların belli bölgelerde depolaması konusunda sıkıntılar olduğu bir gerçekti. Owen ve Pamuk (2002) bu sorunların çözümü için önemli miktarda yatırımın yapılması gerektiğini söylerken bunun ancak ilk dünya savaşından sonra yapılmasının mümkün olacağını belirtmiştir; ama 1890'lar ile birlikte yapılan çalışmalar savaş öncesindeki altyapı çalışmalarını görmezden gelinemeyecek kadar ciddi olduğunu göstermekteydi.

Britanyalı pek çok gezgin, kâşif ve coğrafyacı Afrika'da keşif gezilerine katılmış özellikle Nil Nehri'nin coğrafyası ve kaynakları konusunda önemli bilgileri Britanya'nın entelektüel hafızasına kazandırmışlardı. Bu seyyahların yazdıkları kimi bilimsel veya popüler kitap, makale, gazete makalesi, vb. yayınlar Britanya'nın bölge coğrafyasını tanınmasına vesile oldu. Daha önce de aktarıldığı gibi bu kolonyalizmin ilk aşamalarından biri kabul edilmektedir. Fakat, İngilizlerin coğrafyayı ve bölgeyi az çok iyi tanımalarına karşın Nil'in hidrolojisi, bölgenin klimatolojisi, hidroliği ve çeşitli bilim dallarından elde edilebilecek bilimsel verilere sahip değildi. Nil Nehri ile ilgili ilk bilimsel raporlar Mısır'ın işgali sürecinden sonra hazırlanmıştı. 1890'ların başında Nil'den ve tarım alanlarından daha fazla verim almak adına yapılan çalışmaların başında İngiliz mühendis William Willcoks bulunuyordu. Wilcoks Rezervuarlar zerine adlı raporunu, Justin Ross'un Rezervuarlar zerine Notlar adlı çalışması izledi. Nil Nehri'nin hidrolojik karakterini biraz olsun anlamaya yarayan bu alışmalar Mısır ile sınırlı kaldığı için Nil'in Sudan, Uganda hatta Mavi Nil'in kaynağı ve hiç işgal edilemeyen Afrika lkesi Etiyopya'da da çalışmaların yapılmaması eksik parçalarını teşkil ediyordu. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse Beyaz Nil ve Mavi Nil'in bilimsel özellikleri ve hususiyetleri hidroemperyal politikaların, hidrolik rejimin ve Britanya'nın emperyal hırslarının özelinde rastgele su politikalarının kaderine terk edilemeyecek kadar önemliydi.

Mısır'daki İngiliz idareci Lord Cromer 1890'ların başından itibaren Britanya ve kolonilerinde görev yapmış yetenekli mühendis ve su planlama uzmanları

aramaya ve bunları Nil Vadisi'nde görevlendirmeye başladı. İstihdam edilecek mühendis ve uzmanlar İngilizlerin Mısır'daki statüsü nedeniyle Kamu İşleri Bakanlığı'nda danışmanlık pozisyonlarına getirildi. Scott Moncrieff, Justin Ross, William Willcoks, C. E. Dupuis ve William Garstin gibi isimler Nil Nehri'nin sulama kanalları, hidrolojisi, tarım alanlarının tespiti ve baraj/bent gibi inşaatlarının arka planındaki bilim insanları olarak hidroemperyal politikaların belirleyicisi olmuşlardır. Bu isimlerden Nil Nehri'nin Mısır, Sudan ve kısmen Etiyopya'da 7 yıl süreyle görev yapan William Garstin ismi sadece yaptığı çalışmalar ile değil, koloni yönetimine verdiği tavsiyeler ile günümüzdeki hidropolitiğe etki eden isimlerden öne çıkan mühendisler arasındadır. Garstin, Mısır'a gelmeden önce Britanya'nın bir başka hâkim olduğu ülke Hindistan'daki sulama projelerini yönetiyordu. Garstin, Hindistan'da su planlama ve sulama projelerinden dolayı çok tecrübeli bir isimdi. 1894 yılında Mısır'a gelen Garstin çalışmalarına başlar başlamaz Mısır'daki su depolama ve sulama kanallarındaki eksikliği yöneticilere bildirdi. Ona göre mevcut altyapı pamuk üretimi için yapılan devasa tarım alanlarını sulamada yetersiz kalıyordu. 1894 yılında yazdığı Yıllık Rapor'da Mısır'da yeni bir baraj yapımının elzem olduğunu belirtti. Garstin'in yazdığı raporda belirtilen en uygun yer Nil'in birinci kataraktının yer aldığı Asvan mevkiisi belirtilmişti. Asvan Barajı'nın yapımı Nil'in kataraktı ile entegre olacağından dolayı epey inovatif bir mühendisliğe ihtiyaç duyuyordu. Barajın 55 bin metreküp su depolaması ve Nil'in kuru mevsiminde pamuk tarlalarını sulaması öngörülerek 1899 yılında başlayan inşaatı 1902 yılında bitti. Fakat bu barajın sadece geçici bir çözümü getirdiği Britanyalı mühendisler ve hidrologlar tarafından belirtilmiştir. (Tvedt, 2004, s. 24, 25)

1894 yılında yazılan Garstin raporunun altını kalın çizgilerle çektiği ve Britanya'nın hidroemperyal politikalarının can damarını oluşturan bazı uyarıları olacaktı. İlk önemli nokta Sudan'ın özellikle Vadi Halfa'nın güneyinde kalan ikinci kataraktı konusunda yeterli çalışmanın ve bilginin olmadığıydı. Raporun bir başka altını çizdiği önemli husus, Beyaz Nil kolunun bölgenin yağmur almadığı ve kurak döneminde sularını daha verimli ve debinin yüksek olduğu belirtmiştir. Bu dönem pamukların olgunlaşmaya başladığı zamana denk gelmesi bakımından önemlidir. Tvedt'in (2004) Willcoks raporundan aktardığına göre bu mevsim Beyaz Nil'den

akan su en az altın kadar değerlidir. 1894 raporunun ima ettiği bir diğer önemli nokta, Nil'in ayrılmaz bütünlüğüne yapılan vurgudur. 1898 Sudan, 1893 Uganda'nın işgalini zorunlu hale gelmesi Garstin'in, İngiliz hidrolik politika belirleyicilerine yaptığı uyarıların göz ardı edilmediğinin bir göstergesi olmuştu.

İlerleyen yıllarda Garstin'in Nil Vadisi'nde, nehrin kollarında, kaynaklarında yaptığı geziler neticesinde yeni sonuçlar ve projeler üretilmeye başlandı. 1902 yılında yaptığı geziler neticesinde Beyaz ve Mavi Nil'in yapısını anlamaya çalıştı. Mavi Nil'de yaptığı çalışmaların sonucunda bu kolun Mısır'daki su akış kondisyonunu belirleyen ana kol olduğuna karar verdi. Sudd bataklıklarının ise Mısır'a akan Beyaz Nil koluna doğal bir engel oluşturduğunu ve burada biriken suyun toprak tarafından emildiğini veya buharlaştığını ifade etti. Garstin, Sudd bataklıklarını bloke edecek bir kanal projesi önerdi. Böylece Beyaz Nil'den gelen su miktarı daha da arttırılacaktı. (Tignor, 1966) Daha sonraki yıllarda Jonglei Kanalı projesi olarak adlandırılan projenin yapımı o günler için mümkün olmadı. 1902 araştırmalarının bir başka önemli sonucu daha oldu. Mavi Nil'in hem Sudan hem de Mısır için en önemli su tedariki sağladığını belirtti. Eğer buraya herhangi bir baraj yapımı söz konusu olursa Mısır ve Sudan'daki Nil politikaları ve vizyonu yara alabilirdi. Bu durum hiç şüphesiz Etiyopya ve Britanya arasında Etiyopya'yı Nil anlaşmalarında muhatap alan ilk hidrodiplomasi girişimi ve anlaşmasını doğurmuştur.

Garstin Nil'in değişik bölgelerindeki gezilerinden elde ettiği verileri ve bilimsel gözlemleri 1904 yılında yazdığı ve hayli vizyoner bir rapor hatta plan ile neticelendirdi. 1904 planı Nil'in fethi (Tvedt, 2004, s. 65) olarak adlandırılacak kadar önemli ve bir o kadar da karmaşık bir yapıya sahipti. Buna göre Sudan'daki Cezire bölgesinde yapılacak devasa pamuk üretim alanları Nil'in çeşitli bölgelerinde yapılacak baraj ve sulama kanalları ise beslenecekti. Bu bölgeler arasında Sudd bataklıkları, Etiyopya'nın Nil kolları ve Afrika'nın iç bölgelerindeki Ekvatorial Gölleri de kapsıyordu. Garstin'in asıl amacı Nil'in akışını kontrol altına alarak, Sudan ve Mısır'da pamuk üretimi besleyecek dünyanın en büyük sulama projesini hayata geçirmektir. (Samaan, 2019, s. 4)

Garstin Nil boyunca yaptığı seyahatlerden edindiği izlenim ve verilerden yazdığı raporlar ile gerek kolonyal gerekse post kolonyal dönem Nil Nehri politikalarındaki en etkili isimlerden biri oldu. Bir mühendis ve hidrolog olarak sunduğu proje ve raporlar ile Nil Vadisi'nin modern siyasi ve ekonomik tarihini etkilemekle kalmamış, Britanya Nil politikalarının şekillenmesindeki teorik katkıyı sağladı.

2.5. Nil Havzası'nda Hidrodiplomasi: Kolonyal Perspektif

Berlin Konferansı sonrasında Avrupalı devletlerin Afrika'da yayılcı siyasetleri ve kolonyal ideolojinin kıtada yerleşmeye başlaması ile beraber ortaya çıkan en önemli sonuçlar arasında kendi aralarındaki rekabet, çatışma ve meşruiyetlerini kabul ettirmeye yönelik yapılan diplomasi faaliyetleri gelmektedir. Britanya'nın Nil Havzası'ndaki hırsları kadar diğer sömürgeci ülkelerin de Nil'den yararlanma veya İngilizlerin bölgedeki nüfuzuna karşı yapılan hamleler bölgedeki rekabeti kızıştırmış, geçici ve kısa dönemli gerginlikleri tırmandırmış olsa da yerini askeri çatışmalara bırakmamıştır. Bu durumun başlıca sebepleri arasında kolonyal çıkarlar gelmektedir. Bir başka önemli sebep ise kolonyal Avrupalı devletlerin kendi aralarında yaptıkları diplomatik girişimler neticesinde yapılan protokol, antlaşma, notalaşma ve anlaşmalar vardır.

Daha önce de zikredildiği gibi Nil Britanya hidropolitikası ve stratejisindeki bütünlük arz eden ön kabulü sebebiyle nehrin İngiliz kontrolünde olan veya dışında kalan kolları ve kaynakları üzerindeki herhangi başka bir devletin tasarrufu hidroemperyal çıkarların zedelenmesi manasına gelmektedir. Mısır, Sudan ve Uganda'daki Britanya varlığına rağmen, İtalya Afrika Boynuzun'da Eritre¹⁰ ve günümüzdeki Etiyopya'nın bir kısmında varlık gösteriyor, Fransa ve Belçika Ekvatorial Afrika'daki nüfuzunu Nil Havzası'na genişletmek amacı güdüyordu. Mavi Nil'in kaynağının bulunduğu Etiyopya ise tamamen işgal edilmemiş olmasına rağmen topraklarını savunmakta zorluk yaşıyordu.

¹⁰ Tarihi ve coğrafi olarak Etiyopya'nın bir parçası durumundaki Eritre 1991 yılında Etiyopya'daki yönetim değişikliğinden fiilen etkilenmiş ve 1993 yılında bağımsızlığını kazanmıştır.

Genel görünümün bu şekilde olduğu Nil’de Britanya çıkarlarını korumanın iki önemli unsuru öne çıkarttığı söylenebilir: Güç ve diplomasi. Uluslararası ilişkilerin ve müzakerelerin çıkarlar doğrultusunda gerçekleşmesi (Dağ, 2016, s. 125, 126) anlamına gelen diplomasi kavramı su kaynaklarının birincil mesele olduğu durumlarda hidrodiplomasi olarak anılmaktadır. Nil Nehri özelinde hidrodiplomasi faaliyetleri ve çabalarını dört döneme ayırmak mümkündür. İlk dönem kolonyal Avrupa devletleri veya Afrika kıtasındaki yerel yönetimler arasında imzalanan/kabul edilen etki alanı kabulü ve Nil üzerine herhangi bir su yapısı inşasını sınırlayan dönemdir. İkinci dönem, Britanya tarafından formal olarak bağımsızlığı tanınan Mısır ile İngiliz Mısır Sudan’ı arasında yapılan nota teatisidir. Üçüncü dönem Nil’deki hidropolitik etki eden Mısır ve Sudan arasındaki 1959 anlaşması; son olarak ise günümüze kadar sirayet eden Nil paylaşım sorunu nedeniyle Mısır, Sudan, Etiyopya ve diğer havza ülkeleri arasında yapılan diplomasi faaliyetleridir.

Bu kapsamda Nil üzerinde yapılan ilk hidrodiplomasi girişimi 1891 yılında Britanya ve İtalya arasında bu nehrin kollarından Atbara Nehri üzerinde herhangi bir baraj, bent, sulama projesi ile nehrin akışına ve su seviyesine etki edecek bir yapı inşa edilmemesi üzerine protokol imzalanmıştı. 1902 yılında Britanya ile Etiyopya arasında yapılan antlaşma ise tarihi niteliğe sahiptir. Bu antlaşma kolonyal dönemde ve sonrasında Etiyopya’nın muhatap alındığı ilk ve son metindi. Nil Nehri kullanımını kapsayan antlaşma ile Etiyopya, Sobat, Tana dolayısıyla Mavi Nil’in kolları veya kaynakları üzerinde bir yapı ve proje yapılmamasını içermektedir. 1906 yılında Britanya ile Belçika idaresi altındaki Kongo ile yapılan antlaşma Sudan’a doğru akan Beyaz Nil havzasında su akışını etkileyecek bir yapının ve eylemin yapılmaması kararlaştırılmıştı. Yine 1906 yılında Britanya, İtalya ve Fransa arasındaki üçlü antlaşma ile Britanya Nil üzerindeki meşruiyetini sağlamlaştırdığı gibi, Nil sularının sömürgeci motivasyon ile korunmasını başarmıştır. 1925 yılında Britanya ile İtalya arasındaki nota teatisi ile İtalya; Mısır ve Sudan’ın tüm hidrolik haklarına saygı duyduğunu, Mavi ve Beyaz Nil’de nehrin sularında azalmaya sebebiyet verecek herhangi bir inşaat ve çalışma yapmamanın garantisini vermiştir. Etiyopya yönetimi ise kendi hakimiyet alanları arasında muhatap alınmadığı antlaşma ve nota teatilerini reddettiğini belirtse de Nil sularının kontrolünü sağlayacak siyasi

ve askeri gücü olmadığından taraf ülkelere nota vermekten öteye geçememiştir. (Swain, 1999, s. 676, 677)

Tüm bu hidrodiploماسي girişimleri sonucunda Britanya Nil üzerindeki meşruiyetini sağlamış aynı zamanda diğer kolonyal devletler arasında denge politikası izleyerek çıkarlarını maksimum seviyede tutmada muvaffak olmuştur.

2.6. 1929 Nota Teatısı ve Nil Hidropolitikğine Etkisi

1920'li yılların başlarında Britanya'nın Nil politikalarını şekillendiren Cromer, Garstin, Kitchener, Dupuis gibi isimler tarih sahnesinden çekilmiştir. Mısır kâğıt üstünde de olsa Britanya'dan bağımsızlığını kazanmak üzereydi. Öyle ki 1921 yılında Britanya Mısır'daki himaye yönetimini Mısırlıların daha fazla kabul etmeyeceğinin farkındaydı. 1882 öncesinde olduğu gibi bu ülkedeki milliyetçiler ülkedeki İngiliz varlığına karşı sert muhalif söylemler geliştirmeye başlamışlardı. Tüm bu şartlar altında Britanya ile Mısır idarecileri arasında başlayan müzakereler başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da 28 Şubat 1922 yılında Kahire'ye gelen General Allanby, Mısır'daki Britanya protektorasını sonlandığı ilan edip, Mısır'ın tek taraflı bağımsızlığını tanıyan deklarasyonu yayınlayarak Nil politikalarında yeni bir evreye geçilmesine sebebiyet verecek dönemi başlatmıştır. Britanya, Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmesine karşın karşı tarafa kabul ettirdiği şartlar nedeniyle ilan edilen bağımsızlığın kâğıt üstünde veya formal olduğu söylenebilir. Buna göre, Mısır'daki Britanya iletişim ağının güvenliği sağlanacak, herhangi bir yabancı müdahalesi ve askeri tehdidi karşısından Mısır'ın savunmasını Britanya üstlenecek, yabancılara ait şirketlerin, taşınmazların ve azınlıkların korunması sağlanacak ve en önemlisi Sudan'daki Britanya yönetimi Mısır tarafından tanınacaktı. Bu şartları ülkelerindeki İngiliz hakimiyetinin devamı kabul eden milliyetçiler, özellikle Sudan'ın Mısır'ın bir uzantısı kabul edildiği için kabul edilemez bulsa da ülkenin tam bağımsızlığını elde ettiği döneme kadar bu statünün devam ettiği bir gerçektir. (Goldschmidt, 2008, s. 115)

Mısır'ın formal bağımsızlığı milliyetçiler arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuş olsa da tek taraflı bağımsızlığın ilanı Nil Havzası'nda yeni hidropolitik

transformasyonun başladığının alametifarikası kabul edilebilir. Öyle ki, 1922 yılına kadar yapılan tüm hidrodiplomasi metinlerinde Nil sularındaki aslan payı Mısır'a bırakılmıştı. Örneğin, 1902 yılında yapılan Britanya ve Etiyopya arasındaki antlaşma ile, Mısır Nil sularının tüm kullanım haklarını konsolide ettiğini ilan etmişti. (Haftendorn, 2010, s. 58) Bu antlaşma günümüzde yapılan müzakereler de bile Etiyopyalı yöneticilerin itirazlarını bastırmak için kullanılan bir siyasi metne dönüşmüştü.

Mısırlı milliyetçilerin, Sudan özelinde Nil Nehri üzerindeki tasarrufları ve düşünceleri Sudan'daki Britanya yatırımları ve uluslararası pamuk pazarını endişeye düşürecek adımlar olarak düşünülüyordu. Britanya Sudan'da çok önemli sulama ve tarım alanları oluşturmuş, bölgeyi pamuk piyasasında önemli bir mevkiye taşımıştı. Fakat Mısır'dan gelen baskıların Nil Havzası'nda bir domino etkisini başlatacağı ve Britanya kazanımlarını tehdit edebileceği düşünülüyordu. 1925 yılında Mısır Başbakanı Ahmed Ziver Paşa'nın, Britanya idaresine yolladığı Nil ultimatomu, nehrin ilerleyen yıllardaki politik ve ekonomik değişimini tetiklediği gibi, yeni güçler dengesine yol açacak gelişmelerin başında geliyordu. Mısır, Britanya'dan Nil üzerinde yapılan tüm sulama projeleri ve barajların iptal etmesini talep etti. Britanya yönetimi milliyetçilerin söylemlerini yumuşatmak ve Mısır'daki gerginliği azaltmak adına aldığı tek taraflı bağımsızlık kararı sonrasına nehir havzasındaki diğer kolonilerindeki çıkarlarını da tehlikeye atmamak için hızlıca adım atılması gerekiyordu. Allanby'nin 7 Mayıs 1929 yılında Mısır hükümetine gönderdiği notada Mısır'ın Nil Nehri sularındaki tüm haklarının geçmişte olduğu gibi gelecekte de garanti olduğunun altı çiziliyordu. (Tvedt, 2004, s. 141)

1929 Nil Antlaşması olarak kayıtlara geçen ve Nil hidropolitikinin Mısır'ın lehine değiştiği Mısır ile Britanya'nın Sudan, Uganda, Kenya ve Tanganika protektoraları adına yaptıkları nota teatisinin temelleri 1925 yılında hazırlanan bir raporun tavsiyesi doğrultusunda yapılmıştır. Yapılan nota teatisine göre Nil Nehri'nin su paylaşım oranları belirlenmiş, Mısır nehrin su kullanım miktarında önemli imtiyazlar elde etmiştir. Hatta sadece su kullanım miktarında değil, nehrin Kahire'ye doğru akan sularında herhangi bir azalmaya sebebiyet verecek sulama

kanalı ve barajların yapımını kendi iznine tabi kılmıştır. Bu bakımdan Nil Nehri üzerindeki tasarrufların bu ülke lehine olduğu çok tartışmalı ve bir o kadar da önemli bir mutabakat olmuştur. Nota teatisine göre 84 milyar metreküp su kapasitesindeki Nil'in 48 milyar metreküp suyu Mısır'ın, 4 milyar metreküp su ise Sudan'ın kullanımına bırakılmış oldu. (Swain, 1999, s. 677)

1929 Nota Teatisi sonuçları bakımından üç önemli gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. İlk gelişmelerden biri Mısır'daki milliyetçi elitler arasında yaşanan Sudan'ın statüsü ve Nil kullanım hakkı olmuştur. Buna göre Sudan halihazırda kuzey komşusunun bir uzantısı kabul edildiğinden Nil'den su kullanım hakkı elde etmesi Sudan'ın ülke olarak ondan ayrı bir parça düşünülmesini tetikleyecek tarihi çıkarları ve iddiaları çürütülebilecekti. Çünkü Nil doğal ve tarihi bağlamda Mısır'a ait bir su kaynağı olarak düşünülmekteydi. Bir başka önemli gelişme ise su kullanım haklarında yapılan taksimlerde 32 milyar metreküp suyun paylaşımı yapılmadığından ileride bir başka ülkenin Nil'den hak talep edebileceğiydi. Bu sorun 1959 Mısır Sudan arasında yapılan Nil Anlaşması ile çözüme kavuşturulmuştu. 1929 Nota Teatisi'nin sebep olduğu bir başka gelişme Britanya'nın Nil Havzası'ndaki tasarruflarıydı. Sudan'da yapımı düşünülen barajlar, Cezire tarım alanı ve Uganda'da inşa edilmesi planlanan Owen Barajı'nın Mısır'ın Nil kullanım haklarını ihlal edebilirdi. Bu sorunda 1952 yılında Mısır ile Uganda himayesi adına Britanya'nın yaptığı Nota Teatisi ile çözölen maddeler arasında gelmektedir.

1929 anlaşması ile Mısır ve Sudan 'yasal' anlamda Nil sularından kullanım hakkı elde etmesi sömürge sonrası dönemde Nil Havzası'nın en tartışmalı gündem maddelerinden biri olmuştur. Nehrin ana kaynaklarına sahip olmasına rağmen Etiyopya'nın hakları görmezden gelinmiş hatta muhatap bile alınmamıştı. Bu durumun en önemli nedeni 1882 Mısır'ın işgaliyle başlayan Britanya'nın Nil politikasının bu ülkenin merkezde olduğu Sudan'ın da bu merkezin çerperinde daha sonra bu ülkedeki siyasi gelişmeler nedeniyle merkeze çekildiği ve kolonyal mirasının siyasi ve ekonomik sonuçları nedeniyle diğer havza ülkelerinin bu halkaya giremediği siyasi ve hidrolik bir rejimin sonucu olmasından kaynaklanmaktaydı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İNGİLİZ NİL HAKİMİYETİNİN GERİLEMESİ VE MISIR HEGEMONYASI: HİDROPOLİTİK TRANSFORMASYON

3.1. Post Kolonyal Süreç ve Sonrasında Nil Havzası'nda Genel Durum

Afrika kıtası sömürge döneminde yaşadığı siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel kırılmaların yansımalarını post kolonyal dönemde de hissetmiştir. 1945 yılında dünya savaşının sona ermesiyle birlikte kıta hızlı bir şekilde siyasi dönüşümün içine girmiş, küresel politik eğilimlerin bir sonucu olarak siyasi alandaki yeni küresel güçlerin politikalarından fazlasıyla etkilenmiştir. Yaşanan hızlı siyasi değişim Afrika'da yeni bir dönemin başlangıcına tekabül ediyordu. Bu değişimin sonuçları bakımından en önemli gelişmelerin başında kıta genelinde hızla yayılan bağımsızlık talepleri post kolonyal sürecin başlamasını tetiklemiştir.

1945 sonrası dünya sistemindeki siyasi ve ekonomik kırılmalıklar Avrupalı sömürgeci güçlerin, Afrika kıtasındaki sömürgelerine duyduğu ihtiyacı azaltmak bir yana olduğundan daha fazla ihtiyaç duymalarını beraberinde getirmiştir. Britanya, Fransa, Belçika ve kısmen İtalya savaşın getirdiği ekonomik ve fiziki yıkımın üstesinden gelmek için hammadde, ucuz işgücü ve üretimi savaş öncesi duruma getirmenin çıkış yolunu kıtadaki sömürgelerindeki oluşturdukları ekonomik döngünün devamında görüyorlardı. Fakat, özellikle savaş sonrasında hesaba katılmayan veya öngörülmeleyen iki olgu Avrupalı kolonyal devletlerin Afrika kıtasındaki siyasi ve iktisadi politikalarına set çekecekti.

Afrika kıtasındaki milliyetçilik hareketleri sömürgeci ülkeler için yeni bir durum değildi. Zira, 1945 öncesinde bu hareketleri bastırabilecek politik ve siyasi enstrümanlar bulunabiliyordu, dolayısıyla bağımsızlık hareketleri bu devletlerin çıkarlarını tehdit edebilecek güce kavuşamamıştı. Avrupa sömürgeciliğinin savaş sonrası kıtada karşılaştığı bir diğer önemli olgu, ABD ve SSCB gibi iki küresel gücün dünya sahnesinde güçlü şekilde yer edinmesi ve soğuk savaşın etkisinin kıtada iyiden iyiye hissedilmesiyle birlikte siyasi transformasyon süreci kıtadaki milliyetçi ve bağımsızlık hareketlerinin istediği yönde gerçekleşmesine sebep olmuştur.

Özellikle Britanya ve Fransa'nın sömürgeciliği devam ettirme eğilimlerine karşı ABD ve SSCB'nin aksi istikametteki politikaları tüm Afrika kıtasındaki dönüşümü hızlandırdığı gibi (Gilbert & Reynolds, 2016, s. 542, 543) Nil Havzası'nda 1882 yılı ile başlayan Britanya'nın hidrolik rejiminin sürdürülemez olmasını ve hidropolitik transformasyonun bölgede siyasi, askeri ve ekonomik güce sahip aktörler tarafından hükmedildiği yeni bir sürecin başlamasını beraberinde getirmiştir. Halihazırda yeni şekillenecek hidropolitikğin temelleri kolonyal Nil anlaşmaları ile atılmış, 1929 Nota Teatisi ile sömürge sonrası dönemdeki bu nehrin hidropolitik dengesinin Mısır'dan yana kaydığı gözlemlenmektedir.

1959 yılına kadar Nil hidropolitikğinde yaşanan kırılğanlıklar yeni küresel aktörlerin Afrika kıtasında izledikleri politikalar, kıtada halihazırda etki alanlarına ve kolonilere sahip ülkelerin politika değiştirmelerine zorlayan yeni çıkarlar etrafında şekillenmiştir. ABD'nin sömürgeciliğe karşı self determinasyonu desteklemesi, SSCB'nin ise kıtada işçi hareketleri ve sol eğilimli Pan-Afrikanist hareketlere verdiği siyasi ve askeri destekler Afrika'daki bağımsızlık hareketlerinin motivasyonlarını diri tutmasına yol açarken, ekonomik çıkarları doğrultusunda kıtadaki varlıklarını devam ettirmek isteyen sömürgeci ülkeler orta yol stratejisini benimseyerek sömürge politikalarını meşrulaştıracak siyasi söylem ve kısmi haklar tanıyarak oluşan olumsuz imajı dağıtmayı tercih etmişlerdir. (Gilbert & Reynolds, 2016, s. 543, 544) Bu durum Batı Afrika ülkesi Gana'nın 1957 yılında Britanya'dan bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte hızlı bir kolonyal çözülmenin yaşanmasını tetiklemekle kalmamış, 10 yıl içinde tüm Nil Havzası ülkelerindeki bağımsızlık süreçleri için domino etkisini başlatmıştır. (Oliver & J. D. Fage, 1975, s. 229)

Kolonyal dönem boyunca Britanya'nın Nil politikalarının bölgelere ve ülkelere göre üçe ayrıldığı söylenebilir. İngiliz hidrolik politikalarının merkezinde Mısır, Sudan ve Uganda yer almaktaydı. Bu ülkelerin kontrolü Nil kontrolünü sağladığı gibi Britanya'nın bölgedeki ekonomik çarklarının işletilmesindeki önemli ayaklar tarım üretimi ve hammadde ihtiyacının merkezinde de üç ülke vardır. Kenya ve Tanganika İngiliz Nil politikaları açısından çevrede konuşlanmıştı. Nil Havzası'nda yer almalarına İngiliz Nil politikalarında öncelikli bölgeler arasında

gelmesine de ekonomik perspektiften Britanya tarafından kurulan tarım plantasyonlarındaki üretim sonucunda önemli hammadde tedariki açısından vazgeçilemez bir konumdaydı. Etiyopya ise Britanya'nın Nil politikalarında önemli bir noktaydı. Nil'e en çok su katkısı yapan Mavi Nil'in kaynağı bu ülkedeki Tana Gölü'nden doğuyordu.

Kenya, 1895 yılında Britanya'nın Hint Okyanusu stratejilerinin sonucunda Afrika kıtasının doğu sahillerindeki tasarrufları neticesinde İngiliz etki alanına Imperial British East Africa şirketi ile girdi. 1890 yılında bir süre Alman yönetiminde kalan Kenya sahilleri, yapılan anlaşma neticesinde İngilizlere bırakıldı. 1895 yılında ülkede hakimiyetini ilan eden Britanya bölgenin kontrolünü tamamen 1899 yılında sağlayabildi. Ülkenin iç kesimlerindeki verimli topraklardan yararlanmak hem ulaşım hem de hammadde sevkiyatını sağlamak için yapılan Mombasa-Uganda Demiryolu Britanya'nın bölgedeki hakimiyetindeki en önemli yatırımların başında gelmektedir. (Kavas, 2002, s. 256) Kenya'nın Britanya'nın Nil politikalarını etki eden yönlerinden biri yapılan Nil anlaşmalarında Britanya protektorası adına muhatap olması ülkenin bağımsızlığını kazanması sonrasında 1929 hatta 1959 anlaşmasına entegre olmasını beraberinde getirmiştir. Kenya bağımsızlık sonrasında bu anlaşmalara Nyerere Doktrini çerçevesinde itirazlarını dile getirmiştir.

Tanzanya kolonyal dönemde bilinen adıyla Tanganika, Berlin Konferansı öncesinde Alman etki alanına girerek Alman Doğu Afrika'sı idaresi altında yönetilmiştir. İngilizler ile yapılan anlaşma gereği Kenya'dan ayrılan Almanlar, Tanganika sahillerine yerleşerek koloni yönetimi kurmuşlardır. 1. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Almanya'nın Afrika'dan çekilmesi ile sonuçlanan süreç sonrasında Britanya idaresin giren Tanganika bağımsızlık sonrasında ülkenin devlet başkanı Julius Nyerere'nin Nil doktrini ile kolonyal anlaşmaların Nil Havzası ülkelerini bağlamadığı ve bu anlaşmaların tüm Nil kıyıdaşı ülkelerin taraf olduğu yeni bir metinle revize edilmesi gerektiğini belirterek, hidropolitik açıdan Nil paylaşımındaki ilk itirazı dile getiren ülkelerden olmuştur.

Uganda’da ise hidropolitik gelişmeler, Britanya’nın Nil stratejisi ve ülkenin Nil Nehri’ndeki konumu nedeniyle Kenya ve Tanganika’daki kadar yumuşak bir süreç ile geçmemiştir. 1945 sonrasındaki İngiliz Nil stratejisi daha çok su tedariki ve Nil’in kontrolü çerçevesinde gelişme göstermiştir. İngilizler için Mısır’daki tarım ve Nil politikalarının siyasi ve ekonomik açıdan getirdiği yüksek maliyet Sudan ve Uganda’nın Nil politikalarında merkeze çekilmesine ve Mısır ile orta yol siyaseti çerçevesindeki eğilimlerin etkili olmasını sağlamıştır. 1929 Nil anlaşması olarak kayıtlara geçen nota teatisi ile birlikte Mısır, Beyaz ve Mavi Nil üzerinde gözlemci statüsü elde ederek nehir üzerine yapılacak ve Mısır’ın kullanım hakkında azalmaya sebebiyet verecek herhangi bir inşaat ve projeyi veto hakkı bulunuyordu. Fakat 1947 yılında yaşanan su taşkınyla birlikte Nil’in su kontrolünün geliştirilmesine ihtiyaç duyulmuş, bunun en etkili şekilde yapılabilmesi için Uganda’nın ve Beyaz Nil’in inovatif bir şekilde sularının ıslah edilmesini elzem hale getirmiştir. Mısır, Uganda’ya Beyaz Nil üzerine bir baraj yapımı için teklifte bulundu. Uganda’nın nehrin kaynağını teşkil eden Viktorya ve Nil’in Sudan’a doğru akmasında çıkış kapısı görevi gören Albert Gölü’ndeki konumu sebebiyle savaş sonrasında yeniden şekillenen İngiliz hidrolik rejiminin merkezindeydi. Sadece Albert Gölü’nden çıkan ve Sudan istikametinde akan suyun miktarı 5,3 milyar metreküptü. Uganda’daki İngiliz yöneticiler hem suyun kontrolünü sağlayacak hem de Uganda’nın elektrik üretiminin lokomotifi olacak bir baraj ve hidroelektrik santralinin yapımı için karar aldıklarında Mısır’ın baraj yapımı önerisiyle karşılaşmışlardı.

Mısır’daki tarım üretimi, nüfusun artmasıyla birlikte şehirlerdeki artan su ihtiyacına endüstrileşmenin Mısır’ı Nil sularına daha fazla bağımlı yapmasının etkileri devam ederken Uganda’dan önerisine ret cevabı aldı. Uganda Valisi John Hall, Mısır’ın teklifinin Uganda ve İngiliz Nil çıkarları ile örtüşmediğini düşünüyordu. Ona göre Owen Şelalelerine yapılacak bir baraj ile hem tüm bölgenin elektrik ihtiyacı karşılanabilecek hem de Britanyalı şirketler tarafından işletilen pamuk, tütün ve tekstil fabrikalarının ihtiyaç duyduğu enerji üretimi sağlanabilecekti. (Tvedt, 2004, s. 211, 212)

Nil Havzası’ndaki siyasi, ekonomik ve hidrolojik dengeler Londra’yı Nil politikalarında revizeye zorladığı bir gerçektir. Uganda’daki İngiliz yöneticilerin

ısrarlı baskıları karşısında Londra daha fazla direnemeyerek Beyaz Nil üzerine Owen Barajı'nın yapımına karar vermiştir. Mısır'da baraj konusunda fikir ayrılığı yaşadığı Uganda ile yapılan müzakerelere sonucunda hidroelektrik santralinin yapımını kabul etmiştir. Owen Barajı, 1954 yılında bittiğinde Britanya Beyaz Nil'in su kontrolünden geniş bir imtiyaz elde etmiş, Uganda ise endüstriyel ve ekonomik tarihinden yeni bir sayfa açabilmiştir. (Tvedt, 2010, s. 5) Bu gelişmeler ışığından iki önemli tespit yapma imkânı ortaya çıkmıştır. Birincisi ilk dönemlerin aksine İngiliz Nil politikalarının Mısır'ı merkeze alan ve Mısır'daki İngiliz politika yapımcılarının şekillendirmesinin aksine Britanya'nın bölgesel koloni yöneticilerinin etkin olduğu eğilimler neticesinde yeni bir yapıya bürünmesidir. İkincisi ise Uganda'da yapımı başlatılan Owen Barajı ile Mısır'ın 1929 anlaşmasından sonra Nil Nehri üzerine verdiği sınırlı imtiyazlar arasında zikredilmesidir. Öyle ki Mısır'da gerçekleştirilen 1952 darbesi ile yönetime gelenlerin oluşturdukları Nil politikası Nil'de -sıfır imtiyaz- dönemine kadar Britanya'nın gerileme dönemimdeki hidroemperyal politikalarına karşı direncin daha düşük olduğunun bir göstergesidir.

1919 yılında gerçekleşen Mısır Devrimi, 1922 yılında Mısır'ın Britanya tarafından tek taraflı bağımsızlığını elde ettiği siyasi bir süreci tetiklemiştir. Britanya açısından Mısır'daki tarım ve su politikaları siyasi açıdan fazla maliyetli olduğundan dolayı 1904 Garstin vizyonu çerçevesinde İngiliz Nil politikalarının Sudan merkezli yürütülmesi ekonomik ve jeopolitik avantajları barındırıyordu. Lancashire pamuk endüstrisinin ihtiyaçlarını karşılamak için Sudan'da geniş sulama ve su depolama alanları ile örüntülü Cezire pamuk üretim alanları oluşturulmuş; bu kapsamda 1926 yılında tamamlanacak Sennar Barajı'nın inşası bitirilmiştir. (Waterbury, 1979, s. 41)

Britanya'nın, Sudan'ı devasa su yapılarıyla donatmasının arka planındaki motivasyon ekonomik çıkarlardı. Londra'nın Nil Vadisi'ndeki yöneticilere etki eden ve su politikaları geliştirmeye zorunlu kılan eğilimler bölge hakkında hidrologlar tarafından hazırlanan yeni raporlar ışığında projeler geliştirmeyi zorunlu kılıyordu. Bu projelerin kısmen başarılı olmasıyla birlikte Bahr-el Cebel ve Bahr-el Zaref gibi Nil'in alt havzalarındaki suyun akış hızının artması tarım alanlarındaki verimi maksimum seviyeye çıkartarak ekonomik kazanımların artmasını tetikleyebiliyordu.

Yapılan alışmalar Beyaz Nil'den daha fazla yararlanmayı getirdiği gibi Mavi Nil'den de bir o kadar su kullanımını İngiliz tarım üretiminin hizmeti için kullanıma elverişli hale getirmiştir. Bu dönemde Kahire-Hartum arasında yaşanan bir diğer gelişme hidropolitik aından önem arz etmektedir. Öyle ki Beyaz Nil taşkınlarnn ıslah edilmesi ve Mısır'da yaz aylarında yapılan tarımın mümkün kılması açısından Nil'in Sudan'daki kısmında yeni bir baraj projesi Britanya ve Mısır'ı ekonomik veya hidro çıkarlar doğrultusunda dirsek teması yapmaya zorlamıştır.

Britanya ve Mısır'ın ortak çıkarlar nedeniyle Nil üzerinde bir baraj inşası üzerine yaptığı müzakereler Mısır'da milliyetçi muhalefeti tekrardan Nil Vadisi'nin Birliği tartışmaları etrafında birleştirmişti. Ayrıca, Sudan'da Mısır'a akan Nil suları üzerinde yapılacak bir yapı Mısır'ın Britanya'nın tekeline girme tehdidi nedeniyle hoşnutsuzluğa neden olmuştu. Mısır Başbakanı İsmail Sıdkı Paşa, Ahrām Gazetesi'nde yayınlanan makalesinde barajın Mısır çıkarları açısından gerekliliğini anlatırken, Mısır'da halihazırdaki yabancı yatırımların Nil suları ile doğrudan bağlantılı olduğu belirterek, Sudan'ın dolayısıyla Britanya yönetimini bu barajı kullanarak Sudan'ı Mısır'a karşı tampon ülke yapmamasını ima etmiştir. 1932 yılında başlayan teknik komisyon çalışmaları bir yıl içinde tamamlanmış, barajın yapımına 1933 yılında başlanmıştır. Yapıldığı bölge nedeniyle Cebel-i Evliya adını alan barajın yapımı karşısında bölgedeki yerel halkın zararlarının karşılanması için Mısır yıllık 750 bin sterlin ödemeyi kabul etmiş, barajın yapımı 1937 yılında tamamlanmıştır. (Tvedt, 2004, s. 154, 155)

Britanya için bütüncüllük arz eden Nil politikalarının sonucunda şu şekilde bir yapının ortaya çıktığı söylenebilir. Nil Nehri'nin yapısı itibariyle çeşitli fraksiyon, kolları, alt havzaları ve kaynakları olmasına rağmen ortaya çıkan sonuç nehrin hem hidrolojik hem de siyasi bir yekn içinde değerlendirilmesini zorunlu hale getirmektedir. Uganda'da inşa edilen bir yapı, Sudan'da yapılan tarım, sulama kanalları ve Etiyopya'da özellik nehrin kaynağı Tana Gölü'ne yapılabilecek herhangi bir baraj veya bent İngilizlerin çıkarlarını zarara uğratabilecek gelişmeleri tetikleyebilirdi. Bu yüzden Nil Nehri sularının söz konusu olduğu diplomatik girişimler ve anlaşmalarla Tana ve Mavi Nil zerine bir tasarruf olmaması yönünde

gerek Avrupalı devletler gerekse 1902 yılındaki örnekten yola çıkılarak bölgedeki hâkim ülkeler ile anlaşmalar yapılmıştır.

Etiyopya doğrudan sömürge yönetimi altına girmese de kısmen ve geçici süreler ile Britanya haricindeki ülkeler tarafından işgal altında olması sebebiyle doğrudan Britanya etkisi altında olmasa da Nil söz konusu olduğunda bu ülkelerin diplomatik baskılarına maruz kalmıştır. Buna verilecek örneklerden ilki İngiliz müteşebbis Mr. Aitken'in Britanya'ya Tana Gölü üzerinde bir baraj yapımı için sunduğu projenin Britanya yönetiminin sert cevabıyla karşılaşmış olmasıdır. Lord Cromer, özel olsun veya olmasın, Britanyalı olsun veya olmasın İngiliz çıkarları ile ters düşen bir projeye müsaade etmeyeceklerini belirtmesi önemli bir göstergedir. Ayrıca, Amerikan menşeli bir şirketin Tana Gölü ve Mavi Nil'de fizibilite çalışması için davet edilmesi ve sonucunda baraj yapımı için Etiyopya yönetimi ile anlaşılması sonrasında (Metaferia, 2009, s. 28) Britanya'nın bunu engelleme çabası bölgedeki hidropolitik dengeleri kavramak açısından önemli hususlardır.

3.2. 1959 Antlaşması ve Mısır'ın Hegemonyasını Pekiştirmesi: Post Kolonyal Perspektif

Modern dönemdeki Nil Nehri hidropolitikinin şekillenmesi ve günümüze kadar sirayet eden sorunların 1950'li yıllarda yaşanan siyasi ve diplomatik olaylar neticesinde geliştiği söylenebilir. Afrika ülkelerinin 1950'li yıllarda bağımsızlık sürecinin hızlanması ilk ve önemli etkenler arasındadır. Bir başka önemli etkenler arasında Britanya'nın bölgedeki nüfuzunu kaybetmesiyle sonuçlanan, dolayısıyla Nil politikalarındaki inisiyatifi yitirmesi yeni hidropolitikinin şekillenmesini hızlandıran bir başka süreci tetiklemiştir. Britanya'nın Nil politikalarını şekillendiren imtiyazı kaybetmesinin nedeni sadece Mısır ve Sudan gibi ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmasıyla doğrudan bağlantılı olsa da ABD ve SSCB gibi ülkelerin bölgede artan siyasi nüfuzları neticesinde Britanya'nın Nil politikaları, 1950'li yılların başlarından itibaren ABD'ye entegre olmasıyla birlikte etkisini yitirmiştir. Kısaca söylemek gerekirse İngilizlerin bölge politikaları ve çıkarları ABD'nin gölgesinde kalmıştır.

1929 yılında yapılan Nil anlaşmasıyla Mısır ve Sudan, Nil kullanımını sistematize ederek su kullanım miktarlarını ve Nil Nehri üzerindeki tasarrufların büyük ölçüde imtiyazını elde eden iki ülke olmuştur. Post kolonyal dönemde de her iki ülke bu imtiyazları sürdürmenin siyasi ve ekonomik zorunluluğunu kavradıkları için 1959 yılında yeni bir anlaşmayla Nil'deki kullanım ve tasarruf miktarlarını revize ederek Nil hidropolitliğini kendi çıkarları doğrultusunda şekillendiren adımı atmışlardır.

1959 yılında yapılan anlaşma gerçekleşmeden önce Mısır ve Sudan özelinde yaşanan siyasi gelişmeler ve bağımsızlık süreçleri Nil hidropolitliğinin şekillenmesindeki önemli etkenleri oluşturmaktadır. Mısır'daki yönetim değişikliğiyle beraber ülkenin yaşadığı siyasi ve ekonomik kırılmalar, Sudan'ın bağımsızlığını elde etmesiyle beraber yaşanan iç ve dış politik dengeler, Süveyş Krizi ve Asvan Barajı'nın inşa edilmesi kararının küresel politika belirleyicilerinin reaksiyonları etrafında yapılanan Nil Nehri'nin merkezde olduğu politik dengeler günümüzdeki sorunların ortaya çıkaran temel etkenlerdir. Mısır bu dengeleri değiştiren gelişmelerin odağında olmakla birlikte hidropolitikanın oluşması sürecinde ana aktör olmuştur.

Mısır'da yaşanan 1919 Devrimi ile beraber Britanya için bu ülke merkezli Nil politikalarını sürdürmek siyasi ve ekonomik bakımdan epey maliyetliydi. 1922 yılında tek taraflı bağımsızlığın sonrasında yaşanan kırılmalar neticesinde 1936 yılında tam bağımsızlığın gerçekleşmesi yolunda önemli bir dönemeç görülen Britanya- Mısır Anlaşmasıyla birlikte ülke kendi kendini yönetme alanını genişletmiş ve buradaki İngiliz Yüksek Komiseri, Britanya Büyükelçisi unvanı almıştır. Bu anlaşma ile birlikte Mısır, Milletler Cemiyeti'ne üye olarak, 1882 yılından itibaren süren işgal son bulmuştur. (Güler, 2011, s. 67)

1922 yılında Britanya'nın Mısır'ın bağımsızlığını deklare etmesiyle beraber ülkede Avrupa tipi anayasacılık girişimleri, siyasi çoğulculuk ve ekonomik gelişmeler liberal politikaların başlamasını beraberinde getirmiştir. (Botman, 1998, s. 285) 1922 deklarasyonu ve 1936 yılında tam bağımsızlığın elde edilmesiyle birlikte

liberal politikalar ve siyasi çoğulculuğun ülkedeki yansımaları sadece siyasi hayatta değil, ekonomik hayatta da gözlemlenmiştir.

Mısır, hızlı endüstrileşme, tarım üretiminin, şehirleşmenin ve şehir nüfusunun artmasıyla birlikte Nil sularına olduğundan daha fazla bağımlı hale gelerek Britanya'nın bu nehirle ilgili bağımsız olarak kendisine ait yol haritası ve tasarruflarını eyleme geçirme fırsatı yakalamıştır. 1929 Britanya Mısır Nota Teatisi, Mısır'ın Nil politikalarını şekillenmesinin ve hidro hegemonyasını pekiştirmesini yolunu açan ilk ayaklardandır. Bu ülkede yaşanan liberal dönüşümün siyasi alanı etkilemesi ise Nil Nehri'nin gelecekteki hidropolitiğine etkileri bakımından önemli sonuçları doğurmuştur.

Siyasi alanda partilerin daha çok yer edinmesinin önünü açan bu süreç Mısır'da milliyetçi akımın ülke yönetimi üzerindeki baskıyı arttırdığı gibi ordunun da siyasi sürece dahil olduğu bir süreci başlatmıştır. Bunun en önemli belirtisi, 1948 yılında yaşanan Arap-İsrail Savaşı ve akabindeki süreç ordunun daha etkili bir aktör olduğu bir süreci başlattığı gibi savaşta Mısır ve müttefiklerine karşı uygulanan silah ambargosunun Mısır'ı sürüklediği yeni siyasi ortam Nil hidropolitiğini dolaylı da olsa etkilemesidir. (Waterbury, 1979, s. 104)

1952 yılında Mısır'da yaşanan askeri darbe ve ardından oluşan siyasi ortam gelecek 60 yıl içerisindeki Nil hidropolitiğini şekillendiren bir dönemin başlangıcı olmuştur. Yeni yönetimin Nil politikaları, ülkenin uluslararası ilişkilerindeki yön değiştirmeye sebebiyet veren etkenler, küresel ve bölgesel aktörlerin reaksiyonlarının bütünü Nil yeni hidropolitiğindeki değişimlerin temelini oluşturmuştur. 1952 yılında yaşanan askeri darbenin ardından 1954 yılında Mısır'daki gücünü pekiştiren Cemal Abdünnasır'ın ülkede başlattığı millileştirme adımları çerçevesinde; Süveyş'in millileştirilmesi, 1948 yılında ortaya çıkan silah ambargosu nedeniyle SSCB'ye yaklaşması ve Nil vizyonu çerçevesinde Mısır siyasi ve ekonomi çıkarlarını karşılayacak yeni projelerin yapımı ve nehrin kontrolünü sağlayacak adımların atılmasını beraberinde getirmiştir.

1959 Nil rejimine giden yolun kapılarını açan yegâne gelişme Nasır'ın Mısır'daki Nil taşkınlarını engelleyecek, sanayi ve şehirleşmenin sonucu olarak artan enerji ihtiyacını karşılayacak ve tarım üretimi için sulamayı mümkün kılacak devasa bir baraj yapma fikridir. Bu adım Nil'deki tüm hidropolitik dengeleri Mısır lehine değişmesine vesile olacak gelişmelerin işaret fişeği kabul edilmektedir. Asvan Barajı'nın yapım fikri 1940'lı yıllarda Mısır monarşisi adına Nil Vadisi'nde yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır.

Mısırlı mühendis Adrian Daninos ve İtalyan ortağı Luigi Gallioli tarafından Mısır makamlarına iletilen proje Kral Faruk'un ve Mısır Kamu İşleri Bakanlığı tarafından reddedilmiştir. Projenin kabul edilmeme gerekçesi Asvan Barajı'nın yapımı ile birlikte ortaya çıkan buharlaşmanın Nil sularından kullanımı azaltacaktı ve Mısır'ın aleyhine gerçekleşecek hidrolojik gelişmeleri tetikleyeceği belirtiliyordu. Tüm bu gelişmelere rağmen Mısır'da 1952'deki siyasi değişimin neticesinde Asvan Barajı'nın yeniden yapımı gündeme alınarak Sudan hükümetine baraj yapımı konusunda 1929 Anlaşması gereği bilgilendirme yapılmıştır. (Collins, 2000, s. 256)

Mısır'ın bu aceleci tutumunun nedeni hiç şüphesiz Nil politikalarında söz sahibi olma motivasyonu vardır. Bir o kadar önemli nedeni de suya olan ihtiyaçtır. Öyle ki, yeni yönetim dışa bağımlılığın sonuçlarını İsrail'le yapılan savaşta fazlasıyla tecrübe etmişti. Sanayi üretiminin geliştirilmesi ve dışa bağımlılığın azaltılmasında Nil sularının payı oldukça önemliydi. İlk iki madde kadar önemli olmasa da yeni Mısır yönetimi yapılacak devasa bir proje ile Mısır kamuoyu nezdinde iktidarın meşrulaşmasını öngörüyordu. Fakat, Asvan projesinin önünde politik ve ekonomik bariyerler vardı. Baraj için ekonomik kaynaklar yetersizdi, bu yüzden fon bulunması elzemdi. Ayrıca, Britanya Sudan'daki etkisini yitirmiş olsa da halen devam eden bir koloni yönetimi bulunuyordu.

Asvan Barajı'ndaki yapım ısrarının Sudan'daki yansımaları üç dönemde incelenebilir. İlk dönemde buradaki reaksiyonları Britanya'nın Nil vizyonu çerçevesindedir. Buradaki İngiliz yetkililer barajın yapım olasılığında bu ülkenin Nil'deki haklarının sona ereceğini argümanını Sudanlı yöneticilere inandırmayı

başarmıştı. Britanya için Asvan'ın yapımı sadece Sudan'daki perspektiften değil halen devam eden Nil projeleri nedeniyle Uganda, Kenya ve Tanganika'daki çıkarlar ile örtüşmüyordu. (Tvedt, 2004, s. 266)

Bu dönemin bir diğer temel dinamiği 1929 Anlaşması üzerinden yaşanan tartışmalardır. Sudan 1954 yılında başlayan müzakerelerde Asvan Barajı'nın yapımına karşı kendi sınırları içinde yapılacak Roseiris Barajı'nın yapımı teklif etmesi görüşmelerin tıkanması ile sonuçlanmıştır. Mısır'ın 1929 Anlaşması'nı örnek göstererek, Nil üzerindeki sulama kanalı ve baraj yapımından kendi haklarını gözetken, onay veya veto yetkisi veren maddeye karşılık, Sudan'ın 1929 Anlaşması'nın hükümsüz olduğunu açıklaması Nil'deki tansiyonu yükseltmiştir. (Hultin, 1995)

Sudan ve Mısır arasındaki Nil müzakerelerinin ikinci döneminde ise Sudan'ın bağımsızlığını elde ettiği 1956 ile 1958 yılları arasındaki müzakerelerin gölgesinde geçmiştir. Hartum 1956 yılında bağımsızlığını ilan edince Asvan Barajı özelindeki Nil sorunu başka bir boyut kazanmıştır. Roseiris Barajı'nın yapımını şart koştuğu Asvan müzakerelerinde yeni bir teklif ile Nil'deki kolonyal dönemde oluşan hidropolitik dengelerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini bunun da 1929 Anlaşması'nın revize edilmesiyle mümkün olacağını belirtmesi tartışmaların karakteristiğini başka bir boyuta taşımıştır. (Abdalla, 2006, s. 331, 332)

1958 yılına gelindiğinde Mısır ve Sudan arasındaki Nil sorunu henüz çözüme kavuşmamıştı. Her iki tarafın taviz vermekten uzak durduğu müzakereler, çıkarların çatışması sebebiyle ilerleyemiyordu. Sudan, 1929 Anlaşması'nın üzerinden 30 yıla yakın bir süre geçtiğinden ötürü yaşanan demografik, ekonomik ve coğrafi değişim sebepleri öne sürerek Nil üzerinde hem daha çok kullanım hakkı elde etme niyetindeydi hem de ülkenin ekonomik kalkınması çerçevesinde yeni baraj ve sulama kanalları ile Cezire tarım alanını genişletmeyi amaçlıyordu. Bağımsızlığın elde edilmesiyle beraber ortaya çıkan coğrafi bütünlükte Nil'in mavi ve beyaz kolunun büyük bölümü Sudan toprakları içinde kalıyordu. Ayrıca 1929 Anlaşması'ndan sonra 5,5 milyonluk nüfus 30 yılda ikiye katlanarak 10 milyonu aşmıştı. (Taha, 2010, s.

188) Tüm bu verilere karşın Sudan'ın Mısır'dan elde ettiği tek imtiyaz Sennar Barajı'nın seviyesinin 1 metre yükseltilmesi olmuştur.

17 Ekim 1958 yılında Sudan'da yaşanan askeri darbe, Nil'deki kuzey komşusuyla anlaşmazlığını sonlandıracak ve hidropolitiği iki ülkenin maksimum şekilde lehine döndürecek yeni bir dönemin başladığının ilanı olmuştur. General İbrahim Abbud liderliğinde gerçekleşen darbe, Abdullah Halil yönetimine son vererek, Kahire'ye karşı daha yumuşak politikaların izlendiği bir süreci başlatmıştır. General Abbud, darbe sonrasında yaptığı radyo konuşmasında ülkenin tüm ekonomik ve siyasi problemlerini çözeceğinin sözünü vererek Mısır ile yaşanan Nil sorununun kısa süre içinde nihayete ereceğinin sinyalini vermiştir. (Abdalla, 2006, s. 335, 336)

1959 yılında yeniden başlayan görüşmeler neticesinde Mısır ve Sudan Nil sorunu üzerinde mutabakata vararak Nil hidropolitiğini kendi lehleri çerçevesinde değiştiren son metne imza atmış oldular. “Nil sularının tam kullanımı” ismini alan anlaşma ile birlikte Mısır'ın Asvan Yüksek Barajı'nın yapımı karşısında, Sudan Roseiris Barajı'nın yapımı için fikir birliğine varmıştır. Anlaşmanın en dikkat çekici maddelerinden biri iki ülkenin su kullanım miktarlarını arttırdığı bölümdür. Buna göre Mısır kullanım miktarını 55 milyar metreküpe; Sudan ise 18, 5 milyar metreküpe çıkarmıştır. Ayrıca Mısır, Nasır Gölü'nün Sudan'a doğru genişlemesi neticesinde oluşacak zararı karşılamak için Sudan'a 15 milyon Mısır poundu ödemeyi kabul etmiştir. 1960 yılında ise iki ülke 1959 Anlaşması'nı gözlemleneceği, Nil üzerindeki tasarrufların ele alınacağı ve iş birliğinin gelişmesini sağlayacak bir komite kurulmasını kararlaştırarak kazanımların ve hidropolitiğin kurumsallaştırılmasını sağlamıştır. (Swain, 1999, s. 679)

1959 Nil Nehri hidropolitiğini belirleyen, Mısır ve Sudan arasındaki anlaşmanın yapılmasına rağmen Kahire'nin önünde duran bir başka engel baraj için maddi kaynak bulmaktır. Bu sebeple Sudan ile anlaşarak “Nil'in millileştirilmesi” yolunda önemli bir adım atmış, daha sonraki yıllarda keskinleşecek Mısır'ın milli güvenlik meselelerinin başlıca konularından birinde çözüme ulaşılmıştır. Fakat, Nil üzerinde tasarrufta bulunulmasını engelleyecek herhangi bir girişim Mısır'ın

ekonomik kalkınmada elini zayıflatacağı gibi, yeni yönetimin itibar kaybetmesine ve yönetimi meşrulaştırmasına engel teşkil edecekti. Asvan Yüksek Barajı'nın 1950'lilerin ilk yıllarında yapımı için Dünya Bankası ile görüşmeler yapıyordu. Dünya Bankası henüz Süveyş Krizi'nin çıkmadığı bir ortamda baraj için kredi sağlanmasına olumlu bakıyordu. (Waterbury, 1979, s. 106) Fakat müteakip aylarda ortaya çıkan Mısır-İsrail gerginliği ve Süveyş Krizi, Nil'deki siyasi ve ekonomik dengeleri hidropolitik ve Süveyş bağlamına oturtulmasını zorunlu kılan gelişmelerin yaşanmasını beraberinde getirdi. Banka, Asvan Yüksek Barajı'nın fonlanması konusundaki tavrı, Amerikan pamuk lobisinin ABD hükümetine baskılarını arttırmıştı. Britanya'da Nil'deki çıkarları doğrultusunda ABD'yi fonlama konusunu gözden geçirilmesini tavsiye ediyordu. Mısır-İsrail gerginliği sebebiyle ABD'deki İsrail lobisi de baraj için kredi verilmesi hususuna son derece negatif yaklaşmıştır. Tüm bu gelişmeler ışığında 1956 yılının haziran ayında ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Mısır'ın Washington Büyükelçisi'ne ABD hükümetinin Asvan Yüksek Barajı'nın yapımı için verilecek kredinin iptal edildiğini ilettili. (Tvedt, 2004, s. 189)

ABD'nin baraj için fon sağlanmayacağını ilan etmesinin üzerinden çok geçmeden Britanya'da aynı doğrultuda bir açıklama yaparak baraj için verilecek kredide Birleşik Krallığın fon sağlamayacağını açıkladı. ABD Dışişleri Bakanı Dulles yaptığı açıklamada, baraj için fon sağlamaları halinde Mısır ekonomisinin bu yükü kaldıramayacağını dolayısıyla Mısır halkının nefretini kazanmak istemediklerini belirtti. Nasır, bunun sadece basit bir çekilme olmadığını, Mısır rejimini ve halkının refahını hedef alan bir eylem olduğunu belirterek, müteakip yıllarda alacaklarını kararların da sinyali vermiş oldu. (Waterbury, 1979, s. 107)

ABD ve Britanya'nın Asvan Yüksek Barajı'nın fonlanmasından çekilmesinin birincil nedeni pamuk üreticilerinin baskıları, İsrail'in lobi faaliyetleri ve Britanya'nın halihazırdaki Nil politikalarının zedelenmesi arka plandaki nedenler olsa da dillendirilen ana neden Mısır ekonomisinin baraj yapımı için kredilendirilmesinin ülke ekonomisini ağır bir yükün altına sokacağıydı. Fakat rakamlar ABD ve Britanya'nın iddia ettiğinin tam aksiydi. Öyle ki, Mısır ekonomisi

Kasım 1955'ten itibaren artı değerleri gösteriyor, büyüme rakamları ekonominin geliştiğini kanıtlıyordu. Ayrıca öne sürülen bir başka sebep Nil'deki kıyıdaş sorunuydu. Washington ve Londra Nil Nehri'nde tüm kıyıdaşları kapsayan bir mutabakatın olmaması, su paylaşımının adil şekilde yapılmaması projenin desteklenmesi durumundan ilerleyen yıllarda yeni sorunları ortaya çıkarabilirdi. (Tvedt, 2004, s. 191)

Bu gelişmeler Cemal Abdunnasır'ın Nil politikası bağlamında yeni adımlar atmasını gerektirmiştir. İlk önemli adım SSCB'ye yakınlaşma politikasıdır. 1955 yılında İsrail'in Gazze'deki Mısır askerlerine Filistin'deki direnişçilere silahlandırma gerekçesiyle saldırı emri vermesi Mısır ve İsrail arasındaki gerginliği tırmandırmış, ABD ve Britanya Mısır'a karşı silah ambargosu uygulamaya karar vermiştir. Mısır, bu tarihten itibaren SSCB'ye yakın politikalar güderek o dönem ki adıyla Çekoslovakya üzerinden SSCB'den 80 milyon dolar değerinde silah satın almıştır. İki ülke arasındaki yakınlaşan ilişkiler ile birlikte, SSCB'nin ve Mısır'ın çıkarların örtüştüğü yegâne mesele Asvan Barajı'nın kredilendirmesi olmuştur.

Kahire'deki Sovyet Büyükelçisi, Mısır makamlarına barajın fonlanmasıyla ilgilendiklerini açıklaması, ABD ve Britanya'nın SSCB'nin önünü alarak baraj projesine kredilendirme kararı almasıyla birlikte rafa kaldırılmış bir teklif kalmasını sağlamıştır. Fakat, ABD ve Britanya'nın kredilendirmeden çekilme kararı ile birlikte halihazırda yakınlaşan ilişkiler başka bir boyuta taşınmıştır. SSCB Genel Sekreteri Kruşçev'in 1958 yılında yaptığı açıklamayla Asvan Yüksek Barajı içi 100 milyon dolar kredi sağlayabileceklerini açıklaması, Mısır'ı Nil politikalarında ve ekonomik kalkınmada Batı ülkelerine bağımlılık duymadan karar alınabileceğinin çok net bir mesajıydı. (Rubinstein, 2016, s. 207)

Bu salt bir ekonomik yardım değildir. Cemal Abdunnasır'ın Asvan Barajı'nın yapımı için tırmandırdığı Süveyş Krizi'nden de ABD'nin geri adım atmasıyla sonuçlanan süreç neticesinde hem politik hem de ekonomik bir zaferle çıkması ve SSCB ile müttefiklik ilişkilerine girmesi sadece bölge dengelerini değiştirmemiş,

Batı politikalarının başarısızlığı (Brown, 1984, s. 202) ile birlikte Mısır'ın Nil Nehri'ndeki hidro hegemonyasını pekiştirmiştir.

Asvan Barajı çerçevesinde bölgesel ve küresel bariyerleri aşan Mısır, 1960 yılında başladığı baraj inşaatı 1964 yılında baraj yapımının ilk evresinin bitişini ve baraj yatağının su ile doldurulması törenini SSCB Genel Sekreteri ile yaparken sadece Batı'ya siyasi bir mesaj vermiyor, Nil'in Mısır milli güvenliğinin birincil maddelerinden biri olduğunun altını çiziyordu. Asvan Yüksek Barajı'nın tamamlanması ile Mısır;

- *Ekilebilir tarım arazilerinin toplam genişliğini 1,2 milyon feddana¹¹ çıkarmayı*
- *800 bin feddanlık tarım arazisini sulamayı*
- *Yaz mevsimindeki çeltik üretim alanını bir milyon feddana çıkarmayı*
- *Nil taşkınlarına karşı tarım ve yerleşim alanlarını korumayı*
- *Ülke sanayisinin ihtiyacı doğrultusunda yılda 10 milyar kilovat elektrik üretmeyi*
- *Eski Asvan Barajı'nın ekonomiye katkısını artırmayı hedeflemekteydi. (Waterbury, 1979, s. 118)*

3.3. Etiyopya'nın Nil Politikası ve İtirazları

Nil Nehri üzerinde yapılan gerek kolonyal dönem anlaşmaları gerekse post kolonyal dönem sonrasında 1959 Mısır-Sudan Anlaşması ile oluşan hidropolitik dengelerde Etiyopya'nın su kullanım hakları görmezden gelinmiş, Nil politikalarında ve kullanım hakkı hususunda Etiyopya'nın hakları görmezden gelinmiştir. Bu ülke Nil'deki konumu itibarıyla her iki dönemde de kendini muhatap almayan, siyasi ve ekonomik çıkarları ile örtüşmeyen metinlere itirazını günümüze kadar gelen tartışmaların ışığında özellikle GERD projesinin ortaya çıktığı siyasi ortamda bu itirazları sürdürmeye devam etmektedir.

¹¹ Feddan, özellikle Arap ülkelerinde kullanılan büyüklük miktarı değişkenlik gösteren bir alan ölçü birimidir. Eski feddan 5883,5 m², yeni feddan ise 4200,8 m²'dir. (Komisyon, <http://www.lugatim.com/>, 2020)

Etiyopya Nil Nehri'nin ana kaynaklarını sınırlarında barındırması nedeniyle Afrika'nın "Su Kulesi" şeklinde adlandırılmıştır. Nil Nehri'ne yaptığı su katkısı sebebiyle Mavi Nil (Abbay), Sobat (Boro/Akobo) ve Atbara (Tekeze) kolları Nil'in kaynaklığı bakımından ana yüklenici konumundadırlar. Öyle ki, günümüzde Nehrin Mısır'ın Asvan Yüksek Barajı'na kadar akan yüzde 86'lık kısmına Etiyopya'nın sınırları içindeki bölümünün kaynaklık ettiği bilinmektedir. (Arsano, 2007, s. 28)

Toplam yerüstü su kapasitesinin yıllık 123 milyar metreküp olduğu göz önüne alındığında Etiyopya'nın 2, 58 milyon hektar arazisinin tarım sulama potansiyeline sahip olduğu ve tarıma dayalı ekonomiye bağımlı olduğu düşünülürse, Afrika kıtasının tarım üretimi bakımından önde gelen ekonomisi olması kaçınılmazdır. Ekonomisinin tarım, hizmet ve kısmen sanayi üretimi ile büyüme ivmesi içine girmesi ayrıca ülkenin demografik yapısındaki hızlı değişim su politikalarını ülkenin ve yöneticilerin ana gündemlerine almasına sebebiyet vermektedir.

Tüm bu verilere ve ülkenin karşılaştığı gerçeklere rağmen Nil Nehri'nin kolonyal ve post kolonyal dönemde kendi siyasi iradesi dışında oluşan, politik müdahalede bulunamadığı hidropolitik gelişmeler karşısında siyaset üretmeye çalışsa da Etiyopya GERD projesinin gündeme geldiği tarihten önce su politik bakımından pasif konumda kalmıştır. Bunda hiç şüphe yok ki bölgenin yaşadığı kolonyalizm tecrübesinin ve Mısır'ın havzada hegemon konuma getiren sürecin ve ülkenin içinde bulunduğu siyasi atmosfer etkili olmuştur.

Afrika'nın paylaşımını takip eden kolonyalizm evresinde Britanya'nın Mısır, Sudan, Uganda, Kenya ve Tanganika'da belirli dönemler arasında siyasi ve kurumsal çerçevede konuşlanması, İtalya'nın Afrika Boynuzu ve günümüzde Eritre'ye tekabül eden bölgedeki varlığı, Fransa'nın Nil Havzası'nın komşusu Ekvatorial Afrika'daki ve Cibuti'deki sömürge yönetimleri, Belçika'nın Kongo'daki tasarrufları ile çevrelenen Etiyopya, kolonyal yönetimlerin kendi proje ve Nil vizyonları çerçevesinde imzaladıkları anlaşmalar neticesinde Nil'deki tarihsel, coğrafi ve hidrolojik haklarını tam anlamıyla kabul ettirememiştir. Bu durum Etiyopya'nın

kolonyal Nil angajmanını post kolonyal döneme taşımasına, sebebiyet verdiği gibi hak taleplerinin ötelenmesine neden olmuştur.

Kolonyal dönemde yapılan Nil anlaşmalarında 1902 yılındaki mutabakat haricinde Etiyopya'nın taraf kabul edilmemesi ve haklarının tanınması, gerek kolonyal güçlerin kendi aralarında protektora yönetimleri adına yaptığı anlaşmalar gerekse Mısır ve Sudan'ın 1959 yılındaki anlaşması Etiyopya tarafından kabul edilmemesini ortaya çıkarmıştır. Nil Nehri üzerinde yapılan anlaşmaların su kullanımını ne Nil sularında doğrudan veya dolaylı biçimde tasarruf hakkı tanıyan anlaşmaları üçe ayırmak mümkündür. Bu ayrımın ilki 1891 Britanya-İtalya arasındaki protokol, 1906 Britanya-Belçika, 1925 Britanya-İtalya, 1934 Britanya Belçika anlaşmalarıdır.

Tüm bu anlaşmaların temel özelliği bölgesel yönetimleri muhatap almaması ve kolonyal devletlerin kendi aralarında yaptığı anlaşmalar olmasıdır. İkinci ayrım ise 1902 Britanya, Etiyopya ve 1929 yılındaki Britanya-Mısır arasındaki anlaşmalarda vuku bulmuştur. Son ayrım ise 1959 Mısır ve Sudan arasındaki Nil paylaşım anlaşması gelmektedir. Bu son dönemin temel karakteristiği Nil üzerinde yapılan anlaşmanın bağımsız devletler tarafından kolonyal güçlerin müdahil olmadığı bir ortamda yapılmış olmasıdır. (Arsano, 2007, s. 94)

1902 Britanya ve Etiyopya anlaşması Nil üzerinde Etiyopya'nın da müdahil olduğu tek metin olma özelliği taşımaktadır. Etiyopya Kralı 2. Menelik ile Britanya arasında yapılan anlaşma gereği, Etiyopya Nil Nehri üzerinde suyun akışını durduracak veya akamete uğratacak herhangi bir çalışma yapılmaması yönünde zorunluluk altına girmiştir. Bu anlaşma sonuçları ve ardından yaşanan politik değişkenlikler sebebiyle Nil suları konusunda yapılan en tartışmalı anlaşma olması nedeniyle öne çıkmaktadır. 1902 anlaşma metninde Etiyopya'nın, Britanya ile Sudan'daki yönetim vesilesiyle yaptığı anlaşma gereği Mısır'daki koloni yönetimini bağlayan veya anlaşmaya taraf kılan bir madde olmaması dikkat çekicidir. Ayrıca bu anlaşmanın bir zorunluluğu mu yoksa bir tavsiyeyi mi içerdiği anlaşma metninin Amharca'dan İngilizce'ye tercüme edilmesi sonrasında daha iyi kavranabilir.

İngilizce metinde zorunluluk içeren maddenin aksine Amharca metinde bir tavsiyeyi içermesi metnin bağlamının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. (Ashebir, 2009, s. 34) 1902

Nil anlaşmasının Nil suları özelinde Etiyopya'yı yasal veya kurumsal bir yaptırımı olmadığı anlaşılmaktadır. Etiyopya'nın, Mısır ve Sudan yönetimleri adına Britanya'nın imzaladığı anlaşmaya bakış açısı temelde iki maddeye ayrılmaktadır. İlk itiraz, Etiyopya'nın Britanya'nın kolonisi olmadığı veya ülkenin herhangi bir bölgesinde Britanya'nın işgali altında olmaması yasal bakımdan bu anlaşmaya uymasını zorunlu kılmamaktadır. Etiyopya'nın bu anlaşmaya itirazına sebebiyet veren bir diğer iddiası Britanya veya Mısır'ın bu metne imza atarken kendisine resmi bir başvuru, bildirimini iletilmediği yönünde gerçekleşmiştir.

Dolayısıyla 1929 anlaşmasının Etiyopya'ya danışılmadan imzalanması bu anlaşmanın ülke tarafından yasal kabul edilmemesini ortaya çıkarmaktadır. Nil Nehri üzerinde su paylaşımını belirleyen Mısır ve Sudan arasındaki anlaşmaya da Etiyopya'nın tavrı 1929 anlaşmasının benzer özellikler taşımaktadır. 1929 anlaşması gibi 1959 anlaşması da Etiyopya tarafından kabul edilmemektedir. Hatta bu anlaşmalarda herhangi bir yetkili tarafından temsil edilmemesi, anlaşma metninde imzacı taraflar arasında olmaması ve anlaşmanın üçüncü tarafların rızası ve haklarının gözetilmemesi temel itirazlar arasındadır. (Arsano, 2007, s. 100, 101, 102)

Etiyopya'nın Nil politikalarının kurumsallaşmasındaki en temel özellik anayasa yapım süreçlerinde suya, dolayısıyla Nil Nehri ve Tana Gölü'ne yapılan atıflar gelmektedir. 1931 yılından sonra yapılan üç anayasa metninde de Nil Nehri dolaylı şekilde Etiyopya halkının hizmetine sunulacak su kaynakları arasında telakki edilmektedir. Bunlar sırasıyla 1955, 1987 ve 1993 anayasalarıdır. Her üç anayasa metninin de temel prensibi su kaynaklarının kamu yararını gözeterek şekilde yapılmasını teminat altına almaktadır. (Arsano, 2010, s. 164) Etiyopya'nın hızla artan nüfusu, tarım ve sanayi politikaları bağlamında su kaynaklarına ihtiyacı arttırmaktadır.

ÜLKE	2010	2020	2030	2040	2050
Etiyopya	87	112	138	164	188
Mısır	78	91	102	113	122
Sudan	35	44	55	66	82

Tablo 6. Mısır, Sudan ve Etiyopya'nın tahmini nüfus artışları. Kaynak: (United Nations, 2012)

3.4. Nyerere Doktrini Çerçevesinde Nil'e Kıyıdaş Ülkelerin Reaksiyonları: Tanzanya Örneği

1960'lı yıllarda Nil Havzası'ndaki ülkelerin geri kalanının bağımsızlıklarını elde etmeleri hidropolitik dengelerde radikal bir değişikliğe sebep olmasa da Nil'in kıyıdaş ülkelerinin siyasi pozisyonları ve reaksiyonları su paylaşımı konusundaki kolonyal ve post kolonyal anlaşmaların oluşturduğu tek taraflı siyasi durumun sürdürülememesine sebebiyet vermiştir. 1960 yılında Tanganika'nın ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nin, 1962 yılında Uganda, Burundi ve Ruanda'nın, 1963 yılında Kenya'nın bağımsızlıklarını kazanmasıyla birlikte kolonyal dönemde imzalanan 1929 anlaşması bunun devamı niteliğindeki 1959 anlaşmalarına itirazlar havza ülkeleri tarafından dile getirilmiş, Nil'deki katkıları ve Havza'daki coğrafi pozisyonları sınırlı olsun veya olmasın Nil sularının paylaşım sorununun iki ülke arasındaki mutabakat ile sınırlı olamayacağını göstermiştir. Bu durumun en açık örneklerinden birisi 1960 yılındaki bağımsızlık süreci sonrasında Tanganika veya 1964 yılında Zanzibar ile birleşerek oluşan Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti'nde yaşanmıştır. Bu ülkenin ilk Cumhurbaşkanı Julius Nyerere, "Nyerere Doktrini" olarak kayıtlara geçen açıklamasıyla Nil suları hususunda kolonyal dönemde yapılan 1929 anlaşmasının post kolonyal dönemi bağlamadığını açıklamıştır. Bu doktrinin yansımaları dolaylı veya doğrudan diğer Mısır ve Sudan haricindeki kıyıdaşların Nil politikalarına etki eden, 1959 ile oluşan Nil paylaşım rejimi sonrasındaki en etkili muhalif çıkış olmuştur.

Tanzanya'nın Nil Havzası'ndaki coğrafi konumu ve Nil Nehri'ndeki pozisyonu oldukça sınırlıdır. Ülkenin Nil Havzası'ndaki sınırlı ve küçük pozisyonunun kaynağı Viktorya Gölü'nün güneyinde yer almasından kaynaklanmaktadır. Her ne kadar Tanzanya'nın Nil'deki konumu küçük bir parçaya tekabül etse de Viktorya Gölü'nün yüzde 49'luk bölümünün ülke sınırları içinde kalması Nil'deki konumunu güçlendirdiği gibi en ufak bir su kaynağının bile bu ülkeler için hayati durumda olması, Nil Havzası'nda söz sahibi olmalarını elzem kılmaktadır. Viktorya, Tanganika ve Malavi göllerini sınırları içinde barındıran Tanzanya topraklarının yüzde 7'lik kısmı bu göllerin kapladığı alanlardan oluşmaktadır. Ayrıca Viktorya Gölü'nü besleyen Meri, Simuyu, Mara ve Kagera nehirleri Tanzanya'nın sınırlarından geçmektedir. (Ngowi, 2010, s. 58, 59)

1961 yılındaki Nyerere Doktrinini ortaya çıkaran temel dinamikler arasında Uganda ve Kenya gibi Havza ülkelerinde devam eden kolonyal yönetimlerin Nil politikalarının tesiri vardır. Öyle ki Owen Barajı ve hidroelektrik santralinin yapımının bitmesi ile beraber Nil'in ve Viktorya Gölü'nün enerji üretmedeki kapasitesinin oldukça fazla olduğu anlaşılmış; bölgede yeni projelerin yapımı için fizibilite çalışmalarının yapımı öngörülmüştür. Tanzanya'nın 1961 yılında bağımsızlığını elde etmesi ve Julius Nyerere'nin etkili bir siyasi figür olmasıyla birlikte Nil Havzası'ndaki kolonyal hidropolitik emellerin önüne set çeken açıklaması ile birlikte bu projelerin bağımsızlığını kazanan ülkelere rağmen yapılamayacağını ve Nil'in kıyıdaş ülkelerinin haklarının görmezden gelinemeyeceği anlaşılmıştır. Nyerere'nin Nil doktrini şu temel dayanmaktadır. Nil Havzası'ndaki eski kolonyal ülkeler bağımsızlıklarını kazanmadan önce yapılan anlaşmaların oluşmasında söz sahibi olmadıkları için bu sömürge sonrası dönemde bu anlaşmaların halefi konumuna gelemeyeceklerdi. Bu çerçevede Tanganika hükümeti hemen bir yıl sonra Britanya, Mısır ve Sudan hükümetlerini 1929 Nil Anlaşmasının geçersiz olduğunu ve bu anlaşmanın Tanganyika'yı bağlamadığı açıklamıştır. (Yohannes, 2009, s. 102)

Nyerere Doktrini'nin Nil Havzası'ndaki ilk yansımalarından biri Ekvatorial Nil Projesi'nin yasal bağlamda çökmesini beraberinde getirmiştir. (Allen & Howell,

1994, s. 102) İkinci en önemli yönü ise bağımsızlıklarını elde eden ülkelerin Nyerere'ye atıf yaparak veya yapmayarak Nil'de kendi iradeleri dışında oluşan hidropolitiğe itiraz etmeleridir. Bunun ilk örneklerinden biri Kenya'dır. Bu ülke bağımsızlığını elde ettiği tarihten sonra direkt şekilde Nyerere Doktrini'ne atıf yapmasa da Nil'deki kolonyal anlaşmaları tanımadığını açıklamıştır. Bir başka önemli tarafı ise Mısır ve Sudan'ın 1959 anlaşması sonrasındaki tavırlarında yumuşamaya giderek tüm havza ülkelerinin bir araya geldiği Nil Nehri'nin ve havzasının sorunlarına çözüm bulmak ve iş birliğini geliştirme amaçlı kurulan uluslararası kuruluşların tesis edilmesindeki rolüdür. Undugu, TECCONILE ve NBI gibi kuruluşların kurulmasında bu doktrinin etkili olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Afrika kıtasının tarihi seyri içinde ve günümüzde karşılaştığı hemen hemen tüm problemlerin kökenine indiğimizde kolonyal dönemin kıta üzerinde bıraktığı mirasla karşılaşmak mümkündür. Sınır anlaşmazlıkları, iç savaş ve çatışmalar, ekonomik ve sosyal kırılmalar kolonyal dönemde izlenen sistematik sömürge politikalarının bir sonucu ve günümüze sirayet eden yansımaları şeklinde telakki edilebilir. Sınır aşan su anlaşmazlıkları, su paylaşımı ve sınır oluşturan sular üzerindeki tartışmalar bu yansımaların sadece bir cephesidir. Nil Nehri üzerindeki su paylaşım sorunu da bu çerçevede halen tartışılan ve gündemdeki sıcaklığını koruyan bir konu olması nedeniyle Afrika kıtasının öncelikli tartışmalı meseleleri arasında sayılmaktadır. Nil Nehri'ndeki su paylaşımı ve ülkelerin günümüzdeki pozisyonları düşünüldükçe akla gelen ilk soru, su savaşının çıkıp çıkmayacağıdır. Bu sorunun ciddiyetinin görmezden gelinemeyeceğini belirterek bu kapsamda asıl sorulması gereken sorunun Nil Nehri suları için Mısır, Sudan, Etiyopya veya diğer havza ülkelerinin savaşı göze alıp alamayacağıdır? Nil Nehri suları veya herhangi bir su kaynağında tarafların anlaşmazlığı söz konusu olduğunda su savaşı tezinin çokça dillendirilmesi bu yönden bir paradoksu da içermektedir. Öyle ki savaş söylemi ve su savaşı riskinin hem taraf ülkeler hem de BM gibi önemli kurumların üst düzey yetkilileri tarafından ifade edilmesinin aksine hidrodiplomasinin ülkeler ve kurumlar aracılığı ile işletilmesi, askeri güç söyleminin hidropolitik dengelerde bir balans ayarı niyeti ve ülkelerin su kullanım haklarındaki kararlılığını gösterme dışında bir işlevi

olmadığını göstermektedir. Tarihi kaynaklara bakıldığında su kaynağı için yapılan savaşın çok eski bir tarihte yaşandığı aksine modern dönemde bu nedenle bir savaşın olmadığı göz önünde tutulmalıdır.

1958 yılında Mısır ve Sudan arasındaki Nil anlaşmazlığı devam ederken, Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdunnasır'ın, Sudan sınırına askeri yığınak yapması post kolonyal dönemde Nil Nehri üzerindeki ilk tansiyonlar arasındaydı. Fakat diplomatik çabalar 1959 yılında yapılan anlaşma neticesinde günümüz hidropolitiğini şekillendirmesi ve Nil sularının kullanımında Mısır ve Sudan'a geniş imtiyazlar sunduğu unutulmamalıdır. Nil suları için savaş söylemi ve askeri tehdit ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. 1978 yılında Mısır ile İsrail arasında imzalanan Camp David anlaşması sonrasında Enver Sedat'ın, bundan sonra Mısır'ın sadece su için savaşa girebileceğini açıklamasını, Hüsnü Mübarek, Muhammed Mursi ve Abdülfettah Sisi'nin de sürdürmesi Mısır'ın 1929 ve 1959 anlaşmaları ile edindiği su miktarını korumak için kararlılığını göstermekten başka bir anlam içermemektedir. Bunun en önemli örneği, savaş söylemleri ile aynı zamanda hidrodiplomasi'nin de işlevsellik kazanmasıdır. Bir başka en açık örneği 1999 yılında kurulan Nil Havzası Girişimi'dir. Tüm savaş söylemlerine karşın bu kurumun işlevsellik kazanması ve havza ülkeleri arasındaki iş birliğini gelişimini dönem dönem kısıtlı olsa da olumlu gelişmeler arasındadır.

Nil Nehri özelinde su savaşı tezinden ziyade sorulacak daha önemli sorular vardır. En önemli sorular arasında bu nehirde bundan sonra ne olacağıdır? 1929 ve 1959 anlaşmaları çerçevesinde ortaya çıkan hidropolitik statüko devam edecek mi? Mısır, hidrohegemon konumunu sürdürebilecek mi? Nil üzerindeki güç asimetrisi halen Mısır lehine mi? Çin'in Nil Havzası'ndaki yatırımları hidropolitik dengeleri nasıl değiştirecek? Etiyopya Hedasi Barajı'nın yapımını bitirip, barajın doldurulması ile beraber Mısır'ın tepkisi nasıl olacak? Bu yöndeki sorular daha da çoğaltılabilir. Bazı soruları cevaplamak mümkün, bazılarını ise cevaplamak kehanetten öteye geçemeyebilir.

Britanya'nın Mısır'ı işgaliyle başlayan, müteakip yıllarda Sudan'da, Kenya'da, Uganda'da, Kenya ve Tanzanya'da kurulan koloni yönetimleri çerçevesinde şekillenen ekonomik ve siyasi çıkarların birincil olduğu Nil politikaları sonucunda hidropolitik dengelerin Kahire yönetimine sağladığı imtiyazlar Nil anlaşmalarının da katkısıyla tarihte eşi benzeri görülmemiş bir hidrohegemon gücün ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu gücün oluşmasındaki temel sebepler arasında Nil sorununun kolonyal kökenleri kadar Mısır'ın bölgede siyasi, askeri ve ekonomik gücünün diğer taraflara göre baskın olması gelmektedir. Günümüzde bu sorunun en önemli taraflarından Etiyopya'nın Mısır'a göre Nil'deki kıyıdaşlık konumundaki avantaja rağmen tarihi süreçte ekonomik ve siyasi sebeplerden ötürü Mısır'ın hidrohegemonyasına karşı siyaset üretememesi söz konusuydu. Fakat ülke siyasetinin istikrar kazanması ve ekonomik gelişmeler günümüzdeki Nil paylaşım sorunun yeniden gündeme gelmesine vesile olmuştur.

Nil Havzası'ndaki hidropolitik dengelerin değişmesini ve güç asimetrisinin dengelenmesini beraberinde getiren gelişmeleri kavramak için Afrika kıtası ve Nil Havzası ülkeleri özelinde yaşanan siyasi, ekonomik ve demografik değişimin anlaşılması elzemdir. Bu bakımdan en çarpıcı gelişme Etiyopya'da yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler, nüfusun hızla artışı, sanayi ve tarıma bağlı su ve enerji ihtiyacının radikal şekilde artış göstermesinin sonucunda yaşanmıştır. Addis Ababa'nın 700 kilometre kuzeybatısında, Sudan sınırına 40 kilometre mesafedeki Hedasi Barajı ülkenin son yıllardaki ekonomik ve demografik değişimlerine bağlı şekilde yapılması elzem bir proje haline gelmiştir. 1800 metre uzunluğunda 145 metre yüksekliğindeki baraj 6450 megavat enerji kapasitesi nedeniyle inşaatı tamamlanınca Afrika kıtasının en büyük barajı ve hidroelektrik santrali olacaktır.

Etiyopya'nın baraj yapımı hususundaki kararlılığı ve Mısır'ın şiddetli itirazlarının gölgesinde yaşanan gelişmeler bu bakımdan Nil'deki hidropolitik dengelerin ve güç asimetrisinin modern dönemdeki yansımaları açısından örneklik teşkil etmektedir. 2006 yılında Etiyopya Başbakanı Meles Zenawi'nin X Projesi kapsamında yapımı kararlaştırılan, Mısır'ın baskıları neticesinde Dünya Bankası ve Afrika Kalkınma Bankası'nın projeye kredi sağlamaması üzerine Çin'in

fonlamalarıyla yapımına başlanmış olsa da ortaya çıkan teknik sorunlar nedeniyle projenin ilan edilen açılış tarihinde bitirilemediğini belirtmek gerekmektedir. Hedasi Barajı'nın yapım süreci ile Etiyopya'nın yakaladığı ekonomik büyüme ivmesi ve artan siyasi nüfuzu karşısında Mısır, 1950'li yıllarda yakaladığı hidrohegemon pozisyonu ve lehine durumda bulunan hidropolitik dengeleri bölgede yaşanan gelişmeler neticesinde aktif şekilde kullanamamıştır.

İlk sırada sayılabilecek gelişme Mısır'da yaşanan kitlesel eylemler neticesinde Hüsnü Mübarek'in görevinden ayrılmasıdır. İkinci gelişme ise Mübarek'in ayrılmasından sonraki siyasi kaos ortamıdır. Üçüncü önemli gelişme ise askeri darbe sonucu Muhammed Mursi'nin cumhurbaşkanlığı görevinden uzaklaştırılması ve müteakiben yaşanan gelişmelerin Mısır'ı yeniden siyasi kaos ortamına sürüklemesidir. Son önemli gelişme ise Abdülfettah Sisi'nin cumhurbaşkanı olmasıyla sonuçlanan süreçtir. Tüm bu gelişmeler Mısır'ın 1970'li, 1980'li ve 1990'lı yıllarda Nil Havzası'nda gösterdiği hegemon refleksleri akamete uğratmış, Etiyopya da Kahire yönetiminin içinde bulunduğu kaotik ortamı fırsata çevirerek Çin desteği ile baraj inşaatına başlamıştır.

Etiyopya, Sudan ve Mısır açısından Nil'deki dengeleri etkileyen bu gelişmelerin belki de son halkası 2018 yılında Abiy Ahmed'in başbakanlık görevine gelmesiyle devam etmiştir. Göreve geldiği tarihten itibaren ülkedeki ekonomik ve siyasi gelişmelerde olumlu hava estiren Ahmed, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi bölgedeki ekonomik nüfuzu baskın ülkeler ile ilişkileri onarmış, İsrail ile halihazırda olumlu ilerleyen ilişkileri yaptığı ziyaret ile pekiştirmiştir. Ülkenin belki de en önemli siyasi sorunlarından Eritre ile ilişkilerde yeni bir adım atarak barış anlaşmasının imzalanmasında aktif rol üstlenerek ülke ile ilişkileri normalleştirmeyi başarmıştır. Etiyopya'nın bölgesel siyasi ve ekonomik güç olma konumuna giden yolda Abiy Ahmed'in son katkılarıyla birlikte Nil Nehri'nde Mısır lehine devam eden hegemonyanın ve güç asimetrisinin devam ettirilmesi Mısır, Sudan ve Etiyopya'nın yaşadığı süreçler nedeniyle sürdürülmesini mümkün kılmamaktadır.

Nil suları paylaşımı sorununun kolonyal kökenlerinin henüz ortadan kalktığı söylenemez. Bunu başlıca sebebi mevcut paylaşımın halen 1929 ve 1959 anlaşmaları çerçevesinde devam etmesidir. Fakat, Nil Havzası ülkeleri pek çok bakımdan 1959 yılının siyasi ve ekonomik koşullarından günümüze kadar önemli mesafeler kat etmiştir. Nil'in kıyıdaş ülkelerinin çoğunun ekonomik göstergelerde yakaladığı ivme ve siyasi istikrar durumu ister istemez bölge ülkelerinin tarım, sanayi ve şehirleşmenin bir sonucu olarak daha fazla su talebinde bulunmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu durum bölge ülkelerinin Nil Nehri üzerinde baraj, hidroelektrik santrali gibi hayati projeleri hayata geçirmelerine veya yeni projeler üstünde çalışmalarını da sağlayan durumlar arasındadır.

Nil hidropolitiğindeki değişimlerin sebepleri arasında en dikkat çeken konular arasında küresel veya bölgesel aktörlerin Nil Havzası ülkeleri ile siyasi ve ekonomik çıkarlar etrafında şekillenen ilişkileri gelmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar, hibeler ve krediler ile desteklenen tarım, sulama, baraj, hidroelektrik santrallerinin inşasıyla birlikte oluşan yeni dengelerin mevcut statükonun devamının sürdürülebilir olmasını mümkün kılmamaktadır. Bunun en somur örneği Çin'in Afrika kıtasındaki artan siyasi ve ekonomik nüfuzunun Nil hidropolitiğindeki yansımalarıdır. Nil Nehri üzerinde yapılan baraj ve hidroelektrik santrallerinin kredi veya müteahhitlik işlerindeki Çin varlığı Nil dengelerindeki kaymaların günümüzdeki temel sebepleri arasındadır.

100 yıla yakın bir süreçte yaşanan siyasi ve ekonomik kırılmalar neticesinde hidropolitik ve hidrodiplomasi bakımından Nil Nehri radikal değişikliklere şahit olmuş, muhtemelen tarihi akışı içinde gelecekte de farklı şart ve koşullarda yeni kırılmalara şahit olacaktır. Hiç şüphesiz bunda Afrika kıtasının yaşadığı transformasyon sürecinin de payı vardır. İşgal, kolonyalizm, masa başındaki oldubitti anlaşmalar, savaş tehditleri, askeri güç gibi olgular ışığında şekillenen hidropolitik günümüz Afrika'sının ve Nil Havzası ülkelerinin gerçekleri ile örtüşmemektedir. Su savaşı tezleri ve askeri tehditlerin gölgesinde yıllar boyu sürdürülen güç asimetrisinin dengelenmesi bu nehrin paylaşımında ilerleyen yıllarda yeni süreçlerin başlamasını beraberinde getirmesini tahmin etmenin kehanet olduğunu söylemek zordur.

Günümüz uluslararası ilişkilerinde tarihi kökenleri uzun yıllar öncesine dayanan problemlerin çözümü genellikle zor olmakta veya yeni sorunları beraberinde getirmektedir. Fakat, Afrika kıtasının bu örneğe bir istisna oluşturacağı kanaatindeyiz. Zira su insanlık için çok önemli bir kaynaktır.

KAYNAKÇA

- Abdalla, I. H. (2006). The 1959 Nile Water Agreement in Sudanese-Egyptian Relations. *Middle Eastern Studies*, 7(3), 329-341.
- Allan, R. (1997). Agriculture and the Origins of the State in Ancient Egypt. *Explorations in Economic History*, 135–154.
- Allen, J. W., & Howell, P. P. (1994). *The Nile: Sharing a Scarce Resource: A Historical and Technical Review of Water Management and of Economical and Legal Issues*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arsano, Y. (2007). *Ethiopia and the Nile: Dilemmas of National and Regional Hydropolitics*. Zurich: Center for Security Studies.
- Arsano, Y. (2010). Institutional Development and Water Management in the Ethiopian Nile Basin. e. T. Tvedt içinde, *The River Nile Post Colonial Age: Conflict and Cooperation in the Nile Basin Countries* (s. 291). New York: I. B. Tauris.
- Ashebir, E. (2009). *The Politics of the Nile Basin*. Johannesburg: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Berry, e. L. (2015). *Sudan, A Country Study*. Washington, DC: Federal Research Division.

- Bilgenoğlu, A. (2010). Amerikan İç Savaşı ve Mısır: Pamuk Örneğinde Mısır Modernleşmesi ve Amerikan İç Savaşının Sürece Olan Katkısı. *The Journal of International Social Research*, 11(3), 147-161.
- Botman, S. (1998). Liberal Age: 1923-1952. C. F. Petry içinde, *Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brazzil.com. (2007, Mayıs 17). *brazzil.com*. *brazzil..com*: <https://brazzil.com/8361-goodbye-nile-brazil-has-now-worlds-largest-and-longest-river/> adresinden alındı
- Brewer, D. J., & Teeter, E. (2017). *Mısır ve Mısırlılar*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Britannica. (2019, 8 12). *Britannica*. <https://www.britannica.com:https://www.britannica.com/place/Lake-Tana> adresinden alındı
- Brown, C. (1984). *International Politics and Middle East: Old Rules Dangerous Game*. New Jersey: Princetoon University Press.
- Cleveland, W. L. (2004). *A History of Modern Middle East*. Oxford: Westview Press.
- Collins, R. O. (2000). In Search of the Nile Valley. H. Erlich, & I. Gershoni içinde, *The Nile: Histories, Cultures, Myths* (s. 305). United States of America: Lynne Rienner Publishers.
- Conway, D. (2009). Adaptation to climate change in international river basins in Africa: a review. *Hydrological Sciences Journal*, 5(54), 805-828.
- Cuno, K. M. (1992). *The Pashas Peasants: Land, Society and Economy of Lower Egypt, 1740-1858*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dağ, A. E. (2016). *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Davis, N. Z. (2013). *Afrikalı Leo*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Elçibey, E. (1997). *Tolunoğulları Devleti*. İstanbul : Ötüken Yayınları.
- Elhance, A. P. (1999). *Hydropolitics in the 3rd World: Conflict and cooperation in International River Basins*. Washington: United States Institute of Peace.
- Ertuğrul, E. (2017, 12 4). *Arkeofili.com*. 10 21, 2018 tarihinde *Arkeofili.com*: <https://arkeofili.com/indus-uygarligi-nehrin-kurumasindan-3-000-yil-sonra-ortaya-cikmis/> adresinden alındı
- Ferguson, N. (2009). *Britanya'nın Modern Dünyayı Şekillendirdiği*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Gates, C. (2017). *Antik Kentler, Antik Yakındoğu, Mısır ve Roma'da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Gilbert, E., & Reynolds, J. (2016). *Dünya Tarihinde Afrika*. İstanbul: küre Yayınları.
- Gjersø, J. F. (2015). The Scramble of Africa: British Motives Reconsidered, 1884-95. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 832.
- Gleick, P. H., & Heberger, M. (2014). Water Conflict Chronology. *The World's Water*, s. 173-181.
- Goldschmidt, A. (2008). *A Brief History of Egypt*. New York: Facts on File.
- Görgün, H. (2012). Urabi Paşa. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 167-169.
- Güler, E. Z. (2011). *Arap Milliyetçiliği: Nasır ve Nasırcılık, Tahrir Meydanında Korkuyu Yenmek*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Haftendorn, H. (2010). Water and International Conflict. *Third World Quarterly*, 1(21), 51-68.
- Hatami, H., & Gleick, P. H. (2010, July 8). Conflicts over Water in the Myths, Legends, and. *Environment: Science and Policy for Sustainable*, s. 11.
- Hornung, E. (2004). *Mısır bilime Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Hultin, J. (1995). The Nile: Source of Life, Source of Conflict. L. Ohlsson içinde, *Hydropolitics: Conflicts over Water as a Development Constraint*. London: Zed Books.
- Hürdazbıh, i. (2019). *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. İstanbul: Ayışığı Yayınları.
- İstahri. (2015). *Ülkelerin Yolları*. İstanbul: Ayışığı Yayınları.
- Jeal, T. (2011). *Explorers of the Nile*. London : 2011.
- Karaca, T. N. (2018). *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kavas, A. (2002). Kenya. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 256-258.
- Kavas, A. (2017). *Geçmişten Günümüze Afrika*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kingsnorth, Z. A. Marsh- G.W. (1965). *An Introduction to the History of East Africa*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Komisyon. (2016). *Nile Basin Water Resources Atlas*. Kampala: New Vision Printing and Publishing Company.
- Komisyon. (2020, 2 5). <http://www.lugatim.com/>. <http://www.lugatim.com/>: <http://www.lugatim.com/s/feddan> adresinden alındı

- Köksal, A. (1999). *Afrika Genel ve Ülkeler Coğrafyası*. Ankara: Hatiboğlu Yayınları.
- Larousse, M. (1972). *Nil Nehri*. İstanbul: Meydan Gazetecilik ve Matbaacılık.
- Lutsky, V. (1969). *Modern History of Arab Countries*. Moscow: Progress Publishers Moscow.
- Mackenzie, J. M. (1983). *The Partition of Africa*. London: Methuen Co. .
- Mahlakeng, M. (2017). China and the Nile River Basin: The Changing Hydropolitical Status Quo. *Insigt on Africa*, 73-97.
- Mark Zeitoun, J. W. (2006). Hydro-Hegemony- a Framework for Analysis of Trans-Boundary Water Conflicts. *Water Policy*, 436.
- Marsot, A. L.-S. (2007). *Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne*. İstanbul: TVYY.
- Mesudi. (2017). *Muruc Ez-Zeheb*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Metaferia, G. (2009). *Ethiopia and the United States: History, Diplomacy, and Analysis*. New York: Algora Publishing.
- Mihri, S. (2016). *Sudan Seyahatnamesi*. İstanbul: Kitabevi.
- Miller, C. (2002). *The Lunatic Express*. London: Penguin Books.
- Muhammed Tandoğan, Osman Yücel. (2017). Nil'in Paylaşılması Meselesi: Hidro-Diplomasi Bağlamında Mısır, Sudan ve Etiyopya Rekabeti. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (, 107 - 120.
- Ngowi, H. P. (2010). Unlocking Economic Growth and Development Potential: The Nile Basin Approach in Tnzania. e. T. Tvedt içinde, *The River Nile in the Post-Colonial Age: Conflict and Cooperation in the Nile Basin Countries* (s. 291). New York: I. B. Tauris.
- Oliver, R., & Fage, J. (1984). *A Short History of Africa*. New York: Penguin.
- Oliver, R., & J. D. Fage. (1975). *A Short History of Africa*. Great Britain: Penguin Books.
- Owen, R., & Pamuk, Ş. (2002). *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Öngör, S. (1954). *Coğrafi Keşifler ve Tetkik Seyahatleri Tarihi*. İstanbul: MEB.
- Özdağ, A. (2018). Sudan'da Mehdilik Hareketi(1881-1885). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37(63), 309-330.

- Özkaya, S. (2017). Lord Dufferin Tarafından Hazırlanan Mısır Islahat Programı (Manası, Etkileri, Sonuçları). *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 186-208.
- Özkoç, Ö. (2015). *Mısır'ın Uzun 19. Yüzyılı: Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Robinson, R., Gallagher, J., & Denny, A. (2015). *Africa and the Victorians: The Official Mind of Imperialism*. London: I.B.Tauris.
- Ruay, D. D. (1994). *The Politics of Two Sudans: The South and the North, 1821-1969*. Stockholm: Scandinavian Institute of African Studies.
- Rubinstein, A. (2016). *Red Star on the Nile: The Soviet-Egyptian Influence Relationship Since the June War*. New Jersey: Princeton Legacy Library.
- Rüsteh, İ. (2017). *el-Alâku'n-Nefise* . Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Sağsen, İ. (2013). Nil Nehri Havzası ve Su-Hegemonyası. *Ortadoğu Analiz*, 5(33), 41-49.
- Said, R. (1993). *The River Nile: Geology, Hydrology and Utilization*. Exeter: Pergamon Press.
- Samaan, M. M. (2019). *Nile Development Game: Tug of War and Benefits for All*. Gewerbestrasse: Springer.
- Seyyid, E. F. (2007). Nil. *DİA* (s. 122-123). içinde İstanbul: İSAM.
- Shahin, M. (1985). *Hydrology of the Nile*. Amsterdam: Elsevier.
- Siccardi, F. (2016). *Rivers Of Africa*. Savona: CIMA Research Foundation.
- Swain, A. (1999). Ethiopia, Sudan and Egypt: The Nile River Dispute. *The Journal of Modern African Studies*, 4(35), 675-694.
- Taha, F. (2010). The History of Nile Waters in the Sudan . e. T. Terje içinde, *The River Nile in the Post Colonial Age* (s. 293). New York : I. B. Tauris.
- Tezcan, N. (2019). *Seyyahın Kitabı: Evliya Çelebi Üzerine Makaleler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tignor, R. L. (1966). *Modernization and British Colonial Rule in Egypt, 1882-1914*. New Jersey: Princeteon Legacy Library.
- Turton, A. R. (2000). A Cryptic Hydropolitical History Of The Nile For Students Of Hydropolitics. *Study Guide for Pretoria University*, 1-2.

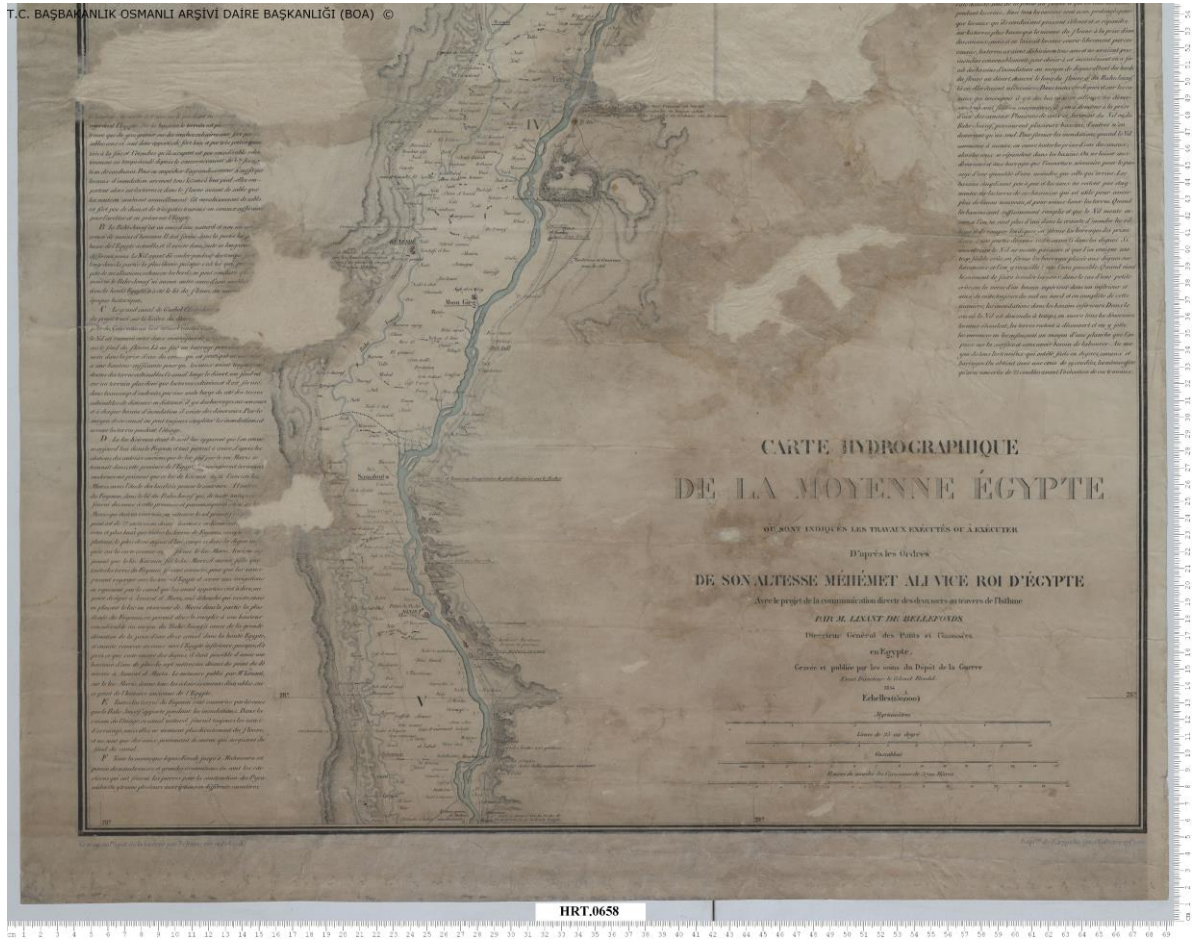
- Tvedt, T. (2004). *The River Nile In the Age of British: Political Ecology & The Quest for Economic Power*. London: I.B Tauris.
- Tvedt, T. (2010). About the Importance of Studying the Modern History of the Countries of the Nile Basin in a Nile Perspective. T. Tvedt içinde, *The River Nile in the Post Colonial Age: Conflict and Cooperation in the Nile Basin Countries* (s. 5). New York : I. B. Tauris.
- UNEP. (2010). *Africa Water Atlas*. Nairobi: DEWA, UNEP.
- United Nations, W. P. (2012, 2 6). <https://population.un.org>.
<https://population.un.org>: <http://esa.un.org/unpd/wpp/unpp> adresinden alındı
- Waterbury, J. (1979). *Hydropolitics of the Nile Valley*. New York: Sycause Univesity Press.
- Yakubi. (2019). *Ülkeler Kitabı* . İstanbul: Ayışığı.
- Yohannes, O. (2009). *Water Resources and Inter-Riparian Relations in the Nile Basin: The Search for an Integrative Discourse*. New York: State University of New York Press .

EKLER

Ek-1. Nil Havzası Haritası

BOA, HRT.h, Nu: 658, “Nil Nehri’in hidrografik haritası”, Ölçek: 1/2500000, H/21-04-1277

Mısır Hidiviyeti-Kuzey, Carte Hydrographique De La Moyonne Egypte

Ek-3. Nil Havzası haritası

BOA, HRT.h, Nu: 658, “Nil Nehri”in hidrografik haritası”, Ölçek: 1/2500000, H/21-04-1277

Mısır Hidiviyeti-Kuzey, Carte Hydrographique De La Moyonne Egypte

Ek-4. Nil Havzası haritası

BOA, HRT.h, Nu: 658, “Nil Nehri”in hidrografik haritası”, Ölçek: 1/2500000, H/21-04-1277

[illegible]

112

Ek-6. Nil Havzası Hidiviyet dönemi haritası

BOA, HRT.h, Nu:109, “Nil Nehri’nin kaynaklarını gösteren harita”
Ölçek: 1/444444, H/30-03-1270

Ek-7. Nil Nehri'nin alt havzalarının haritası

Kaynak: *Nile Basin Water Resources Atlas*. Kampala: New Vision Printing and Publishing Company, 2016

